

Pertti Haapala
SOSIAALIHISTORIA
Johdatus tutkimukseen

Societas Historica Finlandiae
Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet

Käsikirjoja 12

Pertti Haapala

SOSIAALIHISTORIA

Johdatus tutkimukseen

SHS/Helsinki/1989

Kuviot piirtänyt: P-G. Johansson
Kansi: Rauno Endén

Kansikuva: "Isoäidin aarre",
Kevättervehdys II 1903. Pirkanmaan
maakuntamuseo, valokuva-arkisto.

ISSN 0081-9417
ISBN 951-8915-24-5

Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1989

Sisällysluettelo

Lukijalle	7
1 Miksi historiaa tutkitaan?	9
2 Sosiaalhistoria — mitä se on?	14
3 Mitä sosiaalhistoria tutkii?	18
4 Miten sosiaalhistoriaa tutkitaan?	26
5 Yhteiskunta makrotaloutena	32
6 Teollistumisen historia	39
7 Agraariyhteiskunta	46
8 Väestönkasvu	54
9 Väestön liikkuvuus	62
10 Perhe ja sukupuoli	70
11 Elinolot	79
12 Sosiaaliset ongelmat	88
13 Luokat	96
14 Kollektiivinen toiminta	106
15 Suuret selitykset	117
Liitteet	124
Aikakausjulkaisuja	149
Kirjallisuusluettelo	150

Lukijalle

Tämä teos on nimensä mukainen oppikirja. Siinä kerrotaan mitä on sosiaalihistorian tutkimus. *Sosiaalihistoria* määritellään myöhemmin tarkemmin, mutta lyhyesti sanottuna sosiaalihistoriaa ei ole tässä käsitetty historian tutkimuksen yhdeksi osa-alueeksi, vaan lähestymistavaksi ja tutkimusperinteeksi, joka on periaatteessa yhtä laeva kuin historian tutkimus ylipäänsä. *Johdatus* tarkoittaa, että kirja on opiskelijan apuväline tutustua *tutkimukseen*. Toisin sanoen tässä näytetään mitä sosiaalihistoria on ollut ja mitä se voi olla. Päähuomio ei ole tutkimustuloksissa ja niiden vertailussa vaan tutkimustapojen esittelyssä.

Kirjan rakenne on yhtä kuin sosiaalihistorian kymmenen yleisintä tutkimusaluetta. Tämä rakenteen kaavamaisuus ei vastaa vallitsevaa tutkimusihannetta — ns. kokonaisvaltaista lähestymistapaa — mutta se vastaa tutkimuksen todellisuutta. Näin on myös helpointa esitellä tutkimusperinteitä ja tutkimustekniikoita. Jokaisessa luvussa on sama etenemistapa: ensin etsitään perusteluja tiettyjen asioiden tutkimiselle (”Miksi tällaista tutkitaan?”), esitellään tutkimusperinteitä ja kysymyksenasteluja; tämän jälkeen käsitellään tutkimusmenetelmiä ja kiinnitetään perinteisen lähdeanalyysin sijasta päähuomio tutkimusnäkökulmiin. Tämä korostus perustuu ajatukseen, että ns. menetelmäopetus on parhaimmillaan silloin kun se saa opiskelijan ajattelemaan omilla aivoillaan. Tätä voi tukea paremmin — vaikka se onkin paradoksaalista — esittelemällä erilaisia ajatusmalleja kuin teknisillä sormiharjoituksilla. Viimeksimainittujen tarpeellinen taito on on hankittava erillisillä lähdeharjoitus- ja ATK-kursseilla. Tämä teksti on syntynyt ja toimii parhaiten osana metodiopetusta, jonka toisen puolen muodostaa ohjattu käytännön harjoituskurssi. Paras historian opiskelutapa on sellainen työskentely, jossa lähteisiin ja menetelmiin perehdytään lähtien jostakin yleisestä tai kiinnostavasta ongelmasta. Tieteellistä kysymyksenasettelua voi oppia vain omassa tutkimustyössä.

Johdatus tutkimukseen merkitsee sananmukaisesti myös esityksen suppeutta. Esittelystä kirjallisuudessa on pääpaino käytännöllisistä ja pedagogisista syistä kotimaisessa kirjallisuudessa. Siitä tämä johdatus pystyy antamaan melko kattavan kuvan lukuunotta-

matta taloushistorian erityissektoreita ja vanhemman ajan yleishistoriaa. Ulkomaisesta tutkimuksesta on valittu kirjallisuutta joka on tullut alallaan suuntaanäyttäväksi. Erityisesti on pyritty viittaamaan sellaiseen tutkimuskirjallisuuteen, kuten yleiskatsauksiin, joiden avulla opiskelija pääsee helposti eteenpäin. Kielitaitosyistä englanninkielinen tutkimus on ylliedustettuna. Tutkimuskirjallisuutta on pyritty luonnehtimaan niin että opiskelija saisi aavistuksen kirjallisuuden monista ”tulkintakerroksista” ja harjaantuisi lukemaan tutkimuksia selityksinä eikä ”todellisuutena”. Kirjan lopussa on bibliografia, jossa on annettu tarkemmat tiedot tekstissä mainitusta kirjallisuudesta.

Kiitän kaikkia niitä tutkijoita, joiden töitä olen voinut lainailla — ja samalla mainostaa. Erikoisesti kiitän avusta Helsingin yliopiston Talous- ja sosiaalhistorian laitoksen opettajia, tutkijoita ja opiskelijoita. Toivon kaikilta lukijoilta parannusehdotuksia seuraavaa painosta varten.

Luopioisissa 1989

Pertti Haapala

1. luku

Miksi historiaa tutkitaan?

Leo Tolstoi kirjoitti aikanaan, että ”historiantutkimus muistuttaa kuuroa ihmistä, joka vastaa kysymyksiin joita kukaan ei tee”.¹ Tähän nokkelaan kritiikkiin yhtyy moni tänäänkin, sillä ajatus historiantutkimuksesta vanhojen ukkojen ja vanhojen asioiden pölyisenä yhteytenä lienee melko yleinen. Se on ennakkoluulo, mutta varsin valaiseva ennakkoluulo. Se pitää sisällään yhden kuvan *historiantutkimuksen* luonteesta, ts. ajatuksen, että historiantutkimus on menneisyyden tutkimista jota harrastetaan menneisyyden vuoksi. Siksi historiantutkimus on jotenkin tarpeetonkin — se ei vastaa oman aikamme kysymyksiin. Historiantutkimuksen puolustukseksi on esitetty puolestaan että menneisyys on arvokas, koska siitä voidaan oppia: ”Joka ei tunne historiaa, on tuomittu elämään se uudelleen” (Santayana). Tämä hieno ajatus tekee historiasta oman aikamme arvon, mutta toisaalta se edelleen jättää historian menneisyydeksi, todellisuudeksi, josta voidaan ammentaa tietoa kunhan vain osataan etsiä tuo tieto. Tietoteoreettisessa mielessä tämä merkitsee ajatusta ”objektiivisesta” menneisyydestä, jonka tutkija voi saavuttaa välttämällä subjektiivisuutta omassa työssään. Useimmin on tässä yhteydessä puhuttu, että tutkijan täytyy pitää ”omat mielipiteet” erossa tutkimuksesta. Tutkijan ammattitaitona pidetään tämän lisäksi kykyä löytää historiallisia lähteitä ja rakentaa mahdollisimman tarkka kuva menneisyydestä lähteiden tietoja yhdistelemällä. Historiankirjoituksen edistys mitataan tällöin rekonstruktion täydellisyydellä. 1800-luvulla syntynyt ns. lähdekriittinen (”rankelainen” Leopold von Ranken mukaan) tutkimussuunta teki lähdekriittistä historiantutkimuksen metodisen ytimen: ”Lähteiden arvostus, kritiikki, joka vanhemmalle ajalle oli miltei tuntematon, on nykyaikaisen historiantutkimuksen kulmakivi”.² Samalla lähdekriittisestä tuli metodisen ajattelun kivireki. Vaikka nykytutkimus korostaa humanistista perinnettään, metodinen perusajattelu tulee edelleen alkeellisesta mekaniikasta. Moderni versio lähdekriittisestä perinteestä toteaa kyllä, että menneisyys ei ole sama kuin ”tapahtumien jäänteet”, so. men-

1 Tolstoi, Sota ja rauha IV, s. 395.

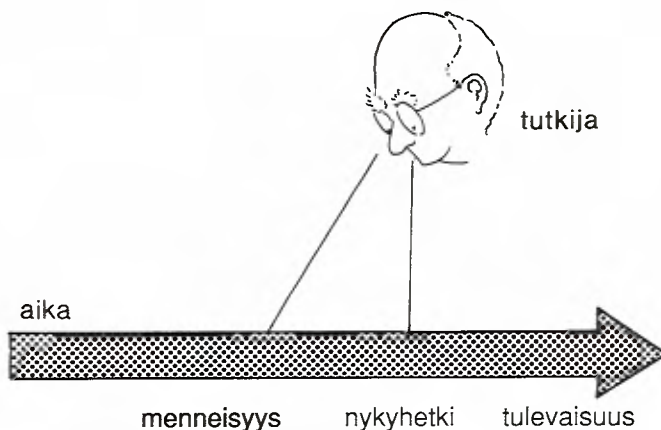
2 Grotenfelt, Historia, p. 494.

neisyys on tavoitettavissa vain välillisesti, mutta määrittelee samalla historian tutkimuksen *empiiriseksi tieteenksi*, jonka tutkimusesineenä ovat ”jäanteet” (=tutkimustiedon lähteet).³ Tällaisella korostuksella on vedetty tietoisesti rajaa systemaattiseen, tulkitsevaan tai teoreettiseen tutkimukseen, joiden katsotaan olevan varsinaisen perustutkimuksen ulkopuolella. Näin nähty aito huoli tutkimuksen objektiivisuudesta saattaa muuttua empiristiseksi objektiivisuuskoksi eli klassiseksi historismiksi, joka uskoi että menneisyys on objektiivisesti saavutettavissa oikeilla menetelmillä: ”wie es eigentlich gewesen”.

Lähdekriittiselle historismille vaihtoehtoinen ajattelutapa on seuraava: Historiantutkimus on menneisyyden tutkimista, mutta se on sitä vain muodoltaan. Sisällöltään se on — tietoteoreettisessa mielessä — tutkijan esitys oman aikansa yhteiskunnallisesta ymmärryksestä. Historiantutkimus toimii omalla tavallaan kuten kuvataide (jonka ideana kukaan ei pidä kankaanvärjäämistä): se jäsentää omaa maailmaamme rakentamalla kuvaa siitä — historiantutkimus tekee sen menneisyydenkuvalla. Määritelmänomainen johtopäätös on siten, että samalla kun historiantutkimus työnä ja esityksenä on menneisyyden *rekonstruktio*ta, se on perimmiltään *oman ajan konstruktio*ta, historiankäsitysten luomista. Siten historiantutkija nimenomaan vastaa niihin kysymyksiin, joita aikalaiset tekevät. Sikäli kuin Tolstoin tarkoittamaa ”kuuroutta” ilmenee, se on kuuroksi tekeytymistä — ja sillä on syynsä.

Koska edellä esitetty vaikuttaa nurinkuriselta yleisimmän historiankäsityksen kannalta, määritelmää on perusteltava lähemmin. Se tehdään vastaamalla kysymyksiin: mikä on historian tutkimuskohde, mitä on aika, menneisyys, oma aika ja nykyaika, miksi historiankuva muuttuu ja mitä tutkija tekee kun hän tutkii. Nämä asiat havainnollistuvat seuraavissa luvuissa, tässä kysymyksiin vastataan yleisesti.

KUVIO 1. Tutkija ja lineaarinen aika.

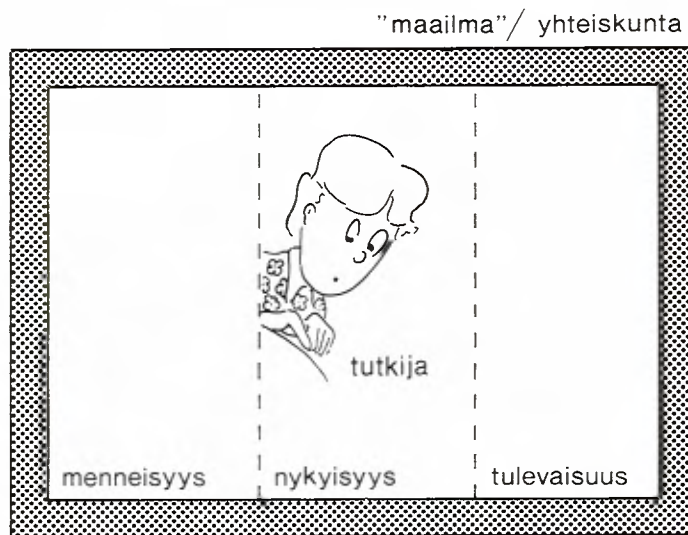
³ Rasila, Tilastolliset menetelmät historiantutkimuksessa, s. 9—12; Renvall, Nykyaajan historiantutkimus, s. 11—16 ja 50—67. Vrt. Kalela, Historian tutkimusprosessi, s. 13—25 ja Kirkinen, Historian rakenteet ja voimat, s. 19—35. Renvallin puolinäisestä empirismistä ks. HAIK 2.1983 ja Mokko, Pentti Renvallin historiankäsitys, s. 15—.

Kuviossa 1 on esitetty historiankäsitys, jonka perustana on lineaarinen aikakäsitys. Siinä aika on yksilolotteinen jana, joka ulottuu aikojen alusta edelliseen silmänräpäykseemme. Kuin huomaamatta tällainen aikakäsitys erottaa menneisyyden käsitteellisesti jyrkästi nykyhetkestä ja tulevaisuudesta, vaikka nykyisyys käsitetäänkin vain liikkuvaksi pisteeksi ajatellulla aikajatkumolla. Tutkija on tässä mallissa sikäli irti menneisyydestä, että menneisyys on hänelle aikana esineellistynyt tutkimuskohde. Historiaa eli historiallista aikaa tutkitaan ikäänkuin esinettä. Siitä on saatavissa tietoa sitä vähemmän mitä kauemmaksi taaksepäin mennään, koska jäänteet vähenevät. Tulevaisuus on periaatteessa kokonaan suljettu tutkimuksen ulkopuolelle, koska sen tutkiminen ei voi olla empiiristä.

Tämäntapaisen ajattelun vaarana on oletus historiantutkimuksen helpoudesta mikä johtaa puolestaan itsekritiikin laiminlyömiseen, metodiseen kuurouteen. Lineaarinen aikakäsitys johtaa myös tutkimusideaan, jossa historian tutkimuskohteena onkin itse asiassa *aika* ja tutkimuksen eteneminen on *menneen ajan* kuvan täydellistämistä. Pahimmillaan tutkimus on ”kalenterin täyttämistä”, mutta myös hienostunut viitekehys tai ”ajankohtainen” tutkimus voi nojautua edellä kuvatun triviaaliin historian käsittämiseen.

Historiantutkimus muuttuu huomattavasti vaikeammaksi ja samalla mielenkiintoisemmaksi, jos aika ja tutkijan rooli hahmotetaan lähes päinvastaisella, kuvion 2 osoittamalla tavalla.

KUVIO 2. Tutkija ja ”oma aika”.

Tässä ajatusmallissa aika tai edes ”aikaperspektiivi” (P. Renvall) ei ole historiantutkimuksen perusominaisuus. Aika on tarpeellinen käsite, mutta sen status on ikäänkuin ruutupaperin piirtäjän apuvälineenä. Toisin sanoen se on ulottuvuus kuten paikka ja liike ja ilmai-

see asioiden välistä suhdetta. Kuviossa on jäsentämisperustana maailman ja yhteiskunnan käsitteet eli se todellisuus jossa elämme. Tämä todellisuus käsitetään myös aikaulottuvuutena — menneisyytenä, nykyisyytenä ja tulevaisuutena — jotka yhdessä mahtuvat käsitteeseen ”oma aika”. Omalla ajalla tarkoitetaan sitä aikaa — niin mennyttä kuin tulevaakin — jonka aikalaiset kokevat itselleen jollain tavalla relevantiksi, ”omaksi” tai ajaksi, jota he pyrkivät hallitsemaan. Se esimerkiksi alkaa antiikista, jos pidämme itseämme ”antiikin lapsina” ja ulottuu esimerkiksi väestöennusteissa vuoteen 2030. Koska tämä ”oma aika” jäsenyy nyky-yhteiskunnan käytännön ja tarpeiden mukaan, voidaan ajatella, että menneisyyttä ja tulevaisuutta ei ole nykyajan ulkopuolella, eikä ilman sitä, mutta samalla ne ovat läsnä, koska emme voi käsittää nykyhetkeä ilman menneisyyttä ja tulevaisuutta. Tästä tulee tarve historiaan. Historia ei siten ole samaa kuin meistä erillinen menneisyys eikä siten tutkijakaan voi olla tutkimuskohteensa ulkopuolella vaan osa sitä. Määritelmänomaisesti voidaan sanoa, että historian tutkimus on ”oman ajan” tutkimista. Se ei periaatteessa eroa tulevaisuudentutkimuksesta, futurologiasta. Kumpikin hahmottaa todennäköistä yhteiskuntaa, historian tutkimus ”menneisyyden” kuvauksen muodossa. Historiantutkimuksen empiirisuus verrattuna futurologiaan on sikäli harhauttava korostus, että se antaa ymmärtää menneisyyden olevan sinänsä objektiivisesti tavoitettavissa. Paitsi että tämä on mahdotonta se on tarpeetonta.

Ihmisille merkityksellinen ”oma aika” on vaihdellut suuresti. Kaikki kulttuurit puhumattakaan kaikista ihmisistä eivät pidä historiaa itselleen tärkeänä ja siellä missä historia on tärkeä se kuitenkin muuttuu koko ajan. Historiantutkimuksen muutos on selvin osoitus siitä että historian kirjoitusta ei ohjaa se mikä menneisyydessä on tapahtunut vaan pikemminkin odotettavissa oleva tulevaisuus. Tässä mielessä historian tutkimus on aina ajankohdasta, ”subjektiivista”, yhtä paljon nyky-yhteiskuntaa rakentavaa kuin menneisyyttä kommentoivaa. Tämä ajatus ei ole ristiriidassa sen kanssa että historia voidaan käsitteellä ymmärtää kahdella tavalla, todella tapahtuneena menneisyytenä tai siitä kirjoitettuna esityksenä. Kyse ei ole menneisyyden alistamisesta nykyihmisen mielivallalle, vaan siitä perusaseikasta, että menneisyyden ja historian tutkimuksen välissä on tutkijan oma aika ja että historian tutkimus tuottaa historiografista *tietoa* eikä menneisyyttä.

Mitä merkitystä on edellä esitetyllä pohdiskelulla? Ensinnäkin käsitys historian tutkimuksen luonteesta vaikuttaa siihen miten arvioimme tutkimusta: etsimmekö faktavirheitä eli ”todellisuuden” ja esityksen vastaavuutta vai onko näkökulmamme historiografinen eli etsimme esityksen ja tutkijan oman ajan yhteyttä ja sen avaamaa näkökulmaa historian selittämiseen. Toiseksi käsitys historian tutkimuksen luonteesta vaikuttaa siihen miten keskustelemme historian tutkimuksesta: näemmekö sen keskusteluna omasta tiedostamme ja myönnämme oman suhteellisuutemme vai emme, vaan pidämme samalla yllä itsekästä uskoa tietomme jatkuvasta parantumisesta. Kolmanneksi se vaikuttaa siihen miten käsitämme oman tutkimustyön (ja sen rajat): yritämmekö katsella itseämme historiallisesti vai emme. Myönteinen vastaus tähän kysymykseen ei merkitse historian tutkimuksen arvon alennusta, sen mitätöimistä ja turhuutta, vaan ainoastaan sen hyväksymistä että historian viehätys löytyy kuitenkin nykyajasta, että historia on omassa päässämme. Esimerkiksi tutkimus voi päättyä tulokseen, että 1700-luvun ihmiset käsittivät miehen ja naisen eron toi-

sella tavalla kuin nykyajan ihmiset. Tällainen tulos tekee oikeutta 1700-luvun ihmisille, auttaa meitä käsittämään heidän toimintaansa, mutta mitä me teemme tällä tiedolla ja miksi tutkimme tällaisia asioita? Ilmeisesti siksi että yritämme erilaisia yhteiskuntia vertaamalla käsittää omaa ajattelu- ja toimintatapaamme, asettaa sen historiallisiin puitteisiin. Tämä tekee historian tutkimuksesta elävän ja mielenkiintoisen tutkimusalan. Sosiaalishistorian nousukausi viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana kertoo aikalaistemme halusta nähdä itsensä hieman eri tavalla kuin aikaisemmin — ei enää yhtä vahvasti kansallisen valtion synnyn näkökulmasta. Samalla se on muuttanut kuvaamme menneisyydestä purkamalla aikaisempien tutkijoiden tähyystorneja — ja rakentamalla uusia.

2. luku

Sosiaalihistoria — mitä se on?

Sosiaalihistoria ei ole selvärajainen tutkimusalue tai -tapa. Kuvaavaa on, että vaikka on olemassa akateeminen oppiaine nimeltä sosiaalihistoria ja Suomessa yksi tälle oppiaineelle omistettu laitoskin — Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalihistorian laitos — sosiaalihistoriaa opiskellaan ja tutkitaan enemmän muualla: muiden historia-aineiden ja yhteiskuntatieteen piirissä. Muissa maissa olevat sosiaalihistorian laitokset määrittelevät tutkimusalueensa varsin eri tavoin. Kirjavuuden juuri on tietenkin sanassa sosiaalinen (social), jolla on kaikissa kielissä monta ulottuvuutta. Niinpä sanan alle on sopinut niin seura-elämän (social life), sosiaaliturvan kuin yhteiskunnan käsitteen tutkimus. Yleensä sosiaalihistoria on — varsinkin Suomessa — käsitteenä kytketty asioihin joita on pidetty yhteiskunnallisesti tärkeinä. Ns. sosiaalinen kysymys, vuosisadanvaihteen nimitys yhteiskunnallisille ongelmille, oli Suomessa ensimmäinen asia, jonka yhteydessä kaivattiin historiallista tutkimusta, joka erosi vallitsevasta valtiokeskeisestä historiankirjoituksesta. Tämä oli tutkimusta, joka vastasi eksplisiittisesti aikalaisten kysymyksiin.¹ Toinen ulottuvuus sosiaalihistorialle on tullut sen suhteesta muuhun tutkimukseen eli historiaan, kansantaloustieteeseen, sosiologiaan, psykologiaan jne.. Sikäli kuin se on eronnut näistä sen on käsitetty olevan erilaista tutkimusta. Kun vielä lisätään näihin tekijöihin tutkimusintressien vaihtuminen aikojen kuluessa, päädytään siihen että sosiaalihistoria on parhaiten määriteltävissä sen oman historian avulla. 1900-luvun tutkimus muodostaa kuitenkin siinä määrin ehyen kuvan, että sosiaalihistorialliselle tutkimukselle voidaan antaa yhteisiä määreitä. Useimmin tarjottu määritelmä on että se on ”history without politics” (Trevelyan), so. sosiaalisten ryhmien, sosialisten ongelmien, elinolojen tai ns. tavallisen ihmisen historiaa. Määritelmä on kuitenkin liian suppea. Esimerkiksi johtava amerikkalainen laitos ilmoittaa, että ”social historians study all aspects of human society”. Niinpä on paikal-

¹ Haatanen, Sosiaalihistoria.

laan esittää vain seuraavanlaisia yleisiä tunnusmerkkejä.

Sosiaalishistoria on *yhteiskunnan* historiallista tutkimusta, jolle on useimmin ominaista:

- pyrkimys kokonaisvaltaisuuteen (holismi);
- rakenneanalyysi;
- teoreettisuus ja yleistyksset;
- poikkitieteellisyys.

Nämä kaikki piirteet ovat seurausta sosiaalishistorian avoimuudesta muihin yhteiskuntatieteisiin. Se eroaa ns. perinteisestä historiankirjoituksesta juuri yhteiskuntatieteen käsitteiden avoimessa käytössä. Viime vuosina on korostettu, että nämä käsitteet eivät saisi olla ”lainaa” esim. sosiologialta, vaan sosiaalishistorian on itse problematisoitava ja luotava myös käsitteet joita se käyttää. Näin sosiologialle ominaiset ”ideaalityypit” (Weber) kuten luokka tai valtio ovat joutuneet arvostelun kohteeksi tutkimuskohdetta hämärtävinä käsitteinä. Ei voidakaan siten enää sanoa että sosiaalishistoria olisi tuomassa systemaattista tutkimusotetta historian tutkimukseen, vaan yhtä usein kyseessä on historian tutkimuksen tuominen yhteiskuntatieteisiin. Poikkitieteellisyys on nykyään monisuuntaista. Se ei tarkoita vain tutkimusmenetelmien lainaamista — mikä on tosin yleistä ja hyödyllistä — vaan ennenkaikkea tieteiden rajat ylittävää keskustelua ja yhteistä problematisointia.

Sosiaalishistorialle ominainen holismi tarkoittaa tapaa nähdä yhteiskunta systeeminä ja pyrkimyksenä tutkia sen osasia ja toimintamekanismeja. Tätä samoin kuin pitkään korostettua rakennehistoriaa on tosin niitäkin jo arvosteltu todellisen subjektin hukkaavasta formalismista tai objektivismista.²

Teoreettisuus liikkuu hyvin monenlaisilla tasoilla: pohditaan sosiologian klassisia kysymyksiä, rakennetaan tilastollisia malleja kansantaloustieteen käsittein tai tutkitaan mentaliteetteja semioottisesti. Teoreettisuuden piiriin voidaan laskea sekin, että sosiaalishistoria paradigmana ovat nykyään vilkkaan keskustelun kohteena.³

Yhteinen määritelmä tutkimusalalle näyttäisi löytyvän vain ajatuksesta, että sosiaalishistoria on *yhteiskunnan* historiaa. Se näyttäisi edellyttävän vastausta kysymykseen mitä yhteiskunta on, mutta juuri tähän kysymykseen sosiaalishistorian tutkija yrittää vastata historiallisella aineistollaan. Erilaisia tapoja vastata tuohon esitellään seuraavassa luvussa. Sitä ennen esitetään lyhyt luonnehdinta suomalaisen sosiaalishistorian muotoutumisesta.⁴

2 Stone, *The Revival of Narrative*.

3 Nykyistä historianfilosofista keskustelua sosiaalishistorian luonteesta kuvaa hyvin: Lloyd, *Explanation in Social History*. Saksalaisesta keskustelusta ks. Schieder & Sellin (hg), *Sozialgeschichte in Deutschland I ja Geschichte und Gesellschaft* 1988.

4 Lähemmin ks. Haapala, *Muotia vai ei?* — Suomalaisen sosiaalishistorian muuttuvat näkökulmat; Haatanen, *Sosiaalishistoria*; Alapuro & Alestalo, *Konkreettinen sosiaalitutkimus*; Soikkanen, *Sosiaalishistoria*.

Suomalaisen sosiaalhistorian piirteitä

Suomalainen historian tutkimus, jota voisi nimittää sosiaalhistoriaksi on suhteellisen vähäistä. Lisäksi koko määrittely on kyseenalainen, sillä sosiaalhistorian käsitettä ei tunnettu 1900-luvun alussa, vaikka yleisesti ajatellaan, että suomalainen sosiaalhistoria syntyi tuolloin. Sen on ajateltu syntyneen yhteydessä Saksassa käytyyn historismi-kiistaan, jossa toinen osapuoli, Karl Lamprecht, edusti ns. kollektivistista historiankirjoitusta, joka asettaa tutkimuksessa etusijalle yhteiskunnalliset instituutiot, talouden ja yhteisöt. Toisaalta voitaisiin korostaa kysymystä mikä teki uudenlaisen näkemystavan tarpeelliseksi. Tällöin ei voida sivuuttaa suomalaisen yhteiskunnan muuttumista — oikeastaan sen syntymistä — 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Säätyideologian ja hallitsijakeskeisen yhteiskuntakäsityksen hajoamisen alkoi korvata liberalistinen yhteiskuntateoria. Sen sosiaaliberaalinen ja sosialistinen versio muuttuivat myös historiallisiksi tutkimusprojekteiksi. Suomalaisen sosiaalhistorian ”klassikot” Väinö Voionmaa, Gunnar Suolahti, O. K. Kilpi ja monet muut aikalaisensa toivat suomalaiseen tutkimukseen mm. luokan, sosiaalisen rakenteen, kapitalismin yms. uudet käsitteet. Tuon ajan historiallinen yhteiskuntatutkimus, jota organisoivat erityisesti Kansantaloudellinen Yhdistys, pyrki avoimesti vastaamaan ajan suuriin sosiaalisiin kysymyksiin, työväenkysymykseen, tilattoman väen kysymykseen, siirtolaisuuteen, demokratian vaatimuksiin, jne. Suomalainen sosiaalhistoria syntyi siis yhteiskuntapolitiikan osana. Mallin se sai lähinnä saksalaisesta yhteiskuntatutkimuksesta, kansantaloustieteen ns. historiallisesta koulukunnasta ja katederisocialismista. Schmoller, Sombart ja Max Weber olivat Marxin ohella useasti siteerattujen tutkijoiden listalla. Akateemisessa maailmassa tällaisella tutkimuksella oli tiettyjä sopeutumisvaikeuksia, koska sosiologiaa nykyisessä mielessä ei ollut ja historian tutkimusta hallitsi poliittinen historia.

Sotien välisenä aikana sosiaalhistoria sai sikäli vahvemman aseman, että Suolahden ns. kulttuurihistoriallinen koulu oli osa akateemista historian tutkimusta. 1930-luvun alussa julkaistiin laaja Suomen Kulttuurihistoria (neljä osaa), jossa kiteytyivät vuosisadan alun ”lamprechtilaiset” ja reformatoriset tutkimusihanteet. Tässä teossarjassa politiikka korvattiin kansatieteellisellä aineksella ja talous luettiin kulttuurihistorian piiriin. Nykyajan termein kyseessä oli Suomen ”sosiaalhistoria”. Se rakensi uutta modernin kansakunnan identiteettiä. Sama tehtävä oli kahdella muulla tuon ajan klassikolla. Heikki Wariksen tutkimus *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle* kuvaa teollistuvaa ja uudenaikaistuvaa Suomea, mutta erityisesti sitä miten uusi yhteiskuntaluokka, työväestö, integroituu yhteiskuntaan. Wariksen tutkimuksesta tuli vuosikymmeniksi malliesimerkki yhteiskuntaluokkien tilastolliselle tutkimiselle. Toinen aikakauden klassikko, Eino Jutikkalan *Suomen talonpojan historia*, muodostui puolestaan agraarisen Suomen perusteokseksi, jossa näkökulmana on yksityisen maanomistuksen historia. Se ikäänkuin palautti mieliin missä on suomalaisen yhteiskunnan oikeudellinen perusta ja perinne.

1950-luvulla suomalainen sosiaalhistoria jatkoi muutamia poikkeuksia⁵ lukuunottamatta vanhoja latuja: instituutioiden, sosiaalisten kysymysten ja maanomistuksen historialla. Selvimmin sosiaalhistoriaksi alettiin kuitenkin mieltää väestöhistoria. Voionmaan—Wariksen—Jutikkalan perinteen tiivistymänä voidaan mainita Viljo Rasilan väitöskirja torpparikysymyksestä. Samalla siinä oli kuitenkin mukana jo yksi uusi, 1960- ja 1970-luvuille ominainen aspekti, nimittäin vuosisadan alun historian uudelleenkirjoittaminen, tarkemmin sanottuna vuoden 1918 trauman purkaminen. Sosiaalhistorian suosituksi alueeksi tuli uudelleen työväestön historia, ensin liikkeen historia, sitten kansalaissoita ja lopulta ”luokan” historia. Kansallinen itsetutkiskelu, nyt itsenäisyys- ja luokkasota-projektioiden kritiikin muodossa, on kantanut suomalaista sosiaalhistoriaa 1960-luvulta 1980-luvulle. Vaikka metodinen muuttuminen on ollut nopeata (tilastollisen ja sosiologisen analyysin läpilyönti) tutkimusongelmat ovat pysyneet edelleen suurissa sosiaalisissa kysymyksissä: työväestössä, tilattomissa, teollistumisessa, siirtolaisuudessa, rikollisuudessa, kansalais sodassa. Sen lisäksi että nuori polvi on perinyt vanhat kysymykset, sosiaalhistoriallisen perinteen jatkuvuutta suomalaisessa tutkimuksessa osoittaa se, että Suolahden-Voionmaan ”koulun” huippututkimukset julkaistiin vasta 1970-luvulla.⁶ Se mikä on uutta 1980-luvun sosiaalhistoriassa on hakeutuminen kansainväliseen keskusteluun ja vertailuun sekä ns. mikrotason ilmiöiden vähittäinen tulo tutkimukseen: naisten, lasten, vanhojen, perheen, pienryhmien, tunteiden, arvojen jne. sosiaalhistoria. Marginaaliryhmistä katse on nyt nousemassa koko yhteiskunnan tarkasteluun, miten yhteiskunta toimii mikrotasolla.

Suomalaisella sosiaalhistorialla on vahva väestöhistoriaan ja sosiaalisten kysymysten tutkimiseen keskittynyt perinne. Samalla tuolle perinteelle on ollut ominaista kansakunnan ideologiseen rakennustyöhön osallistuminen. Tässä mielessä suomalainen sosiaalhistoria on ollut vahvasti yhteiskuntaan ja sen yhteiseen hyvään sitoutunutta. Se on merkinnyt kansallista omaperäisyyttä — ja rajoittuneisuutta. Taloushistoriallinen tutkimus on ollut kansainvälisempää jo senkin vuoksi että itse tutkimuskohde on ollut kansainvälinen (=ulkomaankauppa). Ulkomaiset taloussuhteet ovatkin parhaiten tutkittu taloushistorian alue. Maan sisäisen talouselämän tutkimus kytkeytyi pitkään instituutiohistoriaan (verotus ja maanomistus) kunnes 1970-luvulla historiallinen ekonometria, ”cliometrics”, tuli hallitsevaksi tutkimustavaksi. Tällöin taloushistorian luonne kääntyi kartoittavasta normaalihistoriasta kohti nykykansantaloustieteelle ominaista mallitutkimusta.⁷ Silti ns. institutionaalinen suuntaus — modernina versiona — on ollut hallitseva suomalaisessa taloushistoriassa ja on jopa vahvistunut 1980-luvun lopulla. Tämä johtuu ainakin osin siitä että tutkimusresurssien pienuuden vuoksi taloushistoria ei ole erkaantunut muusta historiantutkimuksesta. Toisin sanoen taloushistoria ei ole päässyt liikaa erikoistumaan ja se voidaan edelleen osin samaistaa sosiaalhistoriaan.

5 Erityisesti olisi mainittava Sven-Erik Åström, joka vei sosiologisen lähestymistavan paljon Voionmaata ja Warista pidemmälle teoksessaan *Samhällsplanering och regionsbildning i Kejsartidens Helsingfors*.

6 Soininen, Vanha maataloutemme; Wirilander, Säätyläiset.

7 Ks. Suomen Pankin julkaisema sarja Kasvututkimuksia.

3. luku

Mitä sosiaalihistoria tutkii?

Jos sosiaalihistorian tutkimuskohteeksi määritellään *yhteiskunta*, tutkimuksen kohteena on jokseenkin kaikki ihmisen toiminta, mutta määritelmään sisältyy myös selvä näkökulmarajaus: historiaa tarkastellaan ihmisten yhteiskunnallisena tai yhteisöllisenä toimintana, tutkitaan siis *miten yhteiskunta muodostuu*. Tässä on tietenkin monia ja hyvin poikkeavia mahdollisuuksia. Toinen voi tutkia yhteiskuntaa formaalina systeeminä, jossa yksilöiden rooli ei näy lainkaan ja toinen voi pitää oleellisena juuri mikrotason suhteita. Toisin sanoen käsitettä yhteiskunnan historia voidaan lähestyä eri tavoin joko käytännöllisistä tai teoreettisesti perustelluista syistä. Tässä luvussa esitellään erilaisia tapoja määritellä sosiaalihistorian tutkimusala. Ne ovat kaikki määritelmiä, joilla on ollut ja on todellista merkitystä mm. suomalaiselle tutkimukselle, eli ne ovat elävää tutkimusperinnettä. Samalla kommentoidaan määritelmään liittyviä tutkimusintressejä ja siitä seuraavia metodisia ratkaisuja.

”Köyhän miehen” historia

Hallitsevimpia ja sympaattisimpia tapoja määritellä sosiaalihistoria on samaistaa se eri tavoin ”kansan” historiaan: ”Social history might be defined negatively as the history of a people with politics left out”.¹ Tällöin on ajatuksena, että historian todelliset muutokset tapahtuvat muualla kuin valtiomiesten kabineteissa, koska ihmisten ”todellinen elämäkin” on muualla. Suomessa on tällainen vahva perinne Voionmaan—Wariksen koulukunnassa.

¹ Trevelyan, *English Social History*, s. vii. Uudempiä versioita kansan historiasta: Samuel (ed.), *People's History and Socialist Theory*.

Kansan syvien rivien historiaa kutsutaan nykyään ”tavallisen ihmisen” tai ”arkipäivän historiaksi”. Yhteinen idea on kuitenkin edelleen, että halutaan kirjoittaa historiaa ”alhaalta” (history from below), joko eri syistä unohdettujen historiaa, arjen historiaa tai ”perusrakenteiden” historiaa. Tähän tutkimusideaan ei välttämättä sisälly muuta historiateoreettista oivallusta kuin tyytymättömyys yhteiskunnan eliittiä kuvaavaan tai tilastolliseen historiaan, jotka unohtavat tavallisen ihmisen. Erittäin laaja ja monissa maissa perinteikäs työväestön historia (labour history, Arbeitergeschichte) kuuluu myös tällaisesta ideasta ponnistavaan tutkimukseen.

Suurin osa sosiaalihistoriaksi kutsutusta tutkimuksesta on nykyään elinoloja kartoittavaa tutkimusta. Keskustelua arkipäivän historian ulottuvuuksista kuitenkin käydään mm. Englannissa ja Länsi-Saksassa ja parhaimmillaan arkipäivän historia tutkii ”tavallisen elämän” suhdetta yhteiskunnan valta- yms. rakenteisiin.² Tällöin se tosin menee jo esim. Trevelyanin määritelmän ulkopuolelle, sillä hän edustaa ns. metologista individualismia, joka pyrkii lähtemään eläneistä yksilöistä sinänsä ja vierastaa ”ulkoa” annettuja yhteiskunnallisia (=teoreettisia) määrittämiä. Tällöin tutkimusihanteena on kyetä luomaan mahdollisimman suuri määrä mahdollisimman autenttisia elämäkertoja. ”Elämän rikkaus ja vaihtoehtojen moninaisuus on niin laaja, että niitä koskevien teorioiden tulee perustua riittävään laajaan ja monipuoliseen *mikrotason empiriaan* ennen kuin niille voidaan vaatia yleistä pätevyyttä”,³ on ”köyhän miehen” historian metodinen perusajatus. Tutkimus suuntautuu tällöin yksilökohtaisen aineiston keruuseen ja korostaa lähdekritiikkiä ja tilastollista edustavuutta todellisuuden ja esityksen vastaavuuden, so. menneisyyden ja historiantarkoituksen vastaavuuden, kriteerinä.

Sosiaalisten ryhmien historia

”Sosiaalishistoria on se historian ala, jonka tutkimuskohteena ovat yhteiskunnassa muodostuneet *sosiaaliset ryhmät*, niiden suuruus, rakenne, asema, merkitys ja keskinäiset suhteet sekä näissä kulloinkin tapahtuneet muutokset. Sosiaalisen ryhmän rakenteen yhteydessä tutkitaan ryhmän jäsenten syntyperää ja heidän siirtymistään ryhmästä toiseen eli *sosiaalista liikkuvuutta*.”⁴ Tähän Jutikkalan määritelmään on Tommila esittänyt laajennuksen, että sosiaalisen rakenteen lisäksi sosiaalishistoria tutkii *sosiaalista miljöötä*, joka tarkoittaa sitä elinympäristöä ja elämänmuotoa, joilla mm. ryhmiä voidaan erottaa toisis-

2 Ks. esim. aikakauslehdet History Workshop, Past & Present, Oral History ja Geschichte und Gesellschaft. Arkipäivän historian ”ohjelmajulistuksia”: P. Thompson, *The Voice of the Past: Oral History*; Hauman (Hg.), *Arbeiteralltag in Stadt und Land*; Süßmuth (Hg.), *Historische Anthropologie*. Tiivis esittely länsisaksalaisesta tutkimuksesta: Hentilä, *Vardagens historia*. Suomessa suuntausta on puolustanut Jorma Kalela, *Ihmiset kirjoittavat omaa historiaansa*.

3 Rasilta, *Teollistumiskauden muuttoliikkeet*, s. 111

4 Jutikkala, *Sosiaalishistoria, Yhteiskuntatieteen käsikirja II*, s. 607.

taan.⁵ Tämä on Suomeen vakiintunut käsitys sosiaalihistoriasta (sosiaalihistoria on historian tutkimuksen osa-alue) ja se kuvaa tehdyn tutkimuksen luonnetta.

Miksi sosiaaliset ryhmät ovat niin tärkeitä? Tommilan vastaus on, että ”sosiaalihistoriallinen tutkimus lähtee liikkelle siitä olettamuksesta, että yhteiskunta rakentuu ja on rakentunut erilaatuisista ihmisjoukoista ... Lyhyesti sanottuna meillä on erilaisiin kriteereihin perustuva kuva sekä omasta että toisten ihmisten paikasta tässä maailmanjärjestyksessä”.⁶ Kyse on siis luokkayhteiskunnan omasta kuvasta, vaikka em. määritelmät eivät perustele tutkimuspreferenssiä muutoin kuin sosiaalisten erojen itsestäänselvyydellä. Kun sosiaalihistoria käsitetään historian osa-alueeksi, sen tehtävä on valaista yhteiskunnan yhtä puolta, sosiaalista rakennetta. Tämä eroaa muusta historian tutkimuksesta siten, että Jutikkalan mukaan sosiaalihistorialle on ominaista *joukkoilmiöiden ja spontaanin kehityksen* tutkiminen, *tyyppien muodostaminen* ja *tilastolliset menetelmät*. Tommila lukee sosiaalihistorian tutkimuskenttään myös ”yhteiskunnan yleistä rakennetta koskevat teoriat ja käsitteenmuodostuksen”. Käytännössä näin määritelty sosiaalihistoria on itse asiassa väestöhistoriaa, sillä lähtokohtana on väestö ja sen rakenteen kuvaus. Yhteiskunta koostuu näistä väestöryhmistä.

Rakenteesta mentaliteettiin

Jos rakennetutkimus haluaa edetä ammattiaseman tai muun sellaisen ulkokohtaisesta luokittelusta ”tunteviin, maailmaa kokeviin ihmisiin” (Febvre), työ muuttuu moninverroin vaikeammaksi ja toisen luontoiseksi. Tämä on ns. mentaliteettihistorian tavoite. Mentaliteetti tarkoittaa tietyn ajan ja paikan ihmisten yhteistä tapaa jäsentää, käsittää ja erityisesti ”elää” maailma. Se ei tarkoita yksilöllistä persoonallisuutta eikä formuloitua ideologiaa, vaan maailmankäsitystä siten kuin se ilmenee tavallisessa elämässä ja sen ns. pikkuasioissa, mm. tunteissa, useimmiten tiedostamattomana rakenteena.⁷ Tämä voi olla psykologian historiaa, mutta ranskalaisessa Annales-koulukunnassa ajatuksena on mennä pidemmälle: heidän sosiaalihistoriansa tutkii yksilön ja yhteiskunnan suhdetta mentaalisten ja muiden ”rakenteiden” (=luonto, talous, sosiaaliset suhteet) ykseytenä. Koska annalistit — jotka eivät ole yhtenäinen ryhmä — ovat korostaneet nimenomaan yhteiskunnan roolia ja siinä rakenteellisia tekijöitä, heitä on pidetty tyypillisinä sosiaalihistorioitsijoina, varsinkin kun he ovat kyenneet näyttämään miten historiassa voidaan tavoittaa piilossa olevia ja arkipäiväisiä asioita. Tutkimustapa ei välttämättä eroa ns. tavallisesta, sillä ihmisten ajatusmaailmaa ei voi selittää muutoin kuin tutkimalla tarkoin miten he toimivat. Osalle annalis-

5 Tommila & Roiha, Sosiaalihistoria ja sen tutkimus, s. 15

6 Emt., s. 4.

7 Mentaliteettihistorian määritelmiä: Le Goff, Mentaliteterna, en tveitydig historia; Hutton, The History of mentalities; Febvre, A New Kind of History, s. 5—10. Lyhyt johdatus: Peltonen, Johtolankoja ja tiheää kirjausta — mitä uutta mentaliteettien historia on tuomassa?

teja on ollut ominaista rohkea sosiologian, psykologian, väestötieteen ja taloustieteen käsitteiden käyttö — mutta myös niiden kritiikki. Mentaliteettihistoria voitaisiin laskea yhdeksi sosiaalishistorian tutkimusalueeksi (kuten luvut 5—14), mutta sen olemus on kuitenkin enemmän näkemys yhteiskuntaan kuin tutkimuskohde.

Rakenteesta ja kulttuurista yhteiskuntaan

Annalistit ovat esittäneet, että heidän pyrkimyksensä on kirjoittaa yhteiskunnan kokonaishistoriaa (*l'histoire totale*). Siksi aikakauskirjalla *Annales*, jonka mukaan koko annalismi on saanut nimensä, on alaotsakkeena ”*économies, sociétés, civilisations*” eli vapaasti suomennettuna ”Talous-, yhteiskunta- ja kulttuurihistorian vuosikirja”. Kokonaishistoriasta (*total history, Gesamtgeschichte*) on tullut yleisilmaisu pyrkimykselle vähentää historiantutkimuksen erikoistumista, mutta se käsitetään myös yhteiskuntakeskeisenä tutkimustapana, jossa katsotaan että historiantutkijan pitää osoittaa miten yhteiskunta toimii. Ranskalaisilla on korostunut ajatus eritasoisten rakenteiden (luonto, talous, yhteisö, yksilö) vuorovaikutuksesta ja ajan jakaminen myös eritasoiseen tapahtumiseen: tapahtumiin, konjunktuihin (esim. valtiollinen asema) ja hyvin hitaasti muuttuviin (*longue durée*) asioihin kuten luonnonolot.⁸ Tällainen tutkimustapa ei edellytä eikä yleensä halua rakentaa formaalia yhteiskuntateoriaa, vaan pikemminkin kysymys yhteiskunnasta on sikäli avoin, että se on historiallinen ja muuttuva muodostelma, jota ei pidä samaistaa esim. valtion, mistä poliittinen ja kansallinen historiankirjoitus ovat perinteisesti lähteneet. Käytännössä kokonaisuuden näkökulma on luontevimmin toteutunut paikallisesti rajatuissa tutkimuksissa, joissa on voitu hahmottaa *paikallinen* ”yhteiskunta”. Tämä ei ole samaa kuin paikallishistoria, jos paikallisuus ymmärretään historiallisen tapahtumisen suhteina.⁹

Selvemmin sosiologinen lähestymistapa on ollut niillä englantilaisilla ja saksalaisilla historioitsijoilla, jotka ovat luoneet käsitteen *yhteiskuntahistoria* (*History of Society, Gesellschaftsgeschichte*) epämääräisemmän sosiaalishistorian tarkennukseksi. Ajatuksena on mm. että sosiaalishistoria ei voi olla taloushistorian tapaan mikään historiantutkimuksen osa-alue, koska sen tutkimuskohdetta, yhteiskuntaa, ei voi jakaa niin että jokin osa saisi jäädä kysymyksenasettelun ulkopuolelle: ”Aatehistorioitsija ei ehkä välitä taloudesta eikä

8 Annalisteina pidettyjen tutkijoiden historiateoreettisia teoksia ovat mm. Bloch, *Historian's Craft*; Fèbvre, *A New Kind of History*; Braudel, *On History*; Ladurie, *The Territory of the Historian*; Ladurie, *The Mind and Method of the Historian*. Yhteenvetoa: Stoianovich, *Social History: Perspective of the Annales Paradigm*; Stoianovich, *The French Historical Method*; Zeldin, *Social History and Total History*.

9 Maailmankuuluja esimerkkejä tässä suhteessa ovat Le Roy Ladurien tutkimus Etelä-Ranskan, Languedocin alueen, talonpojista ja Braudelin tutkimukset 1500-luvun Välimerestä ja Euroopan kapitalismista 1400—1800 (ks. bibliografia).

taloushistorioitsija Shakespearesta, mutta sosiaalihistorioitsija joka unohtaa jomman kumman, ei pääse pitkälle”.¹⁰

Miten yhteiskunnan historiaa kirjoitetaan? — kysyy Eric Hobsbawm ja vastaa, että valmista mallia ei tutkimukselle ole. Hän esittää asiasta seuraavia huomioita ja varoituksia:¹¹

Ensinnäkin yhteiskuntahistoria on *historiaa*, ts. tehtävänä on selittää menneisyyden konkreettisia tapahtumia, eikä vain miettiä rakenteita ja niiden suhteita. ”Yhteiskuntahistoria on yhteiskunnan rakenne- ja muutosmallien yhdistämistä todellisiin historiallisiin tapahtumiin.” Toiseksi, yhteiskuntahistoria on ihmisyyshistoriaa laajemmassa kuin modernin yhteiskunnan mielessä. Kolmanneksi tutkijalla on oltava jonkinlainen malli tai prioriteetti siitä mitkä tekijät yhteiskunnassa ovat oleellisia eli mihin hän erityisesti kohdistaa huomionsa, jotta hän voisi esittää yhteiskunnan ”toimintamekanismin”, joka selittää muutoksen. Mikään ei estä historiantutkijaa itse muovamasta käsitteitä ja malleja.

1970-luvun alussa sosiaalishistorian kenttä näyttöytyi Hobsbawmille seuraavanlaisena listana tärkeimmistä tutkimusalueista:

1. historiallinen demografia (perhetutkimus)
2. historiallinen yhteisötutkimus (urban studies)
3. luokkien tutkimus
4. ”menteliteettien”, kollektiivisen tietoisuuden ja ”kulttuurin” historia
5. yhteiskunnan muutoksen tutkimus (esim. modernisoituminen ja teollistuminen)
6. yhteiskunnallisten liikkeiden ja protesti-ilmiöiden historia.

Hobsbawm ei löytänyt (1970) yhtään tutkimusta, joka täyttäisi toiveet ”yhteiskuntahistoriasta” — lähimmäksi pääsi Marc Blochin feodalismi-tutkimus (engl. *The Feudal Society*) — mutta tulevaisuus näytti lupaavalta. Tutkimuskenttä on pysynyt 1970- ja 1980-luvuilla jokseenkin samana. Uutta on 1960-luvulla levinneiden modernisaatio-, teollistumis- ja valtiokonseptioiden historiallinen kritiikki.¹² Yhteiskuntahistoria ideana on sen sijaan saanut jatkuvasti tukea ja pohdintaa on viety pidemmälle.

Länsisaksalaiset tutkijat ovat muokanneet ajatusta yhteiskuntahistoriasta englantilaisia systemaattisemmin. He tekevät pesäeroa perinteiseen historiankirjoitukseen nimittämällä sosiaalishistoriaa ”historialliseksi yhteiskuntatieteeksi” (*historische Sozialwissenschaft*). Termi yhteiskuntahistoria on otettu käyttöön, koska myös siellä sosiaalishistoria (*Sozialgeschichte*) on vanhastaan käsitetty vain yhdeksi historiantutkimuksen sektoriksi. Hans-Ulrich Wehlerin ja Jürgen Kockan yhteiskuntahistoria (*Gesellschaftsgeschichte*) tarkoittaa ”sosiaalishistoriallista kokonaistulkintaa” yhteiskunnan historiasta, jossa yhdistetään lähinnä poliittinen historia ja sosiaalisen rakenteen (talous mukaanlukien) tutkimus. Tämän suuntauksen juuri on sikäläisen poliittisen historian kritiikissä, mutta myös havain-

10 Hobsbawm, *From Social History to the History of Society*, s. 25

11 Emt. s. 29-32.

12 Abrams, *Historical Sociology*.

nossa että ns. rakennehistoria on avuton mm. Saksan ”erikoisen” yhteiskuntakehityksen (Sonderweg) selittämisessä. Yhteiskunta nähdään ”muuttavana kokonaissysteeminä” ja tuon systeemin eri osia on selitettävä yhteiskunnasta käsin.¹³ Kyseessä on siis tutkimustapa, jossa yhteiskunta käsitetään erilaisina ”tasoina” tai alasysteiminä ja tutkijan on selitettävä näiden osien vuorovaikutus. Teorettiset vaikutteet ovat tulleet lähinnä Karl Marxilta ja Max Weberiltä, mutta myös taloustieteestä (Kondratieff, Schumpeter). Tyypillisimmillään uudempi länsisaksalainen sosiaalhistoria tutkii teollistumisen aikaa (”Modernisierung”), yhteiskuntaluokkia, niiden kollektiivista toimintaa ja näiden suhdetta politiikkaan ja Saksan valtiolliseen kehitykseen. Tutkimusmenetelmissä korostuvat tilastot, ”tyyppien” formulointi ja vertailu. Sosiaalhistoria on tällöin *sosiaalista muutosta* tutkiva yhteiskuntatiede.

Ihmiset tekevät historiansa

Kun sosiaalistoriaa on yritetty tehdä ”tavallista” historiankirjoitusta paremmaksi tieteksi, päähuomio on kiinnitetty tutkimusotteen kokonaisvaltaisuuteen. Eri osa-alueisiin pilkotun tutkimuksen historiografista kritiikkiä on seurannut metodinen päätelmä, että osien tai tasojen yhdistäminen niin tutkimuksessa kuin yhteiskunnassa on yhtä kuin yhteiskunnallinen kokonaisvaltaisuus. Teoreettisena perusteluna on ollut useimmissa tapauksissa jonkinlainen versio Marxin perustan (talous) ja päällysrakenteen (valtio, kulttuuri) erottelusta, vaikka ns. marxilais-leniniläinen tai klassinen marxilainen panos keskusteluun sosiaalistoriasta on ollut vaatimaton. Esimerkiksi neuvostoliittolainen tutkimus on ollut tällä alueella metodisesti konservatiivista. Jonkinlaisen poikkeuksen ovat muodostaneet unkarilaiset ja erityisesti puolalaiset tutkijat.¹⁴ Mutta vakavampi pohdiskelu yhteiskunnan käsitteestä nimenomaan historiantutkijoiden piirissä on ollut vähäistä muuallakin. Tutkijat ovat ammentaneet yhteiskuntateoriaansa valmiina muiden tieteiden keskustelusta. Siksi sosiaalistorian piirissä on vallinnut mm. melko selvä vastakkainasettelu mikrohistorian (esim. antropologia, etnologia ja arkipäivän historia) ja makrohistorian (esim. systeemiteoreettiset lähestymistavat) välillä. Jälkimmäinen on ollut sosiaalistorialle ja varsinkin ”yhteiskuntahistorialle” ominaisempaa. Askeleena eteenpäin on tarjottu

13 Kocka, Sozialgeschichte, s. 97—111; Kocka, Zurück zur Erzählung?; Wehler, Sozialgeschichte und Gesellschaftsgeschichte; Best & Schröder, Quantitative historische Sozialforschung; Schulze, Mikrohistorie versus Makrohistorie? Laajemmin ks. kokoomateokset Schieder & Sellin (hg), Sozialgeschichte in Deutschland I, Kocka & Nipperdey (hg), Theorie und Erzählung in der Geschichte ja Wehler (hg), Soziologie und Geschichte. Kritiikkiä: Geschichte und Gesellschaft 1988, Heft 3.

14 Rankia (Notes sur l’histoire sociale) on inspiroinut erityisesti ranskalainen tutkimus ja Georg Lukacsin marxismi-tulkinta. Topolski on kehittänyt historiallisen materialismin käsitteistä systeemiteoreettista metodologiaa. — Topolski, Methodology of History, s. 671—674; Topolski, Das Modell der integralen Erklärung.

metodologiaa, joka ei näe ihmisen toimintaa ja rakenteita vastakohtana vaan korostaa että rakenteet eivät ole valmiita, vaan ihmiset luovat ne jatkuvasti toiminnallaan. Tämä lähestymistapa on äärimmäisen historiallinen, koska se näkee yhteiskunnan ihmisten toimintana. Metodisesti se arvostelee niin empirismiä joka samaistaa ”faktat” tiedoksi kuin teoreettisuutta, joka samaistaa teorian tietoon. Christopher Lloyd on esittänyt seuraavanlaisen kaavakuvan sosiaalishistorian tutkimuskohteesta mikä on samalla tämän ajattelutavan käsitys yhteiskunnan toiminnasta. Hän kutsuu tätä nimellä ”structurationist paradigm” (structuration=rakentuminen, muodostuminen).¹⁵

KUVIO 3. Toimiva ihminen ja yhteiskunta

Nuolet osoittavat mahdollisen kausaalisen vaikutuksen. Yleisesti Toimija on rakenteellisten ja havaittavien tulosten aiheuttaja, mutta vaikutussuhteet ja eri syiden voima vaihtelevat yhteiskuntaympäristön ja ajan mukaan.

15 Lloyd, *Explanation in Social History*, s. 307. Lloydin kanssa samanlaisia ajatuksia ovat esittäneet erit. Jean Piaget, Anthony Giddens, Alain Touraine ja Philip Abrams. ”Strukturationistisiin” tutkijoihin Lloyd lukee mm. Hobsbawmin, Le Roy Ladurien, B. Mooren, Geertzin, Bendixin, Elias ja E. P. Thompsonin.

Havaintoesimerkkinä edellisen kaltaisesta tutkimusideasta voi mainita E. P. Thompsonin kommentin luokkatutkimuksesta: ”The working class did not rise like the sun at an appointed time. It was present at its own making”.¹⁶ Tutkimuksen kohteena on luokka ja Thompson käyttää tätä sanaa, mutta luokka ei ole rakenne eikä kategoria vaan ”historiallinen ilmiö”, ihmisten toiminnasta ja ajatuksista muodostuva kokonaisuus (esim identiteetti), jonka ihmiset ilmaisevat luokkakäsittein. Toteamuksen alkuosa on kommentti kaavamaiseen marxilaisuuteen, joka näkee luokan synnyn välttämättömänä luonnonlakina ja soveltaa epähistoriallisia käsitteitä. Työväestön ”läsnäolo” syntymässään ja sana ”making” korostavat subjektin roolia historiassa: ihmiset ”tekevät” itse luokkansa kuten ylipäänsä historiansa.

Edellä mainitulla tavalla määriteltynä sosiaalhistoria ei periaatteessa eroa muusta yhteiskuntatutkimuksesta. Lloyd ja monet sosiologit ennen häntä ovatkin huomauttaneet, että esim. sosiologialla ja historiantutkimuksella ei ole mitään periaatteellista eroa. Siksi sosiaalhistoria on toisinaan samaistettu käsitteeseen historiallinen sosiologia. ”Vaikka historian ja sosiologian avioliitto ei ole toteutunut, suhteesta on syntynyt elinvoimainen, vaikkakin laitton lapsi: historiallinen sosiologia”.¹⁷

Sosiaalhistorian tutkimuskohteeksi voidaan siis yksiselitteisesti määritellä *yhteiskunta*. Miten se käsitetään, on osa tieteellistä työtä. Näin ollen sosiaalhistorian tutkimuskohde on parasta määritellä tutkimustavoitteen avulla: mikä on yhteiskunta. Tämä on historiantutkimuksen ja muun yhteiskuntatutkimuksen yhteinen tehtävä. Seuraavat luvut kuvaavat erilaisia osaratkaisuja yhteiskunnan selittämiseen historiantutkimuksen avulla.

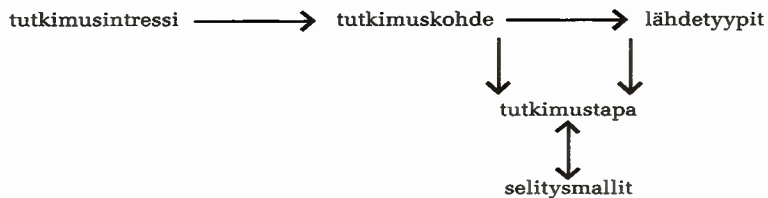
16 Thompson, *The Making of the English Working Class*, s. 9. Lähemmin Thompsonin luokkateoriasta ks. luvut 13 ja 14. Hänen metodisista ajatuksistaan ks. kokoelma *The Poverty Theory and Other Essays*, joka on suunnattu lähinnä Louis Althusserin ”teoreettista” historiaa vastaan, jossa ”history is *not made by men*”.

17 Abrams, *Historical Sociology*, s. 300—301. ”Suhteen laittomuudella” Abrams viittaa akateemisiin revii-reihin.

4. luku

Miten sosiaalhistoriaa tutkitaan?

Kaikki edellä esitetty on jo osoittanut, että sosiaalhistoria on niin monimuotoinen tutkimusala, että ei ole olemassa sellaista sille ominaista tutkimustapaa, jota voitaisiin kutsua sosiaalhistorian metodiksi. Tutkimustavan määräytymisestä voidaan esittää oheinen seurauskaavio:¹

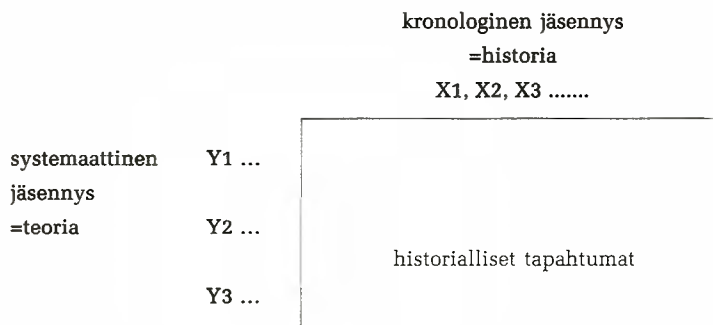

Methodiset ratkaisut ovat riippuvaisia paitsi yleisesti tutkimusintressistä, erityisesti tutkimuskohteesta. Historiantutkimuksessa tämä näkyy myös niin että eri aikakausien tutkimukseen on vakiintunut osin oma metodologiansa, joka johtuu tutkimusperinteestä, kohteen (yhteiskunnan) erilaatuisuudesta, mutta myös käytännöllisistä seikoista kuten lähteistä. Esimerkiksi antiikin ja 1900-luvun taloutta ei juuri tutkita samalla tavalla. Edellisessä tapauksessa joudutaan käyttämään suppeata — sattumanvaraisemmin käsillä olevaa — lähteistöä, kun jälkimmäisessä tapauksessa ongelmana on lähinnä aineiston valinta. Kummassakin tapauksessa tutkijan ns. esitieto ja hypoteesit ovat kuitenkin ratkaisevia, sillä menneisyys ei avaudu kuin kirja, vaan se on kirjoitettava. Sosiaalihistoriallisessa tutkimuksessa yleensä korostuu selitysmallien rooli verrattuna idiografiseen historiankirjoitukseen ja historiallisuus verrattuna yhteiskuntatieteisiin. Vanhat kiistat tutkimuksen subjektiivisuudesta, objektiivisuudesta, determinismistä, kausaalisuudesta ja erojen löytäminen historiantutkimuksen ja systemeettisten tieteiden välille vaikuttavat tässä suh-

¹ Tässä jätetään pohtimatta tutkimustavan ja selitysmallien yleisempi yhteiskunnallinen riippuvuus.

teessa nyt tarpeettomilta. Moderni sosiaalhistoria pyrkii kausaalisiin selityksiin, mutta on luonteeltaan ”ehtoja” etsivää eikä determinististä 1800-luvun historianfilosofioiden mielessä. Empiirisen ja teoreettisen kysymyksenasettelun vastakohtaisuus on myös taakse jäänyt ongelma. Historiallisessa tutkimuksessa voidaan aivan mainiosti jäsentää tutkimusongelma yhtäaikaaisesti teoreettisesti ja kronologisesti (ks. kuvio 4).

KUVIO 4. *Esimerkki tutkimustehtävän jäsentämisestä.*

Esimerkissä on saman aineiston mukaan jäsenetty x-akselille ajallinen kuvaus ja y-akselille teoreettinen kuvaus (teoria voi olla esim. sykli- tai astekuvaus). Kumpikin kuvaus on argumentoitava empiirisellä aineistolla eli historiallisilla tapahtumilla. Kuvausta vaativampi tehtävä on selittäminen, jossa yhdistetään historiallinen ja teoreettinen analyysi. Yksinkertainen tapaus on jonkin kehitysteorian (kehitysasteet) testaus. Monimutkaisempi tutkimus on kyseessä silloin kun tutkitaan historiaa monella tasolla ja kun teoreettisessa analyysissä on monia abstraktiotasoa. Tällöin tutkitaan esimerkiksi sosiaalisten ilmiöiden vuorovaikutusta ja pyritään systemaattiseen kuvaukseen vuorovaikutuksen mekanismista. Tällainen tehtävä voi olla matemaattisen mallin rakentaminen tai yhtä hyvin semioottinen analyysi ihmisten pelkojen syntymisestä. Tällaista tutkimusidea on nimitetty ”teoreettiseksi historiaksi”, mutta yhtä hyvin kyseessä on historiallinen teoria. Näkyvä teoreettisuus sinänsä on kuitenkin sivuseikka. Pääasia on selityksen uskottavuus (”toden” näköisyys) ja sen ratkaisee aina tutkijan aikalaisten käsitys asioista.

Historiallinen tutkimus on ollut tapana esittää selvillesaamisen etenemisenä seuraavaan tapaan:

1. *Mitä tapahtui?* Lähteistä etsitään mahdollisimman tarkka ja moni puolin kuvaus. Samalla karsitaan mahdollinen väärä tieto, joka asiasta on.
2. *Miten tapahtui?* Kuvataan tapahtumisen ilmeiset syy-yhteydet, ns. välittömät syyt ja selvitetään mm. samanaikaiset muut tapahtumat.
3. *Miksi tapahtui?* Esitetään tapahtumiselle selitys, arvioidaan erilaisia syy-yhteyksiä ja rakennetaan ”mielekäs kokonaisuus”, jossa tapahtumat selittyvät ristiriidattomasti. Voidaan tehdä teoreettisia päätelmiä.

Kolmas kohta perustuu tietoteoreettisesti totuuden koherenssi- eli yhteensoveltuvuusteoriaan. Tähän tietojemme ristiriidattomuuden vaatimukseen on paikallaan lisätä vielä yksi tutkimusulottuvuus, neljäs kohta:

4. *Mistä oli/on kysymys?* ”Ristiriidaton selityskokonaisuus” problematisoidaan eli arvioidaan omia (ja muiden) selityspenusteita.

Viimeinen vaihe — joka käytännössä on ensimmäinenkin — tarkoittaa oman tutkimuksen tarkastelua historiografisesti. Se on reflektiota nykyaikaan, joka yleensä toteutuu kannanottona tieteelliseen keskusteluun, vallitsevaan paradigmaan. Tärkeintä on että tutkija näkee ikäänkuin ulkoapäin oman työnsä: miksi hän tekee työnsä näin, miksi hän asettaa tällaisia kysymyksiä. Vastaukset ovat sekä tieteensisäisiä että yhteiskunnallisia ja historiallisia. Tieteelliseen keskusteluun kuuluu aina kumpikin puoli.

Lähdetyypit ja lähdekritiikki

Historiantutkimuksen käyttämien lähteiden jako alkuperäislähteisiin ja toisen käden lähteisiin tai välittömiin ja välillisiin ei ole itse tiedon kannalta oleellista. Se voi olla jopa harhauttava, jos argumentointi perustuu olettamukseen, että alkuperäislähteet ovat todellisempia. Oleellista on lähteeseen kytkeytyvä informaatio ja sen tulkinta. Tätä työvaihetta kutsutaan lähdekritiikiksi, jonka tulee selvittää kaksi asiaa:

1. Miten lähde on syntynyt?
2. Vastaako lähde tutkijan esittämään kysymykseen?

Ensimmäiseen kysymykseen vastaaminen on itse asiassa samaa kuin historiallisen tapahtumisen tutkiminen. Lähteiden antama tieto saadaan juuri rekonstruoida mielessä sen synty: millaisen inhimillisen tai luonnon toiminnan tulos se on. Toiseksi tämä kysymys on ratkaisevan tärkeä selvitetessä toisen käden lähteeseen kätkeytyviä tietokerroksia. Historiallisen lähteen — on se välitön jäännös tai kertomus — käyttäminen ei ole luovallista eikä periaatteessa edes mahdollista ilman tietoa siitä miten lähde on syntynyt. Toinen kysymys, lähteen validiteetti, on tutkimusongelmasta ja sen rajauksesta riippuvainen.

Lähteen välittämä *tieto* (merkitykset) on aina täysin riippuvainen siitä mitä lähteeltä kysytään. Lähdekritiikki sinänsä (lähteen alkuperän ja validiteetin selvittäminen) ei vielä johda tietoon menneisyydestä. Itse asiassa jo tämä vaihe edellyttää ns. esitietoa lähteen syntymäympäristöstä eli muita lähteitä ja hypoteeseja. Historiantutkimuksessa on syytä perehtyä mahdollisimman alkuperäisiin lähteisiin useastakin syystä. Se yleensä terävöittää analyysia viedessä tutkijan mahdollisimman ”autenttisille tapahtumapaikoille”. Toisen käden lähteissä ja varsinkin kirjallisuudessa monet merkitysyhteydet hukkuvat tai muuttuvat. Lisäksi alkuperäislähteet tuntemalla voidaan parhaiten arvioida toisten tutki-

joiden lähteidenlukutapaa ja siten tutkimusperinteeseen kätkeytyviä tulkintakerroksia.

Useimmista menneisyyden tapahtumista ei kuitenkaan ole välittömiä jäänteitä, vaan historiallinen tieto syntyy erilaisten lähteiden loogisista suhteista. Niinpä esimerkiksi tunteita voidaan tutkia ilman yhtäkään jäljelle jäänyttä tunnetta, koska muut lähteet kertovat mm. ihmisten suhtautumisesta erilaisiin tunteisiin. Myöhemmissä luvuissa tulee ilmi miten moninaisista lähteistä tutkijat saavat tietonsa ja miten monia asioita yksi lähde — vaikkapa verokirja — voi kertoa. Tässä esitetään johdatukseksi vain luettelo lähdeyypeistä. Suomessa tutkimuksen lähdeaineisto voi koostua esimerkiksi seuraavanlaisista lähteistä, oli tutkimusaihe lähes mikä tahansa:²

Lähteet ovat yleensä asiakirjoja tai muuta kirjallista tietoa, mutta aivan hyvin ne voivat olla muutakin: esineitä, rakennuksia, ääninauhoja, itsetehtyjä haastatteluita tai luontohavaintoja (esim. joki, pelto, metsä). Tässä puhutaan vain kirjallisesta aineistosta väheksymättä muiden merkitystä.

1. **Painamattomat lähteet** eroavat painetuista lähteistä lähinnä teknisistä syistä, eivätkä ole sisällöllisesti vaatimattomampia. Ne ovat ajalta jolloin asiakirjoja ei painettu, ne ovat vähäpätöisempiä asiakirjoja tai esim. yksityiskirjeitä. Painamattomia asiakirjoja säilytetään arkistoissa, jolloin arkistotiedot vastaavat tavallaan kirjallisuuden bibliografisia tietoja. Arkistoinnin pääperiaate on, että asiakirjat arkistoidaan tuottajan mukaan. Siten arkistolaitos on organisitu hallintoa jäljitellen: valtiolliset asiakirjat löytyvät Valtionarkistosta, lääninkuvernöörin asiakirjat maakunta-arkistoista, kunnalliset asiakirjat kunnanarkistoista ja yksityiset asiakirjat yksityisarkistosta. Viimeksimainittuja on koottu runsaasti yhteen eli siirretty pois alkuperäispaikasta, esimerkiksi yritysarkistoja Elinkeinoelämän Keskusarkistoon ja poliitikkojen yksityispapereita Valtionarkistoon. Painamattomat asiakirjat ovat jäänteitä viranomaisten toiminnasta, esim. lähetettyjä ja saatuja kirjeitä (ns. diariot), väestörekistereitä (seurakunnat), verotusluetteloita (henkikirjat), kansalaisten toiminnasta kerätyjä tilastotietoja (Virallisen Tilaston alkuperäisaineisto), hallinnossa syntyneitä selvityksiä, annettuja määräyksiä, lupia jne.. Suomessa hallintoarkistot ovat hyvät ja tutkijalle helppokäyttöiset. Ne kertovat aina viranomaisen toiminnasta, mutta tämä ei sinänsä ole este tutkia näistä lähteistä myös muuta, vaikkapa kansanelämää. Taloudellisen toiminnan tutkimus perustuu pääosin valtion, yritysten ja maatilojen tilikirja-aineistoon.

2. **Painetuiksi lähteiksi** nimitetään yleensä painettuja asiakirjoja ja asiakirjajulkaisuja kuten lait, tilastot ja viranomaisten tekemät selvitykset. Suomesta on painettua asiakirja-aineistoa runsaasti jo 1700-luvulta, mutta vasta 1800-luvulla tuli tavaksi painattaa tilastoja ja selvityksiä myös hallinnon sisäiseen käyttöön. Valtiopäiväasiakirjat, Suomen Asetuskokoelma (=lait) ja Virallinen Tilasto (SVT) ovat tärkeimmät painetut lähdesarjat. Paljon

2 Lähemmin lähteitä esitellään myöhemmissä luvuissa. Yleisesityksiä Suomen historian lähteistä ovat Paloposki, Suomen historian lähteet; Markkanen & Myllys & Rantatupa, Opas Suomen historian lähteistöön; Hietala & Myllys (toim.), Tutkijan tilastolliset tiedonlähteet. Arkistot (esim. Valtionarkisto, maakunta-arkistot, Tilastokeskus) tekevät lähdejulkaisuja ja käyttöoppaita, jotka löytyvät historian kirjastojen osastosta ”lähdejulkaisut”. Vaikka eri maista ja tutkimusaloilta on runsaasti lähdejulkaisuja ja bibliografioita, käytännössä relevantit tutkimukset ja lähteet löytyvät useimmin alan uusimmista tutkimuksista.

käytettyjä ovat myös viranomaisten, esim. hallintokuntien vuosikertomukset, kokouspöytäkirjat, tutkimukset ja mietinnöt. Nämä asiakirjat on sijoitettu yleensä hallintoarkistoihin, so. kyseisen toimenpiteen yhteyteen, mutta suuri osa tutkimuksista yms. aineistosta on luetteloitu myös kirjastoihin, koska ne ovat painotuotteita, joista kirjapainon on pitänyt toimittaa vapaakappale Helsingin Yliopiston Kirjastoon. Samasta paikasta löytyvät myös kaikki sanomalehdet, jotka ovat merkittävä tutkimusaineisto Suomessa 1800-luvun puolivälistä alkaen. Lehdet kertoivat jo tuolloin yllättävän pikkutarkasti sekä tapahtumista että mm. elinkeinoelämästä. Yleisten ajattelutapojen tutkimuksessa lehdet ovat välttämätön lähde. 1800-luvun lopulta alkaen Suomessa on julkaistu paljon myös kansalaisjärjestöjen vuosikertomuksia, lehtiä, tutkimuksia jne.. Näitä säilytetään keskitetysti järjestöjen keskusarkistoissa.

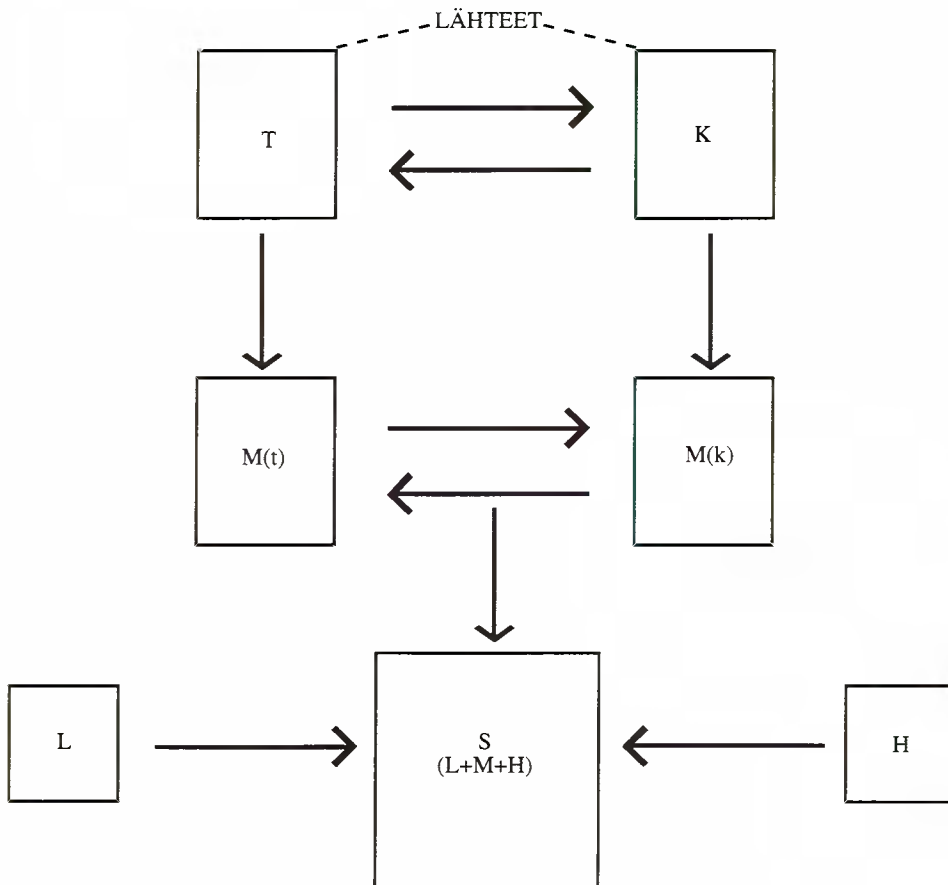
3. **Kirjallisuus** tutkimuksen lähteenä kattaa tieteelliset tutkimukset, aikalaiskuvaukset, muistelmat ja kaunokirjallisuuden. Kaikki tämä aineisto löytyy kirjastoista ja siksi siihen viitataan kirjoittajan nimellä. Kirjallisuudesta osa eli aikalaisten tuottama on alkuperäisaineistoa, jonka synty-yhteys on selvitettävä kuten painamattomankin lähteen. Esimerkiksi 1700-luvulla tehty väitöskirja on fakta-aineistonsa esittämisessä hyvin vahvasti sidoksissa aikansa tieteellisiin ja sosiaalisiin normeihin ja siksi huolellisesti punnittava lähde. Aikalaiskuvaukset — niin tieteelliset kuin kaunokirjalliset — ovat yleensä luotettavampia kuvaamaan aikakauden ajattelutapoja kuin mittaamaan oloja ja juuri siinä ne ovat tärkeitä, sillä aikakauden — tai viranomaisten — ajattelutapa on ymmärrettävä, jotta voisi ymmärtää muiden lähteiden syntymäympäristöä. Muistelmat dokumentteina ovat tunnetusti epäluotettavin lähde, koska ne johtavat tutkijan harhauttavan lähelle tapahtumaympäristöä, mutta eivät ehkä esitäkään asian olennaisia — vaan henkilökohtaisia — yhteyksiä.

Menneisyydestä on siis tarjolla etupäässä yhteiskunnallisessa toiminnassa ja korostetusti viranomaisten toiminnassa syntyneitä tietoja. Näin historiankuva muodostuu helposti hallitsemisen kuvaksi. Tämä on aitoa yhteiskunnan historiaa sikäli kuin se käsittelee sääntöjä ja mekanisme, joiden varaan yhteiskuntaelämä rakentuu. Silti se on hallitsemisen näkökulma ja tässä mielessä on paikallaan monien tutkijoiden kritiikki, että yleistävä ja usein kvantifioiva sosiaalishistoria ei tiedä mitä tapahtuu ”alhaalla”. Kansan tai edes yläluokan arkielämästä ei ole samalla tavalla systemaattista lähdeaineistoa kuin hallinnosta. Suomessa on vahva kansankulttuurin tutkimusperinne ns. perinnetieteiden piirissä ja runsaasti kansatieteellistä aineistoa (erit. Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkistossa), mutta tämä aineisto ja tutkimus ei ole vielä kohdannut historian tutkimusta kuin satunnaisesti. Ongelmana on ollut lähinnä tutkimusideoiden puute eli rajoittavat yhteiskuntakäsitykset. Perinnetutkimuksen ja yhteiskuntatutkimuksen kohtaaminen kuuluu luontevasti modernin sosiaalishistorian piiriin.

Historian tutkimusprosessi voidaan hahmottaa lähteiden käytön näkökulmasta seuraavalla tavalla (kuvio 5). Tutkijalla on historiasta neljänlaista tietoa. Hän voi tietää mitä ihmiset tekivät (T) heidän toimintaansa kuvaavien lähteiden avulla. Toiseksi hän voi tietää mitä ihmiset ajattelivat (K) sitä kuvaavien lähteiden avulla tai yhdistämällä tietojaan edellisestä. Lisäksi hänellä on toimijoista riippumatonta tietoa heidän elinympäristöstään (L)

sekä muiden tutkijoiden tuottamaa tietoa ja siihen perustuvia hypoteeseja (H). Ihmisten toiminnasta, tapahtumisesta, hän rakentaa enemmän tai vähemmän aukollisen järjestyksen, ideaalitapauksessa tilaston. Ihmisten ajattelutavoista hän rakentaa maailmankuvan, joka sopii yhteen toiminnan logiikan kanssa. Koska kyseessä ovat kuitenkin abstraktiot, voidaan hyvin puhua toiminta- ja ajattelumallien (M) konstruoimisesta. Näiden yhteensovittaminen annetussa (mutta osin luotavassa) ympäristössä ja tutkijan oman ajan asettamien kysymysten ehdoilla on yhtä kuin historian esitys ja selitys (S). Lähteiden käytön näkökulmasta sosiaalhistoria ei eroa muusta historiantutkimuksesta, koska sen erityislaadussa on kyse tutkimusnäkökulmasta. Seuraavat luvut keskittyvät asian tähän puoleen.

KUVIO 5. *Historian tutkimusprosessi lähteiden näkökulmasta.*

5. luku

Yhteiskunta makrotaloutena

Yksi tapa käsittää yhteiskunta ja tutkia sitä on nähdä se taloudellisena järjestelmänä. Tämä on taloustieteen yhteinen näkökulma. Toinen asia on sen sijaan miten vahvassa mielessä yhteiskunta halutaan selittää talouden avulla. Tässä tutkijoiden näkemykset eroavat jo suuresti — jopa kysymyksessä mitä on ”talous”. Vuosisatamme suuriin taloustieteilijöihin lukeutuva Joseph Schumpeter asetti historian tilastotieteen ja teorian edelle pohtiessaan taloustieteen tutkimustapoja, koska historia on ”paras tapa ymmärtää taloudellisten ja eitaloudellisten tekijöiden suhdetta”.¹ Tässä onkin taloushistorian varsinainen ongelma: missä määrin taloudellisia ilmiöitä voidaan tutkia vain taloudellisina. Tutkimus on jakaantunut tämän ongelman edessä kahtaalle, niihin jotka korostavat talouden kytkeytymistä muihin yhteiskunnallisiin ehtoihin (institutionalistit) ja niihin, jotka luottavat taloudellisten mallien arvoon (ns. cliometrics). Tämän lisäksi on historiantutkijoita, jotka käyttävät makrotalouden malleja tutkiessaan talouden suhdetta muihin makrorakenteisiin. Käsitteenä taloushistoria ei ole varsinkaan Suomessa kiteytynyt. Sillä tarkoitetaan kaikenlaista historiantutkimusta, joka käsittelee taloudellisia ilmiöitä. Koska kansantaloustieteen ns. historiallisen koulukunnan (Schmoller, Sombart, Brentano, Weber) vaikutus on Suomessa ollut suuri, taloushistoria on meillä luonnostaan kytkeytynyt muuhun historiantutkimukseen eikä ole siten synnyttänyt erillistä koulukuntaa. Koulukuntien ja ristiriitojen puutteen vuoksi myös taloushistoriallinen oppialakeskustelu on ollut vaatimatonta.

Suurin osa taloushistoriallisesta tutkimuksesta keskittyy hyvinkin rajattuihin ongelmiin ja sikäli ei ole kyse makrotaloudesta. Tässä käsitettä käytetään kuvaamaan sellaista tutkimusta, jonka kohteena on kansantalouden historia tai joka tarkastelee taloushistoriaa yhteiskunnan selittämisen näkökulmasta. Näin ”taloushistoriallista” perustutkimusta tekevät myös taloustieteilijät, jotka käyttävät historiallista aineistoa. Suomessa tällaisia tutkimuksia löytyy eritoten vanhemmissa, ennen 1960-lukua julkaistuista väitöskirjoista.

¹ Schumpeter, *History of Economic Analysis*, s. 13.

Taloushistorian ”viattomuus”

Taloushistoriallinen tutkimus voi näyttää varsin yksinkertaiselta ja ongelmattomalta: sillä on selvä tutkimuskohde (talous), kehittyneet menetelmät (laskeminen) ja selvä tavoite (malli). Hankalaa voisi olla vain aineiston aukollisuus tms. tekninen seikka. Helppouden tunteen perustana lienee esimerkiksi sosiologiaan verrattuna yhteiskunnallinen ”viattomuus” eli teorioiden oletettu arvovapaus ja tutkimuksen vankka empiirisyys. Lähemmin katsoen koko talouden käsite on historiallinen ja siis myös tutkijan valinta: ensinnäkin niin, että eri yhteiskunnissa taloudellisia pitämämme ilmiöiden funktiot vaihtelevat ja toiseksi niin, että tutunkin yhteiskunnan analyysissä talous on osa tutkijan yhteiskuntateoriaa. Esimerkiksi kansantaloustieteen mallien oletama subjekti, homo economicus, idea että ihmiset toimivat taloudellisesti rationaalisesti, voi tuoda mukanaan ajatuksen, että yhteiskunta on näiden rationaalisesti toimivien yksilöiden summa ja että yhteiskunta toimii kuten ideaaliset markkinat. Tämän ekonomistisen yhteiskuntateorian kiertämiseksi tutkijan on astuttava taloustieteen maailman ulkopuolelle. Mutta sielläkin hän voi jäsentää talouden monella eri tavalla suhteessa yhteiskunnan muutokseen, mikä yleensä käsitetään historian tutkimusongelmaksi. Esimerkiksi voidaan ottaa seuraavia hypoteeseja, joista seuraa yhtä ja toista:

- Yhteiskunnan muutos ja edistys perustuu taloudelliseen kasvuun ja se taas työnjaon edistymiseen ja teknologiseen muutokseen. Tutkimuksen keskiöön tulee tällöin seuraamusketju: tekniikka→tuottavuus→kasvu. Tässä on helppo pysyä selitysketjün sisällä, mutta tulokset eivät ole vakuuttavia *yhteiskunnan* muutoksen selitykseksi.
- Yhteiskunnan muutos ja edistys perustuu resurssien (erityisesti elintarpeiden) ja väestön määräsuhteeseen. Tutkimuksen keskiöön tulee em. suhde, tasapaino tai epätasapaino ja siihen vaikuttavat tekijät, ensinnä resurssituotanto ja väestönkasvu. Tämä ”malthuselainen” näkökulma voi tuntua houkuttelevalta esiteollisen yhteiskunnan kuvaamisen varsinakin nykyisten kehitysmaiden esimerkin valossa, mutta sen on vaikea selittää niukuuden noidankehästä vapautumista.
- Yhteiskunnan muutos ja edistys perustuu luonnonvarojen saatavuuteen ja hyväksikäyttöön, jolloin tutkimuksen keskiössä ovat luonnonvarojen hankinta ja kyky käyttää niitä (käsitykset, tarpeet, teknologia). Talouden ja ekologian yhdistäminen vaikuttaa luonteeltaan niukuuden kuin luonnon ryöstökäytön aikakaudella, mutta joutuu selityksessään turvautumaan ilman muuta myös yhteiskunnan säätelyyn.
- Yhteiskunnan muutos ja edistys perustuu ristiriitojen, erit. taloudellisten, hallintaan ja säätelyyn tai vaihtoehtoisesti välttämättömiin ristiriitoihin, jolloin vallankumous on edistystä. Tällöin tutkimuksen keskiössä ovat esim. valtasuhteet ja instituutiot. Tähän kytkeytyvät evoluutio-, revoluuatio- yms. kehitysmallit sisältävät aina ongelmallisia priorisointeja oleellisista muutostekijöistä.

On helppoa esittää edellisen kaltaisia rajoittuneita tai liian yleisiä käsityksiä talouden paikasta ja on helppoa arvostella niitä, mutta on todella vaikeata määritellä taloutta niin että määritelmä ei olisi rajoittunut. On kaikesti tyydyttävä päätelmään, että talouden selittäminen edellyttää ei-taloudellisia tekijöitä niin itse todellisuudessa kuin tutkimuksessakin ja samalla kun astutaan ”talouden” ulkopuolelle luovutaan ajatuksesta että taloutta tai yhteiskuntaa voisi tutkia ”puhtaasti” taloustieteellisessä mielessä. Se ei tarkoita etteikö olisi hedelmällistä tutkia yhteiskuntaa erityyppisin makrotaloudellisin käsittein — puhumattakaan rajallisemmasta taloushistoriallista erityistutkimuksesta. Yksinkertaisemmin sanottuna: mitä tiukemmaksi talouden ja muun yhteiskunnan raja vedetään, sitä keinotekoisemmaksi se tulee.

Makrotaloudelliset mallit

Kansantaloustieteessä malli on yhtälö, joka selittää jotakin taloudellista ilmiötä (muuttujaa) kun tietyt muuttujat ovat tiedossa. Pitkälle kehitetty malli voi olla koko kansantalouden toimintamekanismin kuvaus. Abstraktiotaso on tällöin varsin korkea. Kun samoja malleja sovelletaan historian tutkimukseen, likiarvoisuus korostuu vielä enemmän, koska tutkijan käytössä olevat perustiedot taloudesta ovat useimmin vähäiset. Silti taloustieteen malliajattelua on innokkaasti sovellettu historian tutkimukseen — jopa niin että ”tavallinen” historian tutkija ei enää ymmärrä näitä tutkimuksia.² Mallien käyttötapaa voidaan jaksaa karkeasti seuraaviin ryhmiin:

1. Ajatellaan, että taloustieteestä lainatut mallit ovat systemaattinen ja tieteellisesti kehittynein tapa analysoida myös menneiden aikojen taloutta. On pyritty mahdollisimman ”koviin” aineistoihin, joilla on otettu kantaa mm. ideologisesti sävyttyneeseen keskusteluun teollisesta vallankumouksesta.³ Näin on kyetty oikomaan monia näköharhoja, mutta samalla on näitä tilastollisia totuuksia voitu arvostella siitä että niiden pohjana oleva aineisto ei ole mallien kannalta validi tai että itse mallikaan ei vastaa siihen mistä puhutaan. Joka tapauksessa matemaattiset menetelmät ovat yleisesti kohottaneet tutkimuksen tasoa mm. pakottamalla entistä parempaan lähdekritiikkiin ja syy-yhteyksien pohdintaan. Tämä on näkynyt mm. elintason (kulutus) ja työttömyyden tutkimuksessa puhumattakaan taloudellisen kasvun, investointien, teollisuuden kannattavuuden jne. tutkimuksesta.

2. Sovelletaan historialliseen aineistoon erilaisia kehitys- tai muutosmalleja, jotka tosin on myös luotu historiallisen aineiston avulla. Näistä ovat jo klassisia Rostowin teollistumismalli sekä Kondratieffin, Kuznetsin ja Schumpeterin sykliteoriat. Kun nämä jo vanhat

2 Ks. Hawke, *Economics for Historians*; Kindleberger & di Tella, *Economics in the Long View I*. Peruskäsitteitä suomeksi: Pekkarinen & Sutela, *Kansantaloustiede I–II*.

3 Esim. Mokyr (ed.), *The Economics of Industrial Revolution*; Williamson, *Did British Capitalism Breed Inequality?*; Crafts, *British Economic Growth during the Industrial Revolution*.

tutkimukset nojautuivat Yhdysvaltain ja Länsi-Euroopan historiaan, uudemmat mallit huomaavat jo muunkin maailman ja selitystapa on vähemmän suoraviivainen ja tarkastelunäkökulmana ovat kehitysvaihtoehdot (esim. Myrdal, Maddison ja Senghaas). Nämä mallit nojaavat useimmin keskusta-periferia-ajatteluun taloudellisen erilaisuuden selittäjänä. Suomessa ns. aluetaloustiede on tutkinut alueellista erilaistumista samaan tapaan.

3. Tehdään historiallisesta muutoksesta yleistyksiä, jotka pääosin nojaavat analyysiin taloudellisesta toiminnasta. Klassisin esimerkki tällaisesta yhteiskuntateoriasta on tietenkin Marxin historiallinen materialismi, josta on myöhemmin tehty taloushistoriallisia versioita (imperialismiteoriat, kapitalismin kehitysvaiheet, feodalismiteoriat). Marxin perua on yhä jatkuva vilkas tutkimus, jonka kohteena on käsite ja ilmiö ”kapitalismi”. Viime vuosikymmenten saavutuksia on tässä ollut kapitalismin historiallistaminen, luopuminen monoliittisesta kapitalismi-käsityksestä. Kapitalismin käsittäminen historiallisesti monimuotoisena ja epäyhtenäisenä ilmiönä ei ole merkinnyt malliajattelun loppua vaan sen avartumista esimerkiksi maailmantalouden (Wallerstein) tai koko kulttuurin (Braudel) tarkasteluun. Toinen uusi painotus malliajattelussa on ollut talouden näkeminen osana ”kokonaissysteemiä”, jonka osia talouden lisäksi ovat erityisesti väestö ja luonnonresurssit (kehitystutkimus ja Åström).

Ylivoimaisesti yleisin tapa historiantutkimuksessa on ensin mainittu tapa käyttää malleja. Kaksi jälkimmäistä ovat useimmin, tai ainakin parhaiden tulosten osalta, jo syntetisoivaa tutkimusta, joka perustuu pitkäaikaiseen perustutkimukseen ja keskusteluun.

Tutkimustavat ja lähteet

Taloushistorian tutkimus olisi helppoa, jos tutkijan käytössä olisi moderni kansantalouden tilinpitojärjestelmä myös menneiltä ajoilta. Näin ei ole ja esimerkiksi Suomessa 1900-lukua vanhemman ajan tutkimus joutuu käyttämään ”sekalaista ja satunnaista” lähdeaineistoa tai tarkemmin sanoen: taloudellisesta toiminnasta saadaan tietoa muista kuin suoranaisesti siinä syntyneestä aineistosta. Ennen 1500-lukua on arkeologisen aineiston lisäksi saatavissa vain kuvaavaa aineistoa eli satunnaisia mainintoja tapahtumista ja oloista. Nämä maininnat nykyisen Suomen alueen asukkaista ovat sitä paitsi ulkomaalaisten toiminnassa syntyneitä (kuningaslegendoja, valtion ja kirkon käskykirjeitä, verotus- ja kauppatietoja).⁴ Tämä tilanne ei ole suinkaan estänyt melko tarkan kuvan rakentamista esim. Suomen keskiajan talousjärjestelmästä.⁵ Tuotannon tai kaupan volyyymia ei voi mitata, mutta satunnaisestakin aineistosta voidaan päätellä talouden tavanomainen toimintatapa ja

⁴ Lähemmin ks. Paloposki, Suomen historian lähteet, s. 39–58.

⁵ Ks. Kaukiainen, Suomen asuttaminen, Suomen taloushistoria I, ja sen lähdeluettelo.

muutosten pääpiirteet. Ehtona on, että tutkija tuntee *koko* yhteiskunnan, talouden roolin siinä ja osaa siten käyttää ei-taloudellista lähdeaineistoa hyväkseen. Itse asiassa koko talouselämä on tuolta ajalta kyseenalainen käsite, koska esimerkiksi niin arkielämän käyttäytymissäännöissä kuin kirkon toiminnassa ”taloudellinen” funktio oli luonnostaan mukana. Toisaalta olisi väärin puhua kaiken selittyvän taloudellisilla tekijöillä (esim. avioutuminen), koska kyse ei ollut myöskään tietoisesti taloudellisesta toiminnasta, esim. etujen maksimoinnista. Oman lisänsä ajan taloudelliseen luonteeseen tuo sekin että edes valtiontaloutta ei ollut sanan modernissa mielessä.

Keskitetyn valtiohallinnon luominen Ruotsiin (ja Suomeen) 1500-luvulla merkitsi yhteiskunnan todellista muutosta ja sen seurauksena myös tutkimusaineisto muuttuu. Valtionhallinto vakiintui ja sen mukana mm. verotus, väestönlasku, oikeudenkäyttö ja talouselämän säätely. Tämä merkitsi erilaisen tili- ja luetteloaineiston yleistymistä ja siten tilastointi tulee mahdolliseksi. Edelleenkin taloudellisen toiminnan lähteet ovat toisen käden lähteitä, esim. maanviljelyksestä saa määrällisiä tietoja lähinnä verotuksen kautta, mutta varsinkin 1600-luvulta alkaen tiedot ovat jatkuvia, so. voidaan tutkia pitkiä jaksoja samantyyppisillä aineistoilla (ns. läänintilit, henkikirjat, tuomiokirjat, 1700-luvulta kattavasti seurakuntien väkilukutiedot, perunkirjat ja maanmittausasiakirjat). Kaupan ja käsityön tutkimista samalta ajalta auttavat valtion vaatimat luvat, verot, tullit sekä myös jo yhtiöiden ja satamien tilikirjat. Niin julkinen kuin yksityinenkin tilimateriaali on käytännössä yhtä kuin luettelot, esim. talonpojille määrättyjä tai heiltä kerättyjä veroparseleita. Tällaisten lähteiden käyttö on teknisesti yksinkertaista, mutta tietojen asettaminen laajempiin yhteyksiin on jo vaikeampaa.⁶ Lähteiden käyttö on oma taiteenlajinsa, johon voi perehtyä vain harjoittelemalla.⁷ Valtionhallinnon ja oikeuslaitoksen asiakirjoja on painettu valmiiksi lähdejulkaisuiksi (ks. seuraava luku).

1500—1700-lukujen ruotsalainen valtiontalous oli sikäli merkittävä osa yhteiskuntaa, että talouselämä oli säädeltyä ja valtion kautta kulki huomattavan suuri osa tuotannon (määrällisesti pienestä) ylijäämästä. Kansantaloudesta sanan nykyaikaisessa mielessä voi kuitenkin Suomessa puhua vasta 1800-luvulta alkaen, jolloin muodostuivat mainittavassa mitassa kansalliset markkinat ja sääntelystä huolimatta valtiontalous menetti komentotalouden luonnettaan, so. tiukasta kameraalitaloudesta alettiin siirtyä ”julkiseen talouteen”. Tämän muutoksen yksi ilmentymä oli Suomessa kuten muuallakin ns. yhteiskuntatilaston aloittaminen. Hallinto alkoi kerätä taloudesta, väestöstä ja ihmisten muustakin toiminnasta ”tietoa” muutenkin kuin välittömän vallankäytön tarpeeseen. Näin syntyi Virallinen tilasto, jota varten viranomaiset, yksityiset henkilöt ja yhteisöt lailla määrättiin antamaan tietoja toimistaan. Tämän lisäksi alkoi vilkastua valtiollinen tutkimustoiminta, joka tuotti tilastollista tietoa mm. teollisuudesta, maataloudesta ja elinolois-

6 Lähteisiin tutustumisen kannalta on erinomainen esimerkki Rannan tutkimus Vanhan Suomen talouselämä 1721—1743, joka kattaa koko talouden, kommentoi lähteet tarkasti — mutta ei päädy mihinkään yleistyksiin, esim. aluetalouden mekanismin esittämiseen.

7 Paloposki, emt., s. 59—. Yleiskuva Suomen talouden ulkoisista kytkennöistä: Åström, Natur och byte, s. 66—109. Kaupan lähteistä lähemmin esim: Åström, From Tar to Timber.

ta.⁸ Tämän toiminnan murrosaikaa oli viime vuosisadanvaihe lukuisine reformisuunnitelmineen.

Tilastoinnin alku ja ylipäänsä arkistoinnin kehitys ovat tehneet mahdolliseksi rekonstruoida kansantalouden tärkeimmät tilit (liite 1) 1800-luvun puolivälistä lähtien.⁹ Kansantulon ja sen osatekijöiden tutkimus onkin ollut viime vuosikymmeninä intensiivisimmän taloushistoriallisen tutkimuksen kohde Suomessa. Verrattuna aikaisempaan tutkimukseen, joka keskittyi valtiontalouteen ja ulkomaankauppaan, tällainen koko kansantalouden tutkiminen on formaalisuudestaan huolimatta avartanut käsitystä taloudesta yhteiskunnan osana. Suomen Pankin rahoittama ja julkaisema Kasvututkimuksia-sarja (ks. bibliografia) edustaa Suomessa parhaiten tätä modernia taloushistoriallista tutkimustapaa: se rekonstruoii pitkiä yhtenäisiä aikasarjoja talouden avainmuuttujista, rakentaa niistä kasvukäyrät ja tutkii erityisesti kasvun vaihtelua ja syitä.¹⁰

Käyrä bruttokansantuotteen kasvusta (liite 1) antaa kaikessa yksinkertaisuudessaan ratkaisevan tärkeätä tietoa kansantalouden volyyymista ja muutosten ajoittumisesta. Se on perustietoa, jota ilman on vaikea tehdä yleistyksiä taloushistoriasta. Uudet laskelmat esimerkiksi osoittavat, että aikaisemmin viennin ja erityisesti metsäteollisuuden roolia Suomen taloudelliselle kasvuille on selvästi liioiteltu.¹¹ Kasvututkimuksen rajoituksena on luonnollisesti taloudellisen kasvun käsitteen priorisoiminen, oletus että se on tärkeä ellei tärkein muuttuja. Talouden muut mekanismit ja oleelliset funktiot saattavat jäädä piiloon, jos ne eivät näy kasvuna. Edelleen ongelmana on kansantulon laskutapa. Moderni BKT-laskelma kattaa vain sen taloudellisen toiminnan, joka tulee mukaan kansantalouden tilinpitojärjestelmään. Mitä pidemmälle mennään ajassa taaksepäin, sitä suurempi osa taloudellisesta toiminnasta jää piiloon, koska se ei rekisteröidy rahassa ilmaistuna vaihtona. Ilman erillisiä lisäyksiä BKT-laskelmista jää ruotsalaisten arvioiden mukaan pois noin 40 %, josta suurimman osan muodostaa ns. kotityö.¹² Toisin sanoen tarkaksi kuviteltu BKT-tutkimus voi tuottaa eri aikojen tai erityyppisten talouksien vertailussa suuriakin virheitä. Esimerkiksi tieto, että kansantulo henkeä kohti oli Suomessa 150 vuotta sitten 5% nykyisestä ei kerro, että elämä olisi ollut 20 kertaa niukempaa, saati sitten 20 kertaa huonompaa, vaan ainoastaan että rahassa arvioimaan kyetty tuotanto (ml. palvelut) oli 5 % nykyisestä.

Vanhempien aikojen taloushistorian tutkimukseen ei ole kehittynyt uusia metodeja muutoin kuin yhteiskuntateoreettisessa mielessä (miten talous käsitetään). Uuden tekniikan käyttö (ATK) aineiston käsittelyssä ei ole muuttanut tutkijan roolia aukollisen ja välillisen lähdeaineiston analyysissa, vaikka tiedonhallinta on kehittynyt ja sikäli suurten ai-

8 Ks. Suomen Virallinen Tilasto (alkuosat nimellä Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan (1861—); SVT:n Tilasto-opas; Hietala & Myllys (toim.). Tutkijan tilastolliset tiedonlähteet; Alapuro & Alestalo, emt.; Suomen taloushistoria III antaa yleiskuvan taloustilaston tasosta ja julkaisuista. Valtiontalouden lähteistön luonteesta ks. Kuusterä, Valtion sijoitustoiminta 1859—1913.

9 Ks. Hjerpe, Suomen talous 1860—1985, s. 23—38 ja liite 1. Nykyjärjestelmästä ks. Sourama & Saariaho, Kansantalouden tilinpito. Tilastokeskus julkaisee nykyään vuosittain sarjaa Kansantalouden tilinpito (SVT).

10 Sarjan yhteenveto-osa: Hjerpe, Suomen talous 1860—1985.

11 Hjerpe, emt, erit. s. 148—.

12 Krantz, Historiska nationalreklenskaper för Sverige: Husligt arbete 1800—1980.

neistojen käyttö on yleistynyt.¹³ Viimeisen sadan vuoden tutkimuksessa on sen sijaan myös Suomessa sovellettu kansantaloustieteen malleja eli käytännössä aikasarjojen korrelaatioita laskemalla on etsitty esim. kasvua selittäviä tekijöitä.¹⁴ Tällöin, jos tyydytään mallin antamaan tulokseen (esim. ”kokonaiskysynnän alhaisuus selittää 80 % työttömyydestä”), kyse on taloustieteestä, jossa käytetään pitkän aikavälin aineistoa. Jos tämän lisäksi selvitetään se ehdollinen historiallinen tilanne, jossa ”kokonaiskysynnän alhaisuus” ilmenee, kyseessä on historiantutkimus, joka käyttää taloustieteen menetelmiä apunaan. Ylipäänsä tilastollisen todennäköisyyden historiallinen tulkitseminen on ongelma sinänsä. Se ei poikkea periaatteessa muusta historiallisesta tiedosta, joka kaikki on likimääräistä ja suhteellista, mutta tilastolaskentaan perustuvien mallien relevanssi suhteessa tutkimusongelmaan on aina tarkasti mietittävä asia. Malli antaa yleensä selvän tuloksen — joko kumooa tai vahvistaa hypoteesin. Vaikeus on sen pätevyysalueen määrittelyssä, sillä yleensä yhteen malliin saadaan sisällytettyä vain osa ongelmasta tai päinvastaisessa tapauksessa malli on niin yleinen, että väliintulevia muuttujia ei kyetä kontrolloimaan. Perinteisen historiallisen ajattelutavan mukaan tutkijan olisi kyettävä jäljittämään mallin osoittama riippuvuus ja vaihtelu empiirisesti, so. esittämään tarvittaessa myös kuvaus kohteen ”reaalihistoriasta”. Mallinrakentamiseen pyrkivälle tutkimukselle tämä vaatimus on tietenkin absurdi, mutta ajatus muistuttakoon historiallisten ilmiöiden monimuotoisuudesta ja siitä historiantutkimuksen lähtökohdasta, että tulosten tulee olla selitettävän kohteen kannalta merkityksellisiä — esimerkiksi tuloerojen olemassaolo ei ole merkityksellinen tutkimustulos, mutta sen seuraukset tai syyt voivat olla.¹⁵

Peruskirjallisuutta:

Suomen taloushistoria I ja III

Åström, Natur och byte

Hjerppe, Suomen talous 1860—1985. Kasvu ja rakennemuutos

Kenwood & Lougheed, The Growth of the International Economy 1820—1980

Fischer (Hg.), Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte (osa 5 sisältää hyvän luvun ja bibliografian myös Suomesta 1860—1913)

Mitchell (ed.), European Historical Statistics

(Harjoitus: tilastointitekniikka, indeksointi, kasvun laskutavat, logaritmiasteikon käyttö, aikasarja-analyysi (trendi, trendipoikkeama, tulomomenttikorrelaatio); riippuvuuden tulkitseminen, tilastollinen ja historiallinen selittäminen).

13 Esimerkkejä hyvin erilaisista ATK-sovellutuksista: Denley & Hopkin (ed.), History and Computing. Teoksen on tuottanut kansainvälinen seura Association for History and Computing. Perustietoa: Pitkänen, Historiantutkija ja mikrotietokone. Ajankohtaistietoa sovellutuksista: aikakauskirja Historical Social Research.

14 Hirvonen & Hjerppe, Taloudellinen kasvu Suomessa 1880—1980; Hjerppe, emt.

15 Perusoppikirjoja tilastollisista menetelmistä: Rasila, Tilastolliset menetelmät historiantutkimuksessa; Manninen, Tilastotiedettä yhteiskuntatieteilijöille; Floud, An Introduction to Quantitative Methods for Historians. Koska menetelmät on nykyään saatavana valmiina ATK-ohjelmina, tutkijan ei tarvitse osata laskea, mutta hänen on ymmärrettävä mitä kone laskee.

6. luku

Teollistumisen historia

Teollistumisen historia on sosiaalhistorian tutkituin alue. Tämä on luontevaa, kun ajatellaan että länsieurooppalainen yhteiskunta on erityisesti maailmansotien jälkeen käsitetty juuri ”teolliseksi yhteiskunnaksi”. Teollinen yhteiskunta sisältää kaikki ne nykyaikaisuu- den ja edistyksen merkit, joita ihmiset ovat omasta ajastaan löytäneet. Niinpä teollistumi- ta on pidetty ihmiskunnan yhtenä suurena — ja meille tärkeimpänä — taitekohtana. Teol- listumisesta on siten etsitty ja löydetty nyky-yhteiskunnan juuret. Siksi luku teollistumi- sesta on tässäkin kirjassa ennen muita. Vasta 1980-luvulla on tutkijoidenkin piirissä alettu kyseenalaistaa teollistumisen rooli kaiken uuden selittäjänä, kun ns. teollinen yhteiskunta ja siihen kytkeytyneet ideologiset tottumukset ovat alkaneet ainakin osin rapautua. Teol- listumisen historia onkin tullut uuteen vaiheeseen: ensi kertaa se kyetään sekä näkemään laajasti että suhteuttamaan muuhun yhteiskuntamuutokseen. Tämä on tuonut tutkimuk- seen uusia näkökulmia. Teollistumisen historian tutkimus voidaan jakaa seuraavasti:

- teollistumisen yleinen historia, tausta, yhteiskunnalliset edellytykset, vaikutukset jne., jolloin tutkimuskohteena on koko yhteiskunta;
- teollisuuden taloushistoria, jolloin tutkitaan rahoitusta, markkinoita, suhdanteita, kannattavuutta jne. joko koko teollisuuden osalta, teolli- suusaloittain tai yrityksittäin;
- teollisen työn historia, jolloin tutkitaan tekniikkaa, työntekotapoja, työoloja ja työn kokemista (ns. teollinen kulttuuri);
- teollisen työvoiman historia, jolloin tutkitaan työntekijöitä erityisenä yhteisönä, kulttuurina tai tilastollisesti ”työvoimana” (määrä, rakenne, rekrytoituminen, elinolot).

Teollistuminen ja yhteiskunta

Teollistumisen yleinen historia keskittyi varhemmin kahteen seikkaan. Ensin, jo 1800-luvulta alkaen, keksittiin ”teollinen vallankumous”, joka nähtiin suurena yhteiskunnallisena muuttokautena, joka rikkoi vanhan yhteiskunnan tavan elää.¹ Useimmin tämä muutos nähtiin kielteisenä, sillä keskustelu ja tutkimus liittyivät 1800-luvun jälkipuolen yhteiskunnallisiin ongelmiin. Toinen kiinnostuksen kohde oli teollinen edistys teknisessä mielessä, innovaatioiden ja vaurastumisen historia. Tämäkin perinne jatkuu edelleen, mutta kumpikaan mainituista näkemystavoista ei ole enää hallitseva, kun puhutaan teollistumisen ja yhteiskunnan suhteesta. Väittely teollistumisen kirouksista tai siunauksesta on nykyään jo epärelevanttia. Tilalle on tullut teollistumisen käsitteen problematisointi eli kysymys mitä se on. Ensinnäkin teollistuminen on havaittu varsin pitkäksi (1500-luvulta 1900-luvulle) ja globaalisesti hajanaiseksi ja suppeaksi ilmiöksi. Tämä on hyvä lähtökohta tutkia teollistumisen edellytyksiä, jotka ovat olleet todella erilaiset 1500-luvun Hollannissa, 1700-luvun Englannissa, 1900-luvun Venäjällä ja 2000-luvun Afrikassa. Pääomien kasautumisen ja teknisen osaamisen sijaan on alettu korostaa yhteiskunnan luonnetta laajemmin, valtion roolia, tuotteiden kysyntää, ideologista ilmastoa, perinteisten elinkeinojen tilaa, jne.. Ylipäänsä on havaittu, että menneisyyden ihmisillä ei ole ollut itsestäänselvää tarvetta pyrkiä teolliseen yhteiskuntaan ja sikäli teollistumisen käsittäminen maailman täydellistymisenä on oman aikamme harhaa.² Tämänkaltaisen yhteiskunta-analyysin lisäksi on pyritty laatimaan teollistumisen mallia ns. kovilla aineistoilla eli on etsitty teollistumisen puhtaasti taloudellisia ehtoja (esim. kansantulon taso ja jakautuminen).³ Kolmannen maailman historia on inspiroinut tutkimaan Euroopankin teollistumista keskusta—periferia-malleilla ja etsimään Euroopan maiden kehitysvaihtoehtoja. Oma tutkimussuuntauksensa on teollistumisen historia osana maailmantaloutta, jolloin Euroopan teollistumisessa korostuvat ulkoeurooppalaiset tekijät.⁴

Teollistumisen typologiaa on laajennettu protoindustrialismin käsitteellä, mikä ei tarkoita pien- tai esiteollistumista, vaan kauppapääoman organisoimaa maalaisteollisuutta.⁵ Kun teollistumisen alkuhistorian moninaisuuteen lisätään 1900-luvulla tapahtunut globaalistuminen ja nopeat alueelliset ja tekniset muutokset, klassinen teollinen vallankumous

1 Toynbee, *Lectures on the Industrial Revolution*. Tämä ja muita jo klassisia puheenvuoroja on koottu teokseen Taylor (ed.), *The Industrial Revolution in Britain — Triumph or Disaster?*.

2 Braudel, *Civilization and Capitalism*; Kemp, *Historical Patterns of Industrialization*; Jones, *The European Miracle*.

3 Rostow, *Stages of Economic Growth*; Maddison, *Stages of Capitalist Development*; Crafts, *Patterns of Development in Nineteenth Century Europe*. Liitteessä 26 on Rostowin havainnollinen, mutta analyysin yksinkertaisuudessa harhauttava kaava teollistumisen edellytyksistä (”industrial take-off” = 10 % investointiaste kansantaloudessa).

4 Senghaas, *The European Experience*; Berend & Ranki, *The European Periphery and Industrialization 1780—1914*; Wallerstein, *The Modern World-System II*; Wolf, *Europe and the People without History*.

5 Kriedte & Medick & Schlumbohm (eds), *Industrialization before Industrialization*; Isacson & Manusson, *Proto-industrialization in Scandinavia*; Hoffman, *Finland’s Proto-Industry*.

on alkanut näyttää 1700- ja 1800-lukujen Englannin erityispiirteeltä.

Suomen teollistumisen selityksessä on perinteisesti nojattu kahteen selitykseen: liberaalisen talouspolitiikan läpimurtoon 1856 alkaen ja sahateollisuuden vientiin 1870-luvulta alkaen. Uusin tutkimus kyseenalaistaa kummankin selityksen ja korostaa sen sijaan valtion roolia — nimenomaan Venäjän valtion — sekä kotimaan ja Venäjän markkinoiden merkitystä länsimarkkinoiden kustannuksella. Tähän käänteeeseen on päädytty luopumalla 1900-luvulla syntyneestä vientivetomallista ja tutkimalla mm. valtion raha- ja tullipolitiikkaa sekä yksittäisiä yrityksiä uudesta näkökulmasta (miten yrityksiä perustettiin, kuka rahoitti, miten saatiin markkinat jne.). Lisäksi em. kasvututkimus on tuottanut Suomen teollistumisesta uutta tilastoaineistoa, joka on kumonnut vanhoja luuloja.⁶ Myös Suomen teollistumisen ajoittumista on jouduttu pohtimaan uudelleen ja oikeastaan vasta toisen maailmansodan jälkeinen aika loi ”teollisen Suomen”.

Teollisuuden historia

Edellistä suppeampi kysymyksenasettelu on tutkimuksella, joka selvittää jonkin alan tai yrityksen historiaa. Suomessa tällaiselle tutkimukselle on erinomaiset edellytykset, koska yritysarkistot ovat yleensä käytettävissä. Suurimmat yritykset säilyttävät itse arkistojaan, mutta osa on sijoitettu julkisiin arkistoihin ja kaikki pyritään nykyään keskittämään Elinkeinoelämän Keskusarkistoon.⁷ Parhaassa tapauksessa yrityksen arkistossa on paitsi keskushallinnon ja johdon asiakirjat (tilit, hallituksen ptk:t, kertomukset, vakuutukset) myös suoritustason materiaali (työkirjat, kuitit, palkkalistat) ja teknisiä tietoja (materiaaleista, koneista, rakennuksista).

Vuodesta 1844 lähtien valtion virasto, Manufaktuurijohtokunta, keräsi ja julkaisi vuosittain perustiedot maan tehdasteollisuudesta ja osin käsityöstä.⁸ Vuodesta 1883 alkaa teollisuustilasto Virallisen Tilaston osana (SVT XVIII). Nämä lähteet kertovat yrityksittäin, paikkakunnittain ja teollisuusaloittain yleensä tuotannon laadun, arvon, raaka-aineiden arvon, käyttövoiman ja työvoiman määrän ja osin rakenteen. Tilastojen alkuperäisaineisto eli yrityskohtaiset lomakkeet säilytetään nykyään Tilastokeskuksen arkistossa, missä ne ovat tutkijoiden ulottuvilla. Tilastoaineuksen ongelma on niiden näennäinen kattavuus,

6 Hjerpe & Heikkinen, Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1860—1913; Schybergson, Hantverk och fabriker I—III; Haapala (toim), Talous, valta ja valtio; Kuusterä, Valtio ja vapaan kilpailun harhat; Peltonen, Metsätulot ja maatilatalouden murros; Mauranen (ed), Economic Development in Hungary and Finland, 1860—1939. Suomen taloushistoria (II, s. 13—26) on tässä vielä perinteisellä kannalla. Suppea yhteenveto: Ikonen & Valkonen, Milloin ja miksi Suomi teollistui eri kirjoittajien mukaan.

7 Mikkeliin sijoitettu ELKA on julkaissut arkisto-oppaan Suomen yritysarkistot I—II ja julkaisee vuosittain lisätietoja. Arkisto tarjoaa tutkijoille ja opiskelijoille hyvät työskentelyolosuhteet.

8 Julkaistu sarjana Manufactur-Directionens årsberättelser 1844—1876. Tiedoista puuttuu joitakin teollisuudenaloja kuten kaivannaisteollisuus ja sahat. Puutteista ks. Schybergson, Hantverk och fabriker I, s. 20—35 ja III, s. 81—120.

sillä tosiasiaa tilastointiperusteita on monasti muutettu, lähinnä niin että teollisuuden ja käsityön määritelmää on muutettu (eniten vuonna 1909). Tilastoinnin muutoksia on selvitetty SVT:n johdannoissa ja mm. mainituissa Kasvututkimuksissa. Erillinen käsityötilasto (SVT XVIII B) julkaistiin ensi kerran vuonna 1913. Käsitteen epämääräisyyden ja tilastoinnin aukkojen vuoksi käsityönharjoittajista saa kattavat tiedot vain paikallisista lähteistä (kaupungin maistraatin elinkeinoluvat ja luettelot, verotustiedot ja seurakunnan rekisterit).⁹ Suomessa kaiken elinkeinoharjoituksen tutkimista ennen 1900-lukua helpottaa merkittävästi toiminnan silloinen luvanvaraisuus, minkä ansiosta tehtaillijoista ja käsityöläisistä on tiedot maistraattien tai läänien kuvernöörien arkistoissa.¹⁰ Isompia asioita käsiteltiin myös senaatin talousosastossa ja jos asia koski valtiota myös hallitsijan päätöksiä tarvittiin niin Ruotsin kuin Venäjän vallan aikana. Rajattukaan teollisuushistoria ei voi täten ohittaa taloutta säätelevien lakien, asetusten ja erioikeuksien tutkimista.¹¹

Teollisuushistoria on ollut ja on pääasiassa kartoittavaa, empiiristä kuvausta kasvusta tai yrityksen toiminnasta. Tällä tasolla Suomen teollisuus on melko hyvin kirjoissa. Vanhemmilta ajoilta on kokonaisesityksiä, joista osa analysoi laajemminkin teollisuuden luonnetta tai roolia¹², vuodesta 1860 lähtien on hyvät sarjat kasvusta ja rakenteesta¹³ ja lähes kaikista suuryrityksistä on oma historia.¹⁴ Taloustieteellinen yrityshistoriankirjoitus, jossa esimerkiksi verrattaisiin aloja tai yrityksiä, on vasta tulossa Suomeen. Siten meillä ei ole juuri sovellettu malliajattelua teollisuushistoriaan kuin makrotason kasvututkimuksissa.

Teollisuushistorian yleisin metodinen vaikeus on lähdekriittinen (voiko lukuihin luottaa?). Aloittelija voi tehdä karkeita virheitä, jos ei tunne numerotietojen laskutapaa tai ajankohtaa. Mittaavan teollisuushistorian tärkeimmät muuttujat ovat palkkasumma, työl-

9 Hyvä esimerkkitutkimus on Wallin, Tampereen käsityö ja käsityöläiset XIX vuosisadalla. Ks. myös eri kaupunkien paikallishistoriat, jotka ovat tässä suhteessa yleensä varsin kattavia sekä Hjerppe, Käsityöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa, jossa korjataan klisheemäistä kuvaa käsityön tuhoutumisesta teollistumisen puristuksessa.

10 Ed. lisäksi ks. lähteet esim: Heino, Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa; Ranta, Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset v. 1721—1809; Virrankoski, Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa (1809—1865).

11 Tärkeimmät säännökset on julkaistu asetuskokoelmassa, esim. ”hallijärjestys” v. 1770, asetus käsityöstä ja manufaktuureista v. 1859, sama 1865, asetus elinkeinovapaudesta v. 1879 ja ensimmäinen asetus teollisuutyöväen suojelemisesta v. 1889. Asetuskokoelma ja mm. siihen usein liittyvät komiteamietinnöt ovat suurimmissa kirjastoissa omassa osastossaan.

12 Annala, Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus; Kuisma, Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla; Laine, Suomen vuoritoimi I—III; Hoffman, Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuolella; Schybergson, Hantverk och fabriker I—III; Hjerppe, Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844—1945; Kovero, Suomen kotimarkkinateollisuus; Kovero, Suomen vientiteollisuus. Hyvä luettelo varhaisesta teollisuudesta: Schybergson, Fabriksetablering och fabriksägare.

13 Kasvututkimuksia, osat VII, XII ja XIII.

14 Tärkeinä mainittakoon Lindfors, Finlaysonin tehtaat Tampereella I; Bonsdorf, Linne och järn I—III; Kaukovalta, Forssan Puuvillatehtaan historia; Kaukovalta, Tampereen Verkatehtaan historia 1797—1919; Raevuori, Suomen Trikoo 1903—1953; Urbans, Sokeri Suomessa 1500—1917; Nikula, Strengberg 1762/1962; Talvi, Pohjois-Kymenlaakson teollistuminen (Kymin OY 1872—1917); Ahvenainen, Paperitehtaista suuryhtiöksi (Kymin OY 1918—1939); Schybergson, Juuret metsässä (Schauman).

lisyys ja tuotannon arvo, joista voidaan edelleen laskea kansantuloerä.¹⁵ Näiden lisäksi yrityshistoriaa kiinnostavat luonnollisesti kannattavuus, investoinnit, voitto, kilpailuase- ma jne ... Sikäli kuin mittavaa metodi yhdistyy analyysiin yrityksen yhteiskunnallisesta roolista, yrityshistoria on tärkeä osa niin esiteollisen kuin modernin yhteiskunnan sosiaali- historiaa.

Työn ja työnteon historia

Teollisuusyrityksen historia voi valita näkökulmakseen esimerkiksi johdon toiminnan tai anonyymien tuloksen mittaamisen. Samoin työvoimaa voidaan tutkia ihmisten elämänä tai työvoima-nimisenä suureena. Jälkimmäinen vaihtoehto voi olla talous- tai väestöhistorial- lista mittaamista. Työvoiman määrä sekä ikä- ja sukupuolirakenne ovat perustietoa, jota tarvitaan yrityksen tai yhteisön olojen ymmärtämiseen. Työvoiman laatu kertoo myös työn luonteesta ja työvoiman muutokset työ- ja elinoloista. Toisinaan työntekijämäärä on ainoa tiedossa oleva pitkän aikavälin muuttuja ja jos tuottavuudessa ei tapahdu suuria muutoksia, työntekijämäärä antaa luotettavan karkeiskuvan yrityksen kehityksestä. Teol- lisuuslaitosten kokonaistyöntekijämäärän saa Suomessa selville paitsi yrityslähteistä yleensä myös väestölähteistä (ks. luku 8). Ongelmallisia ovat laitokset, erityisesti sahat, joissa vuodenajanmukainen vaihtelu on suurta. Tilastoainesto voi antaa tällöin aivan vir- heellisen kuvan vuoden kokonaistyöllisyydestä. Ainut luotettava lähde on tällöin yrityk- sen kirjanpito. Jos työntekijämäärää käytetään muiden muuttujien laskemiseen (esim. palkka, kasvu, tuottavuus), tutkijan on selvitettävä huolellisesti tilastointiajankohta, esim. onko kyseessä vuoden alku, loppu, keskiarvo vai mikä. Samoin esimerkiksi työvoiman ra- kenne voi vaikuttaa ratkaisevasti kokonaispalkkasummasta laskettuihin keskipalkkoihin. Näin yksinkertaiset seikat voivat johtaa mittaavassa tai vertailevassa tutkimuksessa kohta- lokkaisiin virheisiin. Hienojakoinen kuva työvoiman rakenteesta voidaan saada vain las- kemalla väki yksitellen yrityksen tai seurakunnan (1880-luvulle asti) kirjanpidosta. Rek- rytoitumista, vaihtuvuutta ja urakehitystä on luontevin tutkia poikittaisleikkauksilla tai elämäkertamenetelmällä (ks. luku 9). Nämä ovat suuritöisiä tutkimustapoja ja tutkimus- ongelman kannattaa tällöin olla rakenneselvitystä vaativampi.

Varhaisin laaja tilastotutkimus teollisuustyöväestä tehtiin vuosina 1902—1914, kun te- ollisuushallitus teetti ns. Työtilastolliset tutkimukset (SVT D, ks. bibliografia). Myö- hemmältä ajalta ei ole tehty yhtä kattavia tutkimuksia, mutta vastaavanlaista aineistoa on silti syntynyt paljon muunlaisen tilastoinnin ja erillisten työelämän tutkimusten yhtey- dessä.¹⁶ Mainittu Työtilasto laadittiin työ- ja työväenolojen reformitarpeen kartoittamiseksi.

15 Lähemmin laskutavoista ja lähdemahdollisuuksista ks. Heikkinen & Hjerpe, emt., s. 12—28.

16 Työtilastollinen Aikakauslehti (myöh. Sosiaalinen Aikakauskirja); SVT XXXII Sosiaalisia erikoistutki- muksia.

si. Se sisältää kuvaukset työprosesseista, kyselyt työväen terveydestä, asumisesta sekä tarkat palkkatiedot. Tämä tutkimus tehtiin haastattelemalla työntekijöitä ja vieraillemalla työpaikoilla. Samaa tapaa noudatettiin myös parissa aikaisemmassa työolotutkimuksessa vuosina 1860 ja 1884.¹⁷ Koska tämä ei ole mahdollista varsinaisessa historian tutkimuksessa, työntekijöiden ajatuksista voi saada kuvan vain kirjallisista lähteistä, kerätystä haastattelukokoelmista ja päättelemällä heidän reaktioistaan. Tällaisia lähteitä työn tutkimiseen ovat sanomalehdet, (kaunokirjallisuus), tuomioistuimissa käsitellyt riita-asiat palloista, eläkkeistä, tapaturmista jne., työväenyhdistysten kertomukset ja tutkimukset, ammattientarkastajien kertomukset (1890-luvulta alkaen) sekä lakkokuvaukset eri lähteissä.¹⁸ Tällainen aineisto on yleensä paikkakuntaakohtaista ja sellaisena parasta, sillä valtakunnallinen (poliittinen) keskustelu työoloista saattaa poiketa paljonkin ”alatasen” ajattelusta. Kansan ääni on kuultavissa perinnearkistoissa (erit. SKS), joiden käyttäjän on syytä perehtyä aineiston edustavuuteen sekä perinnetieteen metodeihin.¹⁹

Vaikka vanhoissa lehdissä ja teknisissä julkaisuissa on runsaasti kuvauksia työprosesseista, hyvä rekonstruktio edellyttää tietoja määrätystä työpaikasta. Tehtaiden rakennuspiirustukset ja tekniset tiedot ovat usein tallessa, jos ei muualla niin vakuutusasiakirjojen joukossa.²⁰ Käsityön tekniikasta kertovat itse tuotteet, ammattikuntien säädökset ja museot. Suomessa teollisen kulttuurin fyysisen puolen tutkimus on keskittynyt Museovirastoon.²¹

Teollisen työn kokeminen on ollut keskustelun aiheena 1800-luvun alusta lähtien. Friedrich Engelsin Manchester-kuvauksesta lähtien on kiistelty teollisen työn depressiivisyydestä. Tässä keskustelussa työn muuttuminen ja työn kokeminen on kytketty arvioon kapitalismin luonteesta, so. onko se depressiivinen järjestelmä, joka synnyttää työkokemuksen kautta työntekijöiden vastarintaa. Englantilainen sosiaalhistoria on saavuttanut tällä alueella jo klassikkoteoksia.²² Empiirisen tutkimuksen tehtävä tällaisissa kysymyksissä on — tai tulisi olla — erottaa toisistaan ilmiön eri kerrokset: empiiriset työolot, työntekijöiden (erilaiset) kokemukset sekä tehtailijoiden, sivistyneistön ja poliitikkojen näkökulmat, sillä kokemuksen tutkimuksessa *kokija* on ainakin yhtä tärkeä muuttuja kuin kokemuksen aiheuttaja. Vaikeinta asiassa on se, että kokeminenkin on usein ”opittua”,

17 Mickwitz, Intendentens ...berättelse angående fabrikernes ... tillstånd år 1860; Komiteamietintö 1884:7.

18 Hyvä käytännöllinen opas työn historian tutkimiseen on Lindqvist, Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb. Klassisia suomalaisia haastatteluaineistoon perustuvia työläistutkimuksia ovat Unto Kanervan tutkimukset Tampereesta ja Esko Aaltosen Vanhan Forssan elämää.

19 Ks. Arkiston avain (SKS); Peltonen, Työväen muistitieto ja perinne; Talve, Suomen kansankulttuuri; Virtanen, Suomalainen kansanperinne; Stenvall & Holmalahti, Tutkimus ja työväenkulttuuri. Perinneaineistoa on myös paikallisissa arkistoissa, yliopistojen perinnetieteen laitoksilla, ammattijärjestöillä, Museovirastolla, Kansan Arkistossa, Työväen Arkistossa, Svenska Litteratur Sällskapin arkistossa sekä Yleisradiolla. Ks. luvut 11 ja 13.

20 Esim. ELKA:ssa on yli tuhat Forssan Puuvillatehtaan konepiirustusta.

21 Ks. Museoviraston julkaisuja (mm. teollisen kulttuurin tutkimusprojekti).

22 Engels, The Condition of the Working-Class in England; Hobsbawm, Labouring Men; Hobsbawm, Worlds of Labour; Thompson, Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism.

ympäristön ajattelutavan jäsentämää, mihin jo Max Weber tarjosi edelleen kiinnostavan näkökulman.²³ Myös uudempi työntutkimus on osoittanut tämän ja siten työn historia on laajentunut tehtaan seinien ulkopuolelle.²⁴ Työ on osa yhteisöelämää, joka nähdään ja koetaan ympäristön ehdollistamana. Toisin sanoen teollinen työ ei ole sama asia eri aikoina, eikä se ole sama asia Englannissa ja Venäjällä tai suomalaisessa käsityöpajassa ja suurtehtaassa. Liioin se ei ole samassa paikassa sama asia kaikille ihmisille, vaan työn kokemista jäsentää muu elämäntilanne, kuten tausta, ikä, perhesuhteet jne.. Ilmeisesti tutkimus, jota on tehty teollistumisesta juuri teollistumisen aikana, on liioitellut työn muutoksen merkitystä ainakin niin, että se on nähty liian helposti hyvänä selittäjänä. Erityisesti 1980-luvulla teollinen työ on tärkeystään huolimatta menettänyt selitysvoimaansa ”teollisen yhteiskunnan” ja sen ajattelutapojen tunnusmerkkinä.

Peruskirjallisuutta:

Suomen taloushistoria II

Haapala, Tehtaan valossa

Kemp, Historical Patterns of Industrialization

The Cambridge Economic History of Europe VII: Industrial Economies (sis. myös USA:n, Venäjän ja Japanin)

Pollard, Peacefull Conquest

(Harjoitus: Tehdasarkiston käyttö, fyysinen ympäristö lähteenä, aukollisen aikasarjan ongelmat: tuotantoarvo, työllisyys, tuottavuus.)

23 Weber, Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Suomalainen kommentti vuodelta 1915: Kilpi, Suomalaisen kansanluonteen taipuvaisuus nykyaikaiseen industrialismiin ja kapitalismiin.

24 Stearns, Lives of Labour; Glickman, Russian Factory Woman; Haapala, Tehtaan valossa.

7. luku

Agraariyhteiskunta

Agraariyhteiskunta on yhtä epätarkka yleistys kuin teollinen yhteiskunta, mutta se on kuitenkin käsite, jota niin tavalliset ihmiset kuin tutkijatkin käyttävät hahmottaessaan suuria muutoksia. Agraariyhteiskunnan tutkimisen suhde nykyaikaan on kuitenkin jokseenkin päinvastainen kuin edellä selostetun teollisen yhteiskunnan tutkimisen. Kun teollisen yhteiskunnan malli on kuva omasta ajastamme, agraariyhteiskunnan malli toimii sen vastakohtana, peilikuvana. Toisin sanoen agraariyhteiskunta on kiinnostava siksi että se kertoo yhteiskunnasta, jossa asiat olivat *toisin*. Tämä vastakkainasettelu elää niissä yleistyksissä, jotka liitetään agraariyhteiskuntaan. Verrattuna teolliseen, moderni yhteiskuntaan sille oli ominaista mm. tekninen osaamattomuus, köyhyys, taikausko, uskonnollisuus, sairaus, staattisuus, vapauden puute — tai hyvinä puolina luonnonläheisyys, vieraantumattomuus, kollektiivisuus ja muitakin romanttisia piirteitä. Nämä yleistyksiset ovat oman aikamme ennakkoluuloja, eikä niillä ole juuri arvoa historian selittämisessä, mutta ne selittävät nykyajan ihmisten luonnollista kiinnostusta ”edelliseen” yhteiskuntaan. Sama vertailu toimii myös vakavammassa mielessä yhteiskuntatieteessä, jolle kuva toisista yhteiskunnista on elintärkeä. Oman ajankohtaisen lisänsä agraariyhteiskunnan tutkimukseen tuo nykyään ns. kehitystutkimus. Enemmistö maapallon asukkaista elää tänä päivänä maatalousyhteiskunnassa eli globaalisesti agraariyhteiskunta ei ole hävinnyt minnekään. Vertailu Euroopan historian ja nykyisten kehitysmaiden kesken on eräissä suhteissa hedelmällistä. Teollistumisen edellytysten lisäksi voidaan tutkia vertailevasti esimerkiksi väestömuutoksia, maatalouden tuottoa ja markkinoita, instituutioiden (valta, kansankulttuuri) roolia, jne ...

Historiantutkimuksessa agraariyhteiskunnan historia on jakaantunut moneen tutkimusperinteeseen. Yhtenäistä paradigmaa ei ole olemassa, vaikka edellä mainittu reflektio moderniin yhteiskuntaan toimiikin eri tavoin. Niin yleinen idea ei riitä pitämään koossa koko esiteollisen ajan historiantutkimusta, koska tutkimuskohdekin osoittautuu aina vain epäyhtenäisemmäksi. Näin ollen agraariyhteiskunnan historiaa ei voi yhteisestä nimestä huolimatta lainkaan esitellä yhtenäisenä tutkimusalana tai perinteenä. Periaatteessa sen

piiriin kuuluu niin satolukujen atk-analyysi kuin ritareiden naimatavat. Tässä ala on rajattu tutkimukseen, jossa etusijalla on maatalouden ja maanviljelyn historia. Maatalouden historiaakaan ei tarkastella puhtaasti taloushistorian osalta, sillä se ei metodisesti poikkea siitä mitä edellä on esitetty taloushistoriallisesta tutkimuksesta. Lähteet ovat tosin tavallista hankalampia, koska maatalouden historia ulottuu niin kauas menneisyyteen. Viime vuosisadoiltakin mittavaan tutkimuksen edellytykset ovat heikkommat kuin kaupan tai teollisuuden tutkimuksessa.¹

Seuraavan tarkastelun runkona ovat erilaiset näkökulmat *agraariyhteiskunnan* historiaan: millaisena tutkimus on sen nähnyt ja miten sitä selittänyt. Tässä rajoitetaan lisäksi maatalouden historiaan ja ”vanhan” yhteiskunnan muita ominaispiirteitä (väestöä, elinoloja, kulttuuria) tarkastellaan myöhemmissä luvuissa. Termiä *agraariyhteiskunta* käytetään nimityksenä tutkimuskohteelle. Esiteollisen yhteiskunnan määritelmän ja selityksenä se sen sijaan on ongelmallinen.

Maan ja verotuksen historia

Suomalaisen tutkimuksen perinne tarjoaa hyvän esimerkin agraarihistorian luonteesta ja lähestymistapojen moninaisuudesta. Alan eniten käytetty tutkimus on viime vuosikymmenten aikana ollut Eino Jutikkalan Suomen *talonpojan* historia. Nimensä mukaisesti se tutkii talonpoikaa eikä maanviljelyä tai maatalousyhteiskuntaa. Talonpoika ei ollut ennen 1900-lukua yhtä kuin maanviljelijä tai rahvaanmies — vaikka niitäkin. Talonpoika oli oikeudellinen subjekti, tietyillä maanomistus- tai nautintaoikeuksilla varustettu viljelijä, jonka oikeuksiin sisältyi myös alamaisvelvollisuuksia valtiota ja sen asettamia muita subjekteja kohtaan. Suomen talonpojan historia on näin ollen hänen oikeudellisen asemansa historiaa. Ei ole mikään ihme, että itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeninä suomalaisen maatalousyhteiskunnan menneisyys näyttäytyi talonpojan vapautumisen historiana. Näkökulmalle oli sosiaalinen tilaus ja tausta sekä Suomen poliittisessa historiassa että suomalaisen historiankirjoituksen siihenastisessa, kameraalihistoriallisessa perinteessä.² Aikalaissittoumuksistaan huolimatta tällainen tutkimusote tavoittaa yhteiskunnasta ne periaatteet ja käytännöt, jolle ns. sääty-yhteiskunta rakentui. Ilman tätä tietoa agraariyhteiskuntaa ei voisi ymmärtääkään, koska elinkeinot eli talous ja ihmisten toimeentuloehdot kytkeytyivät instituutioiden edustamaan valtaan, mikä ilmaistiin yleisesti sääty-opissa ja

1 Kattavia yleisesityksiä maatalouden historiasta: Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur* (myös engl.); Slicher van Bath, *The Agrarian History of Western Europe 500—1950*; Grigg, *The Dynamics of Agricultural Change*; Grigg, *The Agricultural Systems of the World*. Suomesta ks. jäljempänä.

2 Kuvaava populaariteos 1930-luvulta on kokoomateos Suomen talonpoikaisluokan ja maatalouden historiaa. Kameraalisen tutkimusperinteen tunnetuin edelläkävijä oli Väinö Voionmaa (Suomen karjalaisen heimon historia).

sen mukaan rakentuneessa poliittisessa järjestelmässä sekä talonpojan kannalta tarkimmin verotuksessa. Talonpojan aseman kannalta oleellisin asia oli oppi maanluonnosta, jolla tarkoitetaan maan omistus-, hallinta- ja nautintaoikeuksien järjestelmää ja jossa maa jaettiin ns. perintömaahan, kruununmaahan ja rälssimaahan.³ Tämän perusteella on puhuttu talonpojan vapaudesta ja sen asteista, jotka ulottuvat täydestä maaorjuudesta erilaisten nautinta- ja vuokraoikeuksien kautta ns. vapaaseen talonpoikaan. Kehityksen suuri linja on johtanut vapaasta maankäytöstä kruunun yliomistukseen (=verotusoikeus) ja sen jälkeen talonpojan vähittäiseen itsenäistymiseen. Tässä kehikossa Pohjoismaita on totuttu pitämään talonpoikaisen vapauden mallimaina, koska feodalismia ei viety yhtä pitkälle kuin muualla. Koko arviointi on kuitenkin sikäli harhauttavaa, että epäselvien juridisten periaatteiden lisäksi talonpojan vapaus voidaan käsittää paljon laajempanakin itsemääräämisoikeutena.⁴

Siinä missä em. oikeushistoriallinen näkökulma onnistuu sijoittamaan talonpojan yhteiskuntajärjestyksen kokonaisuuteen, se jättää auki muutamia muita seikkoja. Se ei kiinnitä aina huomiota lainkaan siihen miten talonpoika eli — eli millaisia ihmisiä oli oikeudellisen bonde-käsitteen takana: miten joukko jakaantui sisäisesti, miten tultiin taloudellisesti toimeen, miten kylä eli, jne.. Lisäksi on huomattava, että kaikki maatalousväestö ei ole koskaan ollut ”talollisia”. Suomessakin tilattoman väen osuus oli paikoin suuri jo 1500-luvulla.⁵ Muista maista todettakoon, että jo pelkkä käsite ”talonpoika” on laajempi ja epämääräisempi. Se tarkoittaa muitakin maanviljelijöitä kuin maanomistajia, useimmin koko maalaisrahvasta.

Suomalainen talonpojan historia on ulottanut tutkimuksen perinteisesti myös maanviljelystapoihin: mitä on viljelty ja miten. Tämä on ollut luontevaa, koska näistä asioista saa tietoja nimenomaan verotuslähteistä ja viranomaisten antamista määräyksistä (esim. sarkajako, vuoroviljely, kyläjärjestykset, kaskeaminen, maanjakoasetukset). Mutta tämäkään maankäytön kartoitus ei ole vielä koko talonpoikaistalous. Jos sitä halutaan tutkia on näkökulma vietävä alamaisen ja vero-objektin historiasta alemmaksi, perheeseen, tilalle tai kylään.

Maanviljely ja talonpoikaistalous

Talonpoikaistalous on eri asia kuin maatalous jo siksi että talonpojan — määritellään se miten tahansa — toimeentulo on aina perustunut muuhunkin kuin maanviljelyyn: metsästyksen, kalastukseen, rakennustöihin, sotapalveluun, metsätöihin jne., mutta en-

3 Maanluonnnot on selitetty lyhyesti esim: Jutikkala, Talonpoika, aatelismies, kruunu. Myöhemmältä ajalta (1750—) ks. Jutikkala, Suomen talonpojan historia.

4 Suomesta ja perinteisestä feodalismista ks. Jutikkala, Feodalismi Suomessa.

5 Saarenheimo, Vanhan Ylä-Satakunnan maaseudun yhteiskuntarakenne ennen teollistumista.

nen kaikkea vaihtoon. Toisin sanoen mahdollisuus ostaa tarvikkeita ja myydä tuotteita on säädellyt toimeentuloa. Vilja- ja voikaupan lisäksi suomalaiselle talonpojalle on ollut paikoin ratkaisevaa muu kuin maatalous eli turkiskauppa, tervanpoltto, purjehdus, puunkaato tai rahdinajo. Lisäksi verotus ja siihen kytkeytyneet kymmenet eri velvollisuudet eli taloudellinen suhde valtioon ja paikallisviranomaisiin, ohjasivat ”ylijäämään” käyttöä. Karkeasti sanottuna ennen 1800-lukua kova verotus oli rasite ja siitä alkaen kevyt verotus on mahdollistanut investointeja. Vastaavasti 1900-luvulla toimeentuloa on säädellyt maatalouspolitiikka tulonjakojärjestelmineen.

Talonpoikaistalouden moninaisuutta ei ole suomalaisessa tutkimuksessa vanhastaan huomioitu kuin yhdestä näkökulmasta, nimittäin talonpojan nytkemisenä. Tutkimus joka on tarkastellut talonpojan taloutta laajemmin on ollut otteeltaan kansatieteellistä. Se toki antaa yhdessä talonpojan laillisen aseman tutkimisen kanssa havainnollisen kuvan talonpojan elintavoista, ruoasta, esineistöstä, työtavoista, juhlista, jne., mutta on taloushistorian kriteerein arvailua. Klassisia nimiä tällä alalla ovat Kustaa Vilkuna, Esko Aaltonen ja Lauri Kuusanmäki.⁶ Kansatieteellinen agraarihistoria on heidän jälkeensä jatkunut ja otetta on sovellettu myös 1900-luvun tutkimukseen.⁷

Uudempi taloushistoriallinen tutkimus on Suomessakin korostanut talonpoikaistalouden moninaisuutta, joukon sisäistä heterogeenisyyttä ja ulkoisten tekijöiden merkitystä.⁸ Tällainen näkökulma edellyttää kysymyksenasettelua, jossa on menty välittömästi maataloutta ja talonpoikaa määrittävän aineksen ulkopuolelle. Tutkimistapoja voi silti olla monenlaisia.⁹ Ennen 1700-lukua ei esimerkiksi Suomen maataloudesta ole saatavissa juuriakaan maanviljelyä kuvaavia lähteitä, vaan tutkimuksen on hahmotettava talonpojan talous hallinnollisten lähteiden avulla. Tämä antaaakin luontevan tilaisuuden nähdä talonpoikaistalous osana laajempaa taloussystemiä. Ongelmaksi sen sijaan voi tulla liika luottamus kameraalisten lähteiden selittävyteen ja edellä mainittu paikallisen- ja arkitason unohtuminen.

Toinen tutkimustapa, joka on mahdollinen 1700-luvulta alkaen, on moninaisesta aineistosta hahmotettu ”tavanomaisen” maatilan kuva. Voidaan laskea keskimääräisiä ja todennäköisiä lukuja tilakoosta, tuotosta, arvioida ”yleistä” viljelytapaa. Esimerkkinä sekalaisesta tutkimustavasta, joka kuitenkin tuottaa asioiden yhdistämiskyvyn avulla ehyen lopputuloksen, on Soinisen perusteos ns. traditionaalisesta maataloudesta, jonka aika Suomessa päättyi 1800-luvun lopulla. Mielenkiintoinen on vaikkapa Soinisen käyttämä tapa laskea Suomen peltoala 1700-luvulta, kun ensimmäiset luotettavat tiedot ovat 1900-luvun alusta ja sitä ennen pellon käsite vaihteli. Hän on laskenut peltoaloja taaksepäin

6 Heiltä kaikilta on talonpoikaistaloutta käsittelevä osa mm. teoksessa Suomen kulttuurihistoria II ja osin IV.

7 Anttila, Talonpojasta tuottajaksi. Uusi kansatieteeseen painottunut yleisteos, osin koruteos, on Sukupolvien perintö I—III.

8 Suomen taloushistoria I, erit. s. 54—95 ja 171—239. Talonpoikaistalouden talousteoreettisesta keskustelusta ks. Lundahl, 'Efficient but Poor'; Peltonen, A. V. Tshajanovin teoria talonpoikaistaloudesta.

9 Liitteessä 3 on ruotsalaisen etnografin Orvar Löfgrenin kaavio 1800-luvun rannikkotalonpojan taloudesta.

käyttämällä hyväksi hajatietojen lisäksi 1200 tilan tiluskarttoja ja laskenut niistä maan eri osia kuvaavia lukuja peltoalan keskimääräisestä kasvusta.¹⁰ Näin on päädytty osin aivan erilaisiin tuloksiin kuin viranomaisten selvityksissä, joissa on ollut asioihin hallinnollinen intressi. Muutoin Soinisen tutkimus edustaa maanviljelyshistoriallista näkökulmaa, jossa talonpoikaistaloutta selitetään maanviljelystavoilla ja niiden muutoksella. Kun ”perinteinen” maanviljelys kriisiytyi 1800-luvulla eli ei kyennyt elättämään väestöä tyydyttävästi, vaihdettiin tuotantotapaa.¹¹ Talonpoikaistalous on tällöin yleistä maatalouden muutosta heijastava abstraktio — vaikkakin usein hyvin konkreettisesti kuvattu.

Kolmas tapa tutkia talonpoikaistaloutta on case study, tila- tai kyläkohtainen tutkimus, jossa voidaan keskittyä muutamiin varsinaisiin tapauksiin tai käyttää tilakohtaista aineistoa tilastollisiin yleistyksiin, jos otos on edustava. Taloushistoriallinen tutkimus on tällä tavalla mahdollista vasta 1800-luvulta alkaen, jolloin on saatavissa tilakohtaista tilikirja-aineistoa ja luotettavia tilastoja. Tosin on muutamia kartanoita, joiden tilejä löytyy aina 1600-luvulta alkaen.¹² Tilakohtaisesta aineistosta on hyötyä lähinnä tuotannon, työpanoksen, tuottavuuden, kannattavuuden ja tavaravaihdon laskemisessa. Nämä antavatkin usein uutta ja yllättävää tietoa, koska ns. yleiset käsitykset (vaikkapa Suomen tilattomien köyhyydestä) ovat aikojen kuluessa muovautuneet ”tosiasioiksi” ilman että asioita olisi koskaan edes yritetty mitata.¹³ Tilakohtaisella aineistolla on voitu myös tarkentaa kuvaa maatalouden investoinneista, uudenaikaistumisesta ja kansainvälisten markkinoiden merkityksestä suomalaiselle talonpoikaistaloudelle.¹⁴

1900-luvun maataloushistoria on ollut maatalouspolitiikan, maanviljelytekniikan ja maataloustuotannon tutkimusta. Tilastoaineksen helppo saatavuus, maataloustiedustelut vuodesta 1910 alkaen ja tilojen kirjanpitojärjestelmät ovat tehneet mahdolliseksi tarkan mittavaan tutkimuksen.¹⁵ Samoin on tehty runsaasti sosiaali- ja talouspoliittisia selvityksiä maanviljelijöiden toimeentulosta, mutta nämä voivat olla vain aineistona talonpoikaistalouden historialle, joka on 1900-luvun osalta toistaiseksi unohdettu tutkimusnäkökulma. Se on kuitenkin avainasemassa selitettäessä tämän vuosisadan suuria rakennemuutoksia niin Suomessa kuin globaalisestikin. Esimerkiksi metsätalouden ja väestönkehityksen roolia suomalaisen maaseudun muotoutumiselle ollaan vasta nyt tutkimassa.¹⁶

10 Soininen, Vanha maataloutemme, s. 127—135.

11 Soinisen työtä jatkaa ajallisesti Simonen, Lypsykarja- talousvaltainen tuotantojärjestelmä Suomessa.

12 Siren, Sarvlax; Jutikkala, Läntisen Suomen kartanolaitos.

13 Ks. Kokoelma Uutta maataloushistoriaa ja Peltonen, Maataloustyö ennen traktorin aikaa, joissa arvioidaan kriittisesti mm. käsityksiä puurahojen merkityksestä 1800-luvun lopun talonpoikaistaloudelle ja tilattomien työttömyydestä. Näiden kanssa sopivat yhteen Soinisen laskelmat maatyöväen palkkakehityksestä, ks. Heikkinen ym., Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850—1913.

14 Uutta maataloushistoriaa; Peltonen, Agrarian World Market and Finnish Farm Economy.

15 Viita, Maataloustuotanto Suomessa 1860—1960 (Kasvututkimuksia I); Hjerpe, Suomen talous 1860—1985, s. 66—71 ja 169—172; Peltonen, Maataloustyö ennen traktorin aikaa; Suomen taloushistoria II.

16 Rannikko, Metsätalous ja kylä.

Talonpoika ja agraariyhteiskunta

Jos yhteiskuntatyyppi määriteltäisiin elinkeinojen työllisyys- tai kansantulo-osuuden mukaan, Suomi olisi ollut agraariyhteiskunta 1950-luvun loppuun asti ja sen jälkeen palveluyhteiskunta- ei siis milloinkaan teollisuusyhteiskunta. Saman mittarin mukaan Englanti on Suomea 200 vuotta edellä yhteiskuntakehityksessä. Ilmeisesti määritelmä ei ole hyvä, mutta se paljastaa, että yhteiskunnan luonnetta ei ole oikein kuvata yhdellä muuttujalla. Näin on kuitenkin tehty ennenkin. Varhaisempi suomalainen tutkimus samaisti agraariyhteiskunnan sääty-yhteiskuntaan¹⁷ ja uudempi tutkimus maatalousvaltaisuuden ja staattisuuden eli elinkeinojen muutoksen hitauteen.¹⁸ Kun edellinen korosti instituutioita ja heijasti ehkä tahtomattaan poliittisen historian taakkaa, jälkimmäinen korostaa talouden volyymia (elinkeinojen muutokset) ja instituutioista lähinnä valtion taloudellista toimintaa. Sama jakauma näkyy muidenkin maiden tutkimuksessa, mutta Suomesta on puuttunut näiden ”väliin” sijoittuva talonpojan tai maalaisyhteisön sosiaalishistoria, josta on muualla käytetty nimitystä *peasant studies*.¹⁹ Se on *maalaisyhteisön* historiaa ajalta, jolloin paikallisuus oli yhteiskunnan hallitsevia piirteitä. Se tutkii talonpoikaa joko tyyppinä²⁰ tai case studyna. Kyseessä on itse asiassa kansan kulttuurihistoria esiteollisella ajalla.²¹ Kansatieteellisestä lähestymistavasta, jossa on Suomessakin vahva perinne, se eroaa kytkemällä kulttuuriin talouden ja vallan, jotka usein ovat yhteisölle ulkoapäin tulevia pakkoja.²²

Vaativimmillaan agraariyhteiskunnan tutkiminen talonpojan näkökulmasta on silloin kun talonpojan käsitteen avulla luodaan kokonaiskuva yhteiskunnasta. Tämä on luontevaa vahvasti agraarisessa yhteiskunnassa, jollaisina on pidetty esim. Venäjää tai Aasian ja Afrikan maita, mutta ainakin toistaiseksi ”peasant society” on ollut luontevampi *erilliskulttuurin* merkityksessä, yhteiskunnan osana, kuin koko yhteiskunnan määritteenä.²³

Mainitunlainen tutkimus, joka hahmottaa maailmaa ”alhaalta” pyrkii eroon viranomaishistoriasta — vaikka käyttäekin virallisia lähteitä — on osoittanut paikallisen ja rahvaanperinteen vahvuuden ”sääty-yhteiskunnassa”, joka helposti käsitetään liian

17 Kuvaavin ja paras yleisteos on Suomen kulttuurihistoria, jonka osat II ja III olivat nimeltään Sääty-yhteiskunnan aika ja joiden jälkeen tulivat Industrialismin ja Kansallisen nousun aika 1800-luvun puolivälin jälkeen.

18 Suomen taloushistoria II, s. 13—14. ”Agraarisen Suomen” jälkeen (osa I) tulee ”Teollistuva Suomi” 1860-luvulta alkaen, joka muuttuu ”Teollisuus-Suomeksi” 1945—1980.

19 Sadat paikallishistoriat tarjoavat siihen aineksia, mutta eivät ole sitä kysymyksenasettelultaan.

20 Esim. Goubert, *The French Peasantry in the Seventeenth Century*, joka kuvaa talonpojan elämän kehdoista hautaan eli ne asiat ja ilmiöt, joihin talonpoika elämässään törmäsi. Tutkimuksen alkuperäinen nimi onkin ”talonpojan arkielämä” ...

21 Yleisesityksiä: Burke, *Popular Culture of Early Modern Europe*; Watts, *A Social History of Western Europe 1450—1720*.

22 Esim. Le Roy Ladurien tutkimus *The Peasants of Languedoc* nojautuu ”kovaan” aineistoon talonpoikien toimeentulon edellytyksistä, mutta pyrkii juuri sen avulla selittämään talonpojan kokemuksia, reaktioita ja elämänasennetta, johon taas kytkeytyy talonpojan asema muiden johtamassa yhteiskunnassa.

23 Wolf, *Peasants*; Shanin (ed), *Peasants and Peasant Societies*. Shanin on tehnyt erikoistutkimuksia varsinkin Venäjän historiasta: *Russia as a 'Developing Society'* ja *The Awkward Class*.

ylhäältäohjautuvaksi.²⁴ Esimerkiksi hallitsijan määräykset ja kampanjat voivat viranomaislähteiden mukaan toimia hyvinkin, vaikka kansan elämäkäytäntö onkin toinen.²⁵ Helpoin esimerkki lienee kirkon opin ja kansan todellisen sukupuolimoraalin ero. Tällaiset ristiriidat paljastuvat useimmin niin, että tutkijalla on useamman käden tietoa samasta asiasta, jolloin hänen on selvitettävä erilaisten käsitysten synty.

Agraariyhteiskunta osoittautuu paitsi vaikeasti määriteltäväksi myös erilaistuneeksi ja dynaamiseksi. Suomalaisessa tutkimuksessa tämä on toistaiseksi tullut esille lähinnä ns. tilattoman väen kysymyksen yhteydessä, jossa tilattoman väen kasvu, so. maalaisyhteisön sosiaalinen hajoaminen, ja siihen kytkeytynyt poliittinen ongelma on nähty ”normaalin” agraariyhteiskunnan kriisikehityksenä.²⁶ Suomen historian aikaisemmat vuosisadat kuitenkin osoittavat, että sosiaaliset ongelmat eivät olleet uusi asia, ja tilattoman väen ongelmassa oli kyse monen muutoksen yhteissummasta. Klassinen asetelma väestönkasvun ja viljeltävän maan epäsuhteesta on enemmän harhauttava kuin valaiseva selitys tälle agraariyhteiskunnan kriisille jo siksi että suomalaisen maanviljelyksen toimintaympäristö muuttui oleellisesti 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen. Tutkimuksen suuri kiinnostus tilattoman väen ongelmaan johtuikin Suomessa vuosisadan vaihteen poliittisen elämän muutoksista ja sitä on ruokkinut näkemys aikaisemmasta ”hyvin toimineesta” agraariyhteiskunnasta. Tuleva tutkimus murtanee tuon kuvan varhemmasta, tasaisuuden ja yhteisyyden maailmasta, jota ”häiritsevät” vain sodat, herrat ja nälkä.²⁷

Suomalaisen tutkimuksen lähteet

Suomen historian tutkimus ns. esiteolliselta ajalta on niin laajaa, että edes sen luetteleminen ei ole mahdollista. Yleisesityksiä sen sijaan on vähän — edellä jo mainitut teokset. Pääosa tuota aikaa koskevasta tiedosta on kätkeytynyt paikallishistorioihin ja maakuntahistorioihin. Jälkimmäiset ovat yleensä korkeatasoisempia ja muutamat niistä jopa uraauurtavia varhaisen yhteiskunnan kuvauksessa. Muu tutkimuskirjallisuus on sikäli hankalakäyttöistä, että se kuvaa yleensä jotakin pientä osaa agraariyhteiskunnan elämästä. Tällöin sillä on lähes lähdejulkaisun luonne muille tutkijoille.²⁸ Ajalta ennen 1700-lukua

24 Le Roy Ladurien kuvaus Montaillon kylästä perustuu kokonaan inkvisition kuulustelupöytäkirjoihin. Suomalainen esimerkki on Heikkinen, Kirveskansan elämää, joka perustuu tuomiokirjoihin.

25 Tätä on tutkittu mm. j yhteispohjoismaisessa projektissa ”Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet”. Tuloksia esim: Pulma, Fattigvård i frihetstidens Finland.

26 Maatalouden kannalta ks. Soininen, Vanha maataloutemme, politiikan kannalta Rasila, Suomen torppari-kysymys vuoteen 1909, taloushistorian näkökulmasta Heikkinen ym., Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1860—1913 ja proletarisoitumisesta Haapala, Maaseudun liikaväestöongelman syntyminen 1800-luvulla. Uusia tutkimuksia on tulossa.

27 Viitteitä tästä: Suvanto, Knaapista populiin.

28 Paras bibliografia on Suomen taloushistorian I osassa ja vanhempaa ja erit. kansatieteellistä tutkimusta taas on lueteltu Suomen kulttuurihistorian osissa I, II ja IV.

utkimus voi nojautua lähinnä kameraaliseen aineistoon ja paljolti myös painettuihin lähdejulkaisuihin.²⁹ Maataloushistoria voi 1700-luvulta alkaen käyttää merkittävästi hyväkseen maanjakoasiakirjoja, karttoja, verotietoja ja alan kirjallisuutta ja ohjeita.³⁰ 1800-luvulta alkavat viranomaisten keräämät tilastot ja muut tietokokoelmat.³¹ Samaten ahkera tutkija voi jo kerätä tilastollisesti edustavan otoksen tilakohtaista materiaalia, jota on syntynyt erilaisilla kyselyillä, lainojen vakuuksina pankeille jne.

Peruskirjallisuutta:

Suomen taloushistoria I
Soininen, Vanha maataloutemme
Åström, Natur och byte
Grigg, The Agricultural Systems of the World
Blum, The End of Old Order in Rural Europe

(Harjoitus: Konstruoidaan talonpojan talous tms. kokonaisuus erityyppisten ja aukollisten aineistojen avulla.)

29 Esim. ns. Turun tuomiokirkon mustakirja, *Finlands Medeltida Urkunder, Bidrag till Finlands historia* (toim. R. Hausen), painamattomat mutta järjestetyt voutikunta- ja läänintilit ja Suomen Asutuksen Yleisluettelo (1530—), Suomen hopeaveroluettelot (1571), Suomen vanhimmat tuomiokirjat (1550—), valtiopäiväasiakirjoja ja rahvaan valituksia (1521—), talonpoikaissäädyn pöytäkirjat (1720—). 1700-luvulta alkaa lääninhallinnon, nimismiesten ja seurakuntien toiminnan systemaattinen arkistointi (tuomiokirjat, henkilökirjat, perukirjat).

30 Ks. esim. Soinisen (Vanha maataloutemme) lähdeluettelo.

31 Varallisuusveroluettelot 1800—1803 (Jutikkala, *Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin-ajan päättyessä*). Maalaisväestön elinoloista antavat tietoa erit. ns. Zakrevskin kokoelma (1824—1827), Böckerin kokoelma (1830), kuvernöörien kertomukset (1839—), Suomen talousseuran kokoelmat (Laine, *Suomen talousseuran arkisto*), Tilattoman väestön alakomitean tutkimukset (1901) (ks. bibliografia) ja SVT III *Maatalous* (1876—).

8. luku

Väestönkasvu

Mitä on väestöhistoria?

Yhden määritelmän mukaan sosiaalhistoria on väestöryhmien tutkimusta, ts. väestön tutkimusta. Tämä tarkoittaa että yhteiskuntaa tarkastellaan väestökäsittein, vaikka puhutaankin sosiaalisista ryhmistä. Tämä tutkimustapa, jolla on Suomessa vahva perinne, on ollut luonteva, koska käytettävissä on ollut etupäässä kameraalista väestökirjanpitoaineistoa. Kun tämä aineisto on ollut vielä verrattain hyvää, on Suomen historiasta voitu esittää pitkän aikavälin (1500-luvulta nykyaikaan) kehityskuva väestönkasvun ja väestöryhmien määräsuhteiden mukaan. Myös suuret yhteiskunnalliset muutokset voidaan nähdä väestöllisten muutosten kautta, kuten esimerkiksi teollistuminen tai ns. kolmannen maailman väestöräjähdykset.¹ Tällaista tutkimusta on meillä kutsuttu sekä väestöhistorialliseksi että sosiaalhistorialliseksi tutkimukseksi. Tarkemmin ajateltuna se ei kuitenkaan vastaa kumpaakaan määritelmää. Sosiaalhistoria kannattaa käsittää laajemmin, yhteiskunnan historiaksi, ja väestöhistoriallekin on vakiintunut oma tutkimusideansa. Tosin väestöhistoria on jakaantunut lukuisiin tutkimusalueisiin. (Esimerkiksi tässä teoksessa väestön liikkuvuutta ja perhehistoriaa käsitellään jäljempänä erillisissä luvuissa.)

Väestöhistoria on *väestöntutkimusta* tai *historiallista demografiaa*. Demografia eli väestötiede tutkii väestötekijöitä, väestörakennetta ja väestömuutoksia. Tästä kokonaisuudesta on käytetty myös nimitystä väestödynamiikka.² Toisin sanoen demografia selittää väestöllisiä ilmiöitä väestötekijöillä, joista tärkeimmät ovat luonnollisesti syntyvyys ja

1 Hyvä tyyppiesimerkki: Gustafson, *Industrialismens storstad*, jossa on kuvattu Tukholman teollistuminen mittaavan rakennetutkimuksen keinoin ja keskeisenä selittäjänä ovat väestökäsitteet.

2 Haimi, *Väestöntutkimus*, 3—12; Pitkänen, *Väestöntutkimus ja yhteiskunta*, s. 7—11. Teos tarjoaa hyvän johdatuksen sekä väestön käsittämisen että väestöntutkimuksen historiaan Suomessa.

kuolleisuus. Sellaista tutkimusta, joka operoi vain demografisilla muuttujilla, so. selittää demografisia suureita toisillaan, kutsutaan ”puhtaaksi demografiaksi”. Vaikka tätä harrastetaan paljonkin historiallisessa tutkimuksessa, *historialliselle väestöntutkimukselle on kuitenkin ominaista selittää väestöllisiä ilmiöitä yhteydessä muihin yhteiskunnallisiin tekijöihin* (esim. taloudellinen kehitys, sosiaalinen rakenne, normit, jne.). Näin määriteltynä poikkitieteellinen väestöntutkimus, historiallinen demografia tai väestöhistoria ovat — tai voivat olla — sama asia. Tavallisimmin termillä väestöhistoria (population history) tarkoitetaan makrotason väestökehityksen tarkastelua, historiallisella demografialla analyytisempää ja usein malleja käyttävää muutoksen tutkimusta ja väestöntutkimuksella koko tutkimuksen laajaa kirjoa, joka ylittää perinteiset tieteenalarajat.³

Demografinen metodi

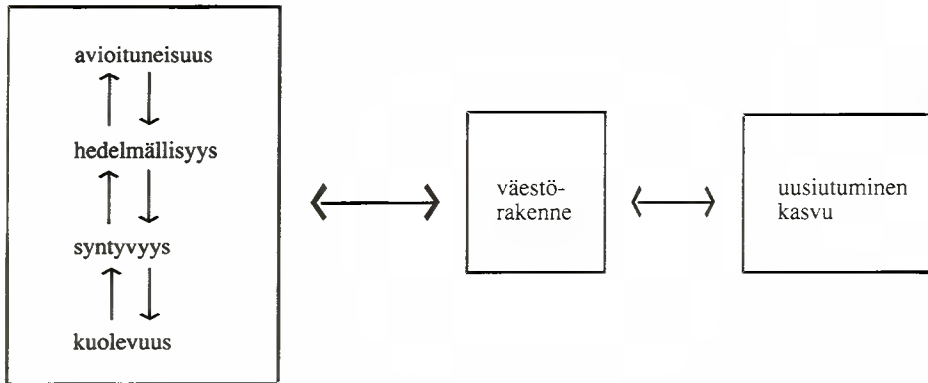
Väestöhistoria käyttää vakiintuneita demografisia suureita ja niiden laskutapoja. Ne ovat väestösuhteita ilmaisevia lukuja, jotka lasketaan promilleina joko kokonaisväestöstä tai jostakin suppeammasta populaatiosta (esim. ikäryhmä). Koko väestöntutkimus ja väestötilasto perustuvat siihen, että väestötapahtumat lasketaan vuosittain. Tällöin käytetään aina keskiväkilukuja, joka yleensä lasketaan vuoden alun ja lopun aritmeettisena keskiarvona. Nämä demografiset peruskäsitteet ja muuttajat (syntyvyys, kuolevuus, avioituvuus ja uusiutuminen) on kuvattu liitteessä 4.

Demografisen metodin perusidea on tutkia mainittujen muuttajien riippuvuutta toisistaan ja selittää näin väestömuutoksia, rakennetta ja ylipäänsä mitä tahansa väestöllistä ilmiötä, jolla on historiallista merkitystä. Pelkät demografiset tekijät eivät yleensä riitä väestöilmiöiden selittämisessä, mutta ne ovat silti välttämätöntä perustietoa jo siksi että väestönkehitys on aina osittain omalakisista, mistä yksinkertaisin esimerkki on syntyvyyden vaihtelun seuraukset väestön myöhempään ikärakenteeseen (= ns. demografinen viive). Vaikka väestöhistoriallinen tutkimus on tuottanut malleja, joilla kuvataan väestömuutosten säännönmukaisuuksia, tulokset ovat niin ristiriitaisia eri maiden ja ajan-kohtien osalta, että mitään yleispätevää mallia ei voi esittää.⁴ Niinpä demografian tutkimuksessa periaatteessa lähdetään olettamuksesta että kaikki vaikuttaa kaikkeen (kuvio 6).

3 Coleman & Schofield, *The State of Population Theory*.

4 Esim. paljon tutkitussa Englannin väestöhistoriassa elää edelleen kilpailevia selityksiä: Stavins, *A Model of English Demographic Change: 1573—1873*. Vrt. Jutikkala, *Kuolemalla on aina syynsä*, s. 129—139. Suomessa on keskusteltu viime vuosina eniten esiteollisen ajan kuolleisuuden selittämisestä, ks. *Historiallinen Aikakauskirja* 1—4 1987.

KUVIO 6. Demografisten muuttujien vuorovaikutus

Kaavio sisältää kuitenkin vielä oletuksen ns. suljetusta väestöstä. Jos populaatioon vaikuttaa muuttoliike, se voi antaa ratkaisevan sysäyksen koko mekanismin toiminnalle. Vielä monimutkaisemmaksi asiaa tulee kun otamme huomioon, että väestömuutoksissakin on kyseessä toimivat ihmiset, joiden käyttäytymiseen vaikuttavat muutkin kuin demografiset tekijät. Tässä tulee vastaan demografisen metodin raja. Uudempi tutkimus onkin jo luopunut aikaisemmista malleista, joissa oletettiin, että väestökehityksessä on joitakin primæreja tai staattisia tekijöitä, jotka säätelevät toisia, esim. että hedelmällisyys tai kuolevuus olisivat stabiileja muuttujia ja väestönkehityksen heilahtelut johtuisivat pääsääntöisesti jomman kumman ”häiriöistä” (sota, kato, epidemiat). Mekanismi on monimutkaisempi ja on selvää, että väestönkehitystä ei voi irrottaa esimerkiksi taloudellisista tekijöistä, perhejärjestelmästä tai vallitsevista normeista. Koko maailmanhistorian tulkinnan kannalta merkittävää on ollut se keskustelu, jota on käyty suurista väestökatastrofeista (Idästä tullut Musta surma Euroopassa ja Amerikan alkuperäisväestön tuhoutuminen ”eurooppalaisiin” tauteihin) ja niiden merkityksestä yhteiskuntakehitykselle.⁵ Suomalaisittain mielenkiintoinen esimerkkitapaus väestöllisen ja sosiaalisen katastrofin yhteydestä on 1860-luvun nälkävuodet, jonka yhteydessä tutkijat ovat olleet jyrkästikin eri mieltä demografisten, taloudellisten, poliittisten ja ideologisten tekijöiden roolista syntyneessä katastrofissa.⁶

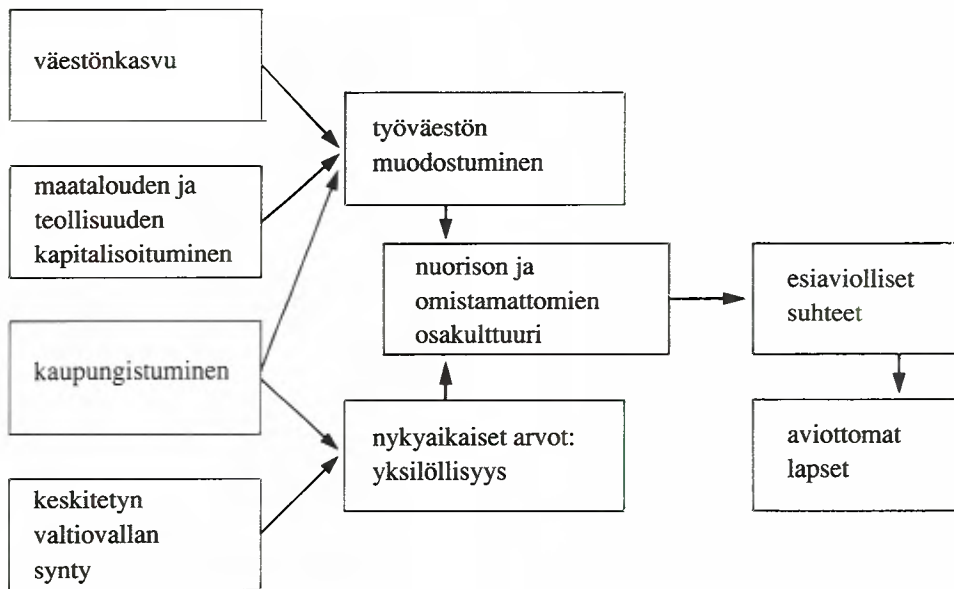
Esimerkkinä demografisen metodin ongelmista ja rajoista — joskin myös tarpeellisuudesta — otettakoon seuraava. Noin sata vuotta sitten havahduttiin Suomessakin huomamaan, että aviottomia lapsia syntyi eräissä kaupungeissa tavallista enemmän. Ajan keskustelussa tämä yhdistettiin kaupungistumiseen ja siitä seuranneeseen moraaliseen rappioon. Todellakin, avioton syntyvyys suhteessa väkilukuun, syntyneiden kokonaismäärään tai naisten määrään oli kaupungeissa maaseutua korkeampi. Empiiriseksi selitykseksi on tarjottu tutkimuksessakin löyhää sukupuolinormistoa, nuorten naisten taloudellisia vaikeuksia tai sotilaiden määrää yms. Demografinen tutkimus voi kuitenkin tutkia asiaa tar-

5 McNeill, *Plague and Peoples*; Crosby, *Ecological Imperialism*.

6 Ks. *Historiallinen Aikakauskirja* 1987 (O. Turpeisen, Y. Kaukiaisien, E. Jutikkalan ja V. Rasilan kirjoitukset) ja Pitkänen (toim.), *Nälkä, talous, kontrolli*.

kemmin. Jos lasketaan aviottomana syntyneiden lasten määrä suhteessa 15—49 vuotiaiden naimattomien naisten määrään (=yleinen avioton hedelmällisyysluku), saadaankin päinvastainen tulos: kaupunkilaisnaiset olivatkin maalaisia siveämpiä. Ristiriita karkeampien mittalukujen kanssa johtuu siitä että syntyvyys- ja hedelmällisyyslukuihin vaikuttaa ratkaisevasti väestörakenne: naisten osuus sekä heidän ikä- ja perhesuhteensa. Demografinen metodi on usein paljastava tällaisissa tapauksissa. Sen sijaan se yksin ei enää riitä selittämään esimerkiksi sitä miksi avioton syntyvyys vaihteli enemmän sosiaaliryhmän kuin paikkakunnan mukaan ja miksi trendinä oli kuitenkin aviottoman hedelmällisyyden kasvu. Tällöin on laskettava em. tunnusluvut sosiaaliryhmittäin eli tarvitaan muita kuin demografisia käsitteitä ja kun muutos ei seuraa demografisia muutoksia, tarvitaan muita selittäjiä. Eräs tutkija on esittänyt ilmiön selitykseksi oheisen kuvion 7 mukaisen mallin, jossa on yhdistetty taloudelliset, sosiaaliset, demografiset ja kulttuuriset tekijät.⁷

KUVIO 7. Yhteiskunnan muutos ja avioton syntyvyys

Tätä kaaviota voi pitää esimerkkinä historiallisesta väestötutkimuksesta, jossa on käytetty hyväksi demografista metodia, mutta menty myös pitkälle sen ohi sosiologisiin selityksiin. Se havainnollistaa myös sitä tosiseikkaa, että väestöilmiöt eivät ole vain väestöllisiä vaan osa yhteisöllistä toimintaa.

7 Shorter. Sexual change and illegitimacy, s. 245.

Väestönkasvu tutkimusongelmana

Väestönkasvu on väestöilmiö, jossa yhdistyvät jokseenkin kaikki väestötekijät ja itsessään se on eniten tutkittu väestöhistorian kysymys. Väestönkasvu sinänsä ei ole erityisen tarpeellinen tai kiinnostava tutkimusongelma, mutta se yhdistyy moniin yhteiskunnan muutoksen kysymyksiin, koska väestönkasvu on niin monen tekijän tulos. Ensinnäkin on kyse *syntyvyydestä*, joka ei ole lainkaan vakio, vaikka biologia asettaa omat rajansa. Esimerkiksi ns. luonnollinen synnytysväli ilman tehokasta syntyvyyden rajoitusta on ollut ja on maatalousyhteiskunnissa keskimäärin 2.5 vuotta, mutta avioitumisikä sekä naisen ja miehen elinikä vaihtelevat paljonkin ja näin hedelmällisen avioliittoajan vaihtelu tuottaa merkittäviä syntyneisyysseroja. Edelleen väestörakenteen muutos (usein muuttoliike) vaikuttaa hedelmällisten avioliittojen määrään ja sitä kautta syntyvyyteen. Demografisista tekijöistä voidaan periaatteessa erottaa ihmisten käyttäytymisestä johtuvat tekijät, joita ovat tässä yhteydessä mm. halu ja tarve avioitua ja saada lapsia. Nämä ovat nyky-yhteiskunnassa itsestäänselviä tekijöitä, mutta myös aikaisempina vuosisatoina avioliittoisuus on vaihdellut taloudellisista ja kulttuurisista syistä.⁸

Väestönkasvun toinen komponentti on *kuolleisuus* eli *elinikä*. Väestönkasvun tärkein jarru pitkällä aikavälillä on ollut lapsikuolleisuus. Niinpä keskiluvut väestön eliniästä eivät yleensä kerrokaan luotettavasti aikuisväestön eliniästä vaan lapsikuolleisuuden korkeudesta. Esimerkiksi imeväiskuolleisuus (alle 1-vuotiaana kuolleet) on Suomessa laskenut sadan vuoden aikana kymmenesosaan, mutta aikuisväestön (esim. yli 30-vuotiaiden) ja erityisesti miesten kuolleisuudessa ei ole tapahtunut suurta laskua. Kuolleisuuden laskeminen ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan antaa siis yleiskehityksestä toisenlaisen kuvan kuin koko väestöstä lasketut luvut. Kuolleisuutta on pidetty syntyvyyttä tärkeämpänä väestötekijänä siksi että vaihtelut siinä ovat ajoittain suuria sotien ja kulkutautien vuoksi. On totta että viimeisen 150 vuoden nopea väestönkasvu niin teollisuusmaissa kuin ns. kehitysmaissakin osuu yksin juuri kuolleisuuden laskun kanssa ja epidemiat iskivät varhemmin selviä lovia maatalousyhteiskunnan väkilukukäyrään. Kuolleisuuskeskeinen tarkastelu unohtaa kuitenkin hedelmällisyyden vakioksi ja tekee lopulta ympäristöhaitoista (sairaudet) ihmiskunnan vainoojan ja lääketieteestä pelastajan.⁹ Tältä asia näyttää nyt, mutta kautta aikojen on havaittavissa myös hedelmällisyyden (ja siis myös syntyvyyden) alueellista, ajallista ja sosiaalista vaihtelua, vaikka kuolleisuuden merkitystä ei mitenkään voi kiistää.¹⁰ Uusin tutkimus pyrkii rakentamaan malleja, joissa väestönkasvua selitetään hedelmällisyyden, kuolleisuuden, muuttoliikkeiden, työmarkkinoiden ja teknologisen muutoksen muodostamalla rakennekokonaisuudella. Tämä kokonaisuus näyttää toimivan eri

8 Kaukiainen, Miksi kansa lisääntyi?; Notkola, Luonnollisesta hedelmällisyydestä lapsirajoitukseen; Westermarck, Avioliiton historia; Tranter, Population and Society 1750—1940.

9 Jutikkala (Kuolemalla on aina syynsä) on esittänyt selvästi kuolleisuuskeskeisen tulkinnan maailman väestöhistoriasta.

10 Wrigley & Schofield, the Population History of England. Pohjoismaista ks. Bengtson ym. (ed.), Pre-Industrial Population Change ja Chance and Change, joissa on mm. Y. Kaukiaisen ja O. Turpeisen artikkelit Suomesta.

tavoin esiteollisessa ja teollisessa yhteiskunnassa. Muut kuin demografiset tekijät selittävät vaihtelusta yhä enemmän tultaessa kohti nykyaikaa.¹¹ Teollistuvan yhteiskunnan väestökehitykselle tämä rakenteellinen muutos on ollut niin selvä, että sitä kuvaamaan on syntynyt ns. väestöllisen transition teoria. Se tarkoittaa (yksinkertaistaen) että agrariiyhteiskunnan ”luonnollisesta” väestökehityksestä siirrytään teollisen yhteiskunnan ”kontrolloituun” väestökehitykseen. Transition alkuna katsotaan olleen kuolleisuuden aleneminen, joka johti väliaikaisesti kasvun kiihtymiseen kunnes syntyvyyskin alkoi jyrkästi laskea sen tarkoituksellisen rajoittamisen ja avioliittoisuuden alentumisen vuoksi. Näin modernille yhteiskunnalle on ominaista aikaisempaan verrattuna sekä alhainen avioliittoisuus, hedelmällisyys, syntyvyys että kuolleisuus ja näin ollen vähäinen luonnollinen kasvu ja sen seurauksena vanheneminen ikärakenteessa. Tällainen vaihe voidaan erottaa Suomessa 1800-luvun jälkipuolelta 1900-luvun alkuun.¹²

Transition osoittamat väestökehityksen piirteet ovat merkinneet oleellisia asioita ihmisten toimeentulolle ja elämäntavalle. Sikäli sen korostamat seikat ovat tarpeellisia. Sen sijaan itse teoriaa pidetään jopa harhauttavana, koska muutos ei ole ollut sanotun yksioikoinen ja koska se ottaa huomioon ei-demografiset tekijät liian sattumanvaraisesti vetoamalla liian yleistävästi teollistumisen ja nykyaikaistumisen vaikutukseen. Esimerkiksi Suomessa väestökehitys oli vielä pitkälle 1900-luvulla eri tyyppistä eri alueilla. Lisäksi sotien jälkeiset suuret ikäluokat ja 1960- ja 1970-lukujen rajut rakennemuutokset eivät sovi yksioikoiseen transitiokuvaan.¹³ Samaten kehitysmaiden huonot kokemukset kasvun rajoittamisessa osoittavat väestökehityksen monimutkaisuuden.

Mitä kasvu kertoo?

Historiantutkimuksessa tiedot väestönkasvusta voivat olla muiden ilmiöiden hyvä osoitin tai syy, so. muutokset siinä kertovat ihmisten käyttäytymisestä, esimerkiksi reaktioista ravinto- tai työtilanteeseen. Ne heijastavat ajattelussa tapahtuneita muutoksia esimerkiksi syntyvyyden sääntelyn tapauksessa. Sen nopea yleistyminen Suomen kaupungeissa 1910-luvulla ei ole selitettävissä vain demografisilla tai taloudellisilla tekijöillä.¹⁴ Kuolleisuus ja kuolemansyyt kertovat elinoloista, elintavoista, lastenhoidosta jne. Kuolleisuuden tutkiminen on tärkein menetelmä eri väestöryhmien elinolojen vertailussa ennen 1900-lukua. Toisaalta väestön kasvutekijät luovat puitteita, joita ihmiset eivät aina itse huomaa. Esimerkiksi ikäluokan koko vaikuttaa niin työnsaantimahdollisuuksiin, avioitumiseen kuin alueelliseen ja sosiaaliseen liikkuvuuteen. ”Väestöpainetta” on pidetty tärkeänä selittäjänä

11 Stavins, emt; Tranter, emt; Wrigley & Schofield, emt. Liitteessä 5 on jälkimmäisten esittämä kaavakuva väestökehityksen riippuvuuksista 1700-luvun Englannissa.

12 Strömmer, Väestöllinen muuntuminen Suomessa (ks. liite 6).

13 Pitkänen (emt, s. 20—42) esittää Suomen osalta Strömmeriä monisyisemmän kuvan väestömuutoksista.

14 Notkola, emt.

työttömyydelle ja siirtolaisuudelle.¹⁵ Syntyvyyden ja kuolleisuuden suhde on ollut ratkaiseva todelliselle perhekoolle. Ajatustottumus menneen ajan lapsirunsaudesta on väärä korkean lapsikuolleisuuden vuoksi. Eliniän sattumanvaraisuus puolestaan on ollut erityisesti taloudellinen ja koko elämänasennetta leimaava riskitekijä. Nykyajan ihmisen ajattelutapaa leimaavat päinvastaiset väestölliset itsestäänselvyydet — myös siinä, että II maailmansodan jälkeen tapahtuneita jyrkkiä väestömuutoksia ei Suomessa juuri huomata vaan tuijotetaan poliittisiin ja taloudellisiin muutoksiin.

Aineistot

Lyhyesti sanottuna demografisen tutkimuksen päämenetelmä on rakentaa aikasarjoja ja analysoida niitä. Käytetyin analyysitapa on korrelaatioiden laskeminen. Periaate on sama oli kyseessä yksinkertainen kahden muuttujan vertailu tai laajan aineiston edellyttämä monimuuttujamenetelmä. Käytännön tutkimustyössä riittää usein jo muutoskäyrien silmämääräinen vertailu. Monimuuttujamenetelmiä käytetään kun halutaan rakentaa mahdollisimman kattavaa väestömuutosten mallia. Demografian perusidea on siis selvittää eri väestötekijöiden riippuvuutta toisistaan. Historiantutkimukselle tällainen ”puhdas demografia” on tärkeä apuväline monien ei-väestöllisten kysymysten, esimerkiksi elinolojen tutkimisessa.¹⁶

Ruotsissa ja siten myös Suomessa on maailman vanhin systemaattinen väestötilaston keruujärjestelmä. Väestö on laskettu seurakunnittain 1700-luvun puolivälistä alkaen. Kirjanpidon perustana on papin pitämä ”rippikirja” (liite 7), johon kaikki asukkaat on taloitain ja perheittäin kirjattu. Tämän pääkirjan lisäksi seurakunnassa oli yleensä erikseen luettelot syntyneistä, kastetuista, vihityistä, kuolleista, muuttaneista ja rikoksen tehneistä. Aineiston laatimistapa tekee mahdolliseksi käyttää tutkimuksessa eri tavoin rajattuja aineistoja. Erityisen merkittävää on että kirkonkirjoista voidaan kerätä biografiota eli mm. otoksia väestön eri ryhmistä. Tällaisella itse muokatulla aineistolla voidaan tutkimuksessa ohittaa monia valmiiden tilastojen asettamia rajoja, esimerkiksi voidaan tutkia eri sosiaalisten ryhmien demografiaa. Aineistojen valmistaminen voi olla työlästä, mutta muutoin vain tieteellisen mielikuvituksen puute voi olla este viime vuosisatojen väestötutkimukselle Pohjoismaissa.¹⁷ 1700-lukua varhemmalta ajalta moderni demografinen tutkimus ei ole mahdollista, mutta se ei estä sinänsä väestöhistoriallista tutkimusta. Suomessa on jo vahva tutkimusperinne asuttamisen historiassa, jossa käytetään sekalaisia väestöä kuvaavia lähteitä, eniten kameraalisia lähteitä (henkikirjat ja muut veroluettelot) ja arkeologisia löytöjä. Näin pääpiirteet Suomen varhaisestakin väestöstä on voitu hahmottaa, joskin kuva

15 Monipuolisesti pohdiskelleva vaikkakin jo vanha suomalaistutkimus tästä on Kilpi, Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous. Ks. seuraava luku.

16 Menetelmistä esimerkkeineen ks. Haimi, emt.

17 Yleisluonnehdinta lähteistä: Pitkänen, Väestöntutkimus ja yhteiskunta; Pitkänen, Väestötilastot.

muuttuu koko ajan.¹⁸ Pohjoismaiden ulkopuolella väestöhistorian lähteet ovat yleensä huomattavasti heikommat — tutkijoiden mielikuviutus sitäkin parempi.

Väestöhistorian tutkimus muuttuu astetta helpommaksi, jos se voi käyttää valmiita tilastoja. Suomen väestötilasto (SVT VI) ulottuu jopa painettuna 1700-luvulle asti.¹⁹ Tilasto perustuu seurakuntien laatimiin yhteenvetotauluihin, joissa on väestömuutokset vuosittain ja väestörakenne ensin viiden sittemmin kymmenen vuoden välein. Väestötilasto on näiden yhdistelmä. Tilasto julkaistaan edelleen vuosittain samalla periaatteella. Rakennetiedot tosin ovat perustuneet osittain erillisiin väestönlaskuihin jo vuodesta 1880 alkaen. Varsinaisen väestötilaston²⁰ lisäksi väestötietoja julkaistaan pitkinä sarjoina Tilastollisessa vuosikirjassa, erillisissä tilastojulkaisuissa ja tutkimuksissa.²¹ Väestötilaston perusaineisto on pääosin säilynyt ja on tutkijoiden käytettävissä seurakunnissa, maakunta-arkistoissa, Valtionarkistossa ja Tilastokeskuksen arkistossa. Alkuperäisaineisto on julkaistuja tietoja laajempi ja sitä tarvitaan usein jos halutaan paikkakuntaakohtaisia tietoja. Lisäksi julkaistussa tilastossa on joitakin hankalia puutteita (erit. ammattirakenne) ja tilastointitavat ovat ajoittain muuttuneet, mutta siitä on aina mainittu tilastojen tekstiosissa. Seurakunnallisia väestötietoja on toisinaan tarpeen korjata henkikirjojen tai väestönlaskujen tiedoilla, sillä erityisesti 1890-luvulta 1930-luvun alkuun seurakuntien kirjanpito ei kyennyt seuraamaan kaikkea muuttoliikettä, mikä on vääristänyt myös rakennetietoja.

Peruskirjallisuutta:

Valkonen, Väkiluvun ja ikärakenteen kehitys (teoksessa *Suomalaiset*)
Pitkänen, Väestöntutkimus ja yhteiskunta
Strömmer, Väestöllinen muuntuminen Suomessa
Flinn, *The European Demographic System 1500—1820*
Tranter, *Population and Society 1750—1940*
Jutikkala, Kuolemalla on aina syynsä

(Harjoitus: Aineiston keruu alkuperäislähteestä, populaation muodostaminen ja demografisten mittalukujen laskeminen)

18 Lyhyt tiivistelmä tästä tutkimuksesta: Jutikkala, *Finlands befolkning och befolkande*.

19 Varsinainen tilastosarja alkaa 1870, mutta varhaisempaa aineistoa on julkaistu takautuvasti, ks. SVT VI, osat 29, 33 ja 41.

20 SVT VI jakaantuu kolmeen sarjaan: A = vuosittaiset väestömuutokset, B = kuolinsyyt, C = väestönlaskut (ensimmäinen suurimmista kaupungeista 1870, koko maasta 1950).

21 Hyödyllisiä ovat: SVT VI, osat 29, 33, 41, 128, 139; Strömmer, emt; Suomen taloushistoria I; Hyppölä & Tunkelo & Törnqvist, Suomen väestöä, sen uusiutumista ja tulevaa kasvua kuvaavia laskelmia; Jutikkala, emt; Tudeer, Hämen läänin väestön lisääntyminen v. 1811—1910; Turpeinen, *Fertility and Mortality in Finland since 1750*; Fougstedt, *Trends and Factors of Fertility in Finland*; Kolari, *Kohortikuolleisuus Suomessa vuodesta 1851 lähtien*; *Katsaus Suomen väestönkehitykseen*; Suomen taloushistoria III, taulut 1.1—1.19. Erytistutkimuksia ks. Väestöntutkimuksen vuosikirja — *Yearbook of Population Research in Finland* ja Väestöntutkimuslaitoksen (aik. Väestöpoliittinen tutkimuslaitos) julkaisusarja.

9. luku

Väestön liikkuvuus

Tutkimus väestön liikkuvuudesta jakaantuu kolmeen alueeseen, joilla on vahva empiirisen tutkimuksen perinne. Nämä ovat maassamuuton, siirtolaisuuden ja sosiaalisen liikkuvuuden tutkimus. Tosiasiassa väestön liikkuvuus on laajempikin ilmiö, sillä väestön liikkuvuus on tekijä, joka vaikuttaa monella tavalla — toisinaan huomaamatta — elinolosuhteiden muovautumiseen. Itsestään selvää on liikkuvuuden merkitys väestörakenteelle, työvoiman kysynnälle ja tarjonnalle ja sitä kautta ihmisten toimeentulolle. Sosiaalinen liikkuvuus taas liittyy kiinteästi koulutukseen, toimeentuloon, ajattelutapoihin ja luokkarajoihin. Yhteisötutkimuksessa liikkuvuus on tärkeimpiä empiirisiä osoittimia. Liikkuvuus (ja dynaamisuus) on myös käsite ja yleistys, jota käytetään taustaoletuksena arvioitaessa niin ihmisten elämisehtoja kuin koko yhteiskunnan luonnetta. Tunnetusti maalaisyhteiskunta on leimattu ”staattiseksi” ja moderni yhteiskunta ”dynaamiseksi”.¹ Tällä kaavalla on selitetty paljonkin menneiden aikojen kehnoutta, vapauden puutetta, apaattisuutta ja mainostettu nyky-yhteiskunnan valinnanmahdollisuuksia ja virkeyttä — useimmin ilman empiirisen tutkimuksen vahvistusta. Tutkimus onkin päätyntä monasti päinvastaisiin korostuksiin — ainakin verrattuna ennakko-odotuksiin. Liikkuvuus sinänsä on yhtä abstrakti mittari kuin vaikkapa vapaus, mutta se on yhteiskuntatutkimuksessa hyvä mittakeppi, kun siitä sinänsä ei tehdä tutkimuskohdetta, vaan nähdään liikkuvuus yhteiskunnallisena ilmiönä, joka on selitettävä. Näin ollen nyky-yhteiskunnassa nähty liikkuvuus ei ole tutkimuksen kannalta ”normaalia”, vaan yhteiskunnan ehdollinen rakenneominaisuus.

Eri tieteenaloilla liikkuvuustutkimuksessa on kehitetty erilaista käsitteistöä.² Tässä

1 Suomessa käsitteet on lanseerannut vahvimmin Heikki Waris, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne; Sama, Muuttuva suomalainen yhteiskunta.

2 Åkerman, Theories and Methods of Migration Research.

ei käsitellä maantieteen ja aluetieteen piirissä tehtävää ”systemaattista” liikkuvuustutkimusta.³

Muuttoliike

Maassamuutto on tutkimuksen ja byrokratian luoma käsite, jolla on korvattu perinteinen muuttoliike-termi. Tarkoitus on ollut erottaa toisistaan muuttoliike kotimaassa ja siirtolaisuus. Eräissä tapauksissa — esim. Suomen länsirannikon ihmisten muutto Ruotsiin ja itäsuomalaisen muutto Venäjälle 1800-luvulla — raja on kuitenkin keinotekoinen. Tässä käytetään sanaa muuttoliike ja sillä tarkoitetaan yleisesti kaikkea muuttoliikettä mutta erityisesti maassamuuttoa, siirtolaisuutta tarkastellaan jäljempänä.

Muuttoliiketutkimus on Suomessa nuorta ja historiantutkimuksen piirissä se on ollut yllättävän vähäistä. Syynä voi yleisesti pitää edellämainittua kaavakuvaa: esiteollisella ajalla ei ollut muuttoliikettä ja teollisella ajalla se on itsestäänselvyys. Länsi-Euroopan osalta kuva ei ole lainkaan oikea ja Suomenkin osalta harhauttava.⁴ Ennen 1800-luvun puoliväliä Suomessa muuttivat aateliset, virkamiehet, sotilaat, kauppiat, käsityöläiset ja opiskelijat paljonkin, sekä Suomen alueella että ulkomaille. Tavallista rahvasta liikutti toimeentulon perässä kulkeminen: pellonraivaus, kaskeaminen ja työpaikan vaihdot. Näistä vain viimeinen lasketaan yleensä muuttoliikkeeksi, so. paikan vaihdoksi vakiintuneessa aluerakenteessa. Tämäkin oli agraariyhteiskunnassa yleistä. Maatyöväki vaihtoi usein työpaikkaa kauemmaksi kuin naapuritaloon ja talollistenkaan muutto ei ollut harvinaista talojen oston ja avioitumisen vuoksi.⁵ Silti pysyvä muutto toiselle paikkakunnalle koski väestön selvää vähemmistöä. Esimerkiksi vielä vuonna 1880 asui 78% Hämeen läänin asukkaista syntymäpitäjänsä ja 94% oli syntynyt samassa läänissä (vuonna 1980 osuus oli 62 %). 1800-luvun lopulla alkoi väestön säännöllinen virtaus maaseudulta teollistuville alueille (liite 8) ja sen jälkeen alkoi muuttoliiketutkimus. Muuttoliike nähtiin lähinnä kaupungistumisen ja siirtolaisuuden kautta.⁶ Aikalaiset kokivat tämän muutoksen monasti

3 Mielenkiintoisena poikkeuksena mainittakoon ruotsalaisen maantieteilijän historiallinen tutkimus Suomesta, jossa on käytetty suosittua vaikutuskenttä-mallia ja empiirisenä välineenä vektorianalyysia: de Geer, Migration och influensfält.

4 Braudel, *The Structures of Everyday Life*, s. 489—.

5 Rosenberg, Väestön maantieteellisestä liikkuvuudesta Suomessa 1700-luvulla; Rosenberg, *Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla*; Åström, *Anlagda städer och centralortssystemet i Finland 1550—1785*; Kaila, *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla*; Suomen taloushistoria I, s. 159—170. Yleistietoja liikkuvuustasosta on myös: Tudeer, Hämeen läänin väestön lisääntyminen 1811—1910; Rasila, *Teollistumiskauden muuttoliikkeet. Väestöpolitiikan vaikutuksesta liikkuvuuteen* ks. Kallio, *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla ja Engman, St. Petersburg och Finland*, s. 49—55.

6 Esim. O. K. Kilpi, a. E. Tudeer, K. E. F. Ignatius, E. Gylling, A. Hjelt, V. Voionmaa, E. Kuusi ja hieman myöhemmin H. Waris. Lähemmin ks. Lento, *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät*; Voionmaa, *Suomen talusmaantieto*; Suomen kulttuurihistoria IV.

kielteisenä: pelättiin perinteisten arvojen rapautumista uudessa liikkuvassa maailmassa.

Muuttoliiketutkimuksen menetelmä on ollut (ja on edelleen) varsin yksinkertainen: seurakuntien muuttoluetteloista ja SVT:ssa julkaistuista muuttotiedoista (seurakunnasta toiseen muuttaneet) lasketaan vuosittaiset muuttomäärät- ja osuudet sekä muuttosuunnat. Näin rekonstruoidaan muuttoliike.⁷ Miksi ihmiset sitten muuttavat? Tähän kysymykseen on kehitelty monia malleja, mutta vain yksi selitys näyttää Suomessa selittävän muuttoliikettä: työ eli yleisemmin sanottuna talouden rakennemuutokset ja suhdanteet.⁸ Tämä koskee niin ”hiljaista” 1800-lukua kuin ensimmäistä (1880—1915) ja toista (1960—1975) ”suurta muuttoa”, vaikka jälkimmäisestä ei tosin ole tehty perusteellista tutkimusta.⁹ Kummallakin kaudella on korostunut että kyseessä on ollut nuoren työvoimareservin liikkuminen sinne missä on ollut kysyntää ja siten myös palkat paremmat. Paljon puhutun rakenteellinen ”pakkomuuton” puolesta ei ole näyttöjä kuin vähäväkisten syrjäseutujen osalta. Viime vuosikymmenten muuttoliikettä on pyritty tutkimaan myös hienojakoisemmin, so. on etsitty rakenteellisia ja henkilökohtaisia valikoitumistekijöitä. Tällaiseen on käytetty mm. haastatteluja ja niitä on tehnyt Tilastokeskus lähinnä hallinnon tarpeisiin.

Historiallinen muuttoliiketutkimus käyttää muuttoliikettä useimmin osana demografista tutkimusta, so. analysoidaan muuttovoittoa, -tappiota ja niiden vaikutusta väestön rakenteeseen, uusiutumiseen tai sosiaalisten ryhmien muotoutumiseen. Kaupungeissa tämä vaikutus on yleensä ollut suuri.¹⁰ Liikkuvuutta kuvataan tällöin samanlaisilla mittareilla kuin muitakin väestötekijöitä eli lasketaan liikkuvuuslukuja (promillea) keskiväkiluvusta tai rajatummasta populaatiosta. Koska muuttoliikkeessä on kyse työvoiman liikkuvuudesta, se on tärkeä selittäjä työttömyydelle, palkkatasolle ja työvoiman rakenteelle.¹¹ Perinteisintä muuttoliiketutkimusta on liikkuvuuden alueellinen hahmottaminen, jolloin ideana voi olla alueellinen tarkastelu sinänsä (liite 8). Varsinaiset alueellisen erilaistumisen mallit ovat eläneet enempi maantieteen, taloustieteen ja kaupunkisosiologian piirissä.¹² Uudemmassa historiallisessa tutkimuksessa muuttoliikkeet on pyritty kytkemään sosiaaliseen liikkuvuuteen ja yhteisön muodostuksen historiaan. Tällöin alueellinen liikkuvuus toimii sosiaalisen muutoksen yhtenä osana.

7 Mittaustavoista ks. Haimi, emt, s. 205—.

8 Rosenberg, emt; Lento, emt; Engman, emt., s. 19—46.

9 Asian eri puolia valaisevat: Myrskylä, Maassamuutto sekä Suomen ja Ruotsin välinen muuttoliike 1950—1975; Riihinen, Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus; Purola, Maassamuuton vilkkaus; Haapala, Väestörakenne; Rannikko, Metsätalous ja kylä; Mäkelä, Suuri muutto.

10 Waris, Työläisyhteiskunnan syntyminen; Haapala, Tehtaan valossa. Muissa maissa on tehty runsaasti samanlaisia tutkimuksia.

11 Kuusi, Talvityöttömyys; Hjerpe, Suomen talous 1860—1985, s. 84—94.

12 Suomalaisina poikkeuksina mainittakoon: Åström, Samhällsplanering och regionsbildning i kejsartidens Helsingfors, ja Engman, St. Petersburg och Finland.

Siirtolaisuus

Siirtolaisuustutkimus, erityisesti Amerikan-siirtolaisuus, on muotoutunut useissa maissa omaksi tutkimusalakseen. Tätä on ruokkinut tutkimuksen institutionalisoituminen osaksi valtiollista ystävyystoimintaa. Suomessa on erityinen Siirtolaisuusinstituutti, joka on Turun yliopiston kanssa toteuttanut kaksikymmenvuotisen ”Suomen kaukosiirtolaisuuden historian tutkimusprojektin”.¹³ Vastaavasti Yhdysvalloissa on tutkimuslaitos, jossa samoja ihmisiä tutkitaan tulijoina.¹⁴ Amerikkalaisesta näkökulmasta siirtolaisuustutkimus on vähemmistöjen historiaa, jossa tutkitaan eri ryhmien etnistä ja kulttuurista erityisyyttä. Samalla parhaissa tutkimuksissa on nähty vähemmistöhistoriat sikäläisen yhteiskunnan ominaispiirteinä ja on pohdittu siirtolaisuuden merkitystä amerikkalaisen yhteiskunnan muo-
vautumisessa.¹⁵ Suomalaisessa tutkimuksessa siirtolaiset taas ovat näyttäneet ”pois menneinä”, mielenkiintoisena erikoisryhmänä, jolla ei ole suurempaa selitysarvoa sen paremmin suomalaisen kuin amerikkalaisen yhteiskunnan historiassa — paitsi että juopot, työhullut ja kommunistit tulivat Amerikkaan Suomesta (vaikka 1900-luvun alun Suomessa oli vahva raittiusliike, työväestöä pidettiin laiskana ja kommunismista ei ollut tietoa-
akaan).¹⁶ Vakavammin sanottuna perusteellinen suomalainen siirtolaisuustutkimus ei ole tutkinut siirtolaisuutta osana suomalaista tai amerikkalaista yhteiskuntaa, vaikka onkin tuottanut tarkkoja tietoja siitä kuka lähti, milloin ja minne, mitä teki perillä ja palasiko takaisin. Siirtolaisista on syntynyt kattava matka- ja paikallishistoria. Tämän on mahdollistanut passiluetteloiden käyttökelpoisuus Suomessa ja siirtolaisten itsensä tuottama runsas kirjallinen materiaali (lehdet, järjestötoiminta, seurakunnat). Heikki Waris aloitti aikoi-
naan kunnianhimoisen elämäkertatutkimuksen siirtolaisista, mutta työ jäi kesken.¹⁷ Yhdysvalloissa tehdyt tutkimukset suomalaisista ovat otteeltaan yhteisö- ja etnistä historiaa, eivätkä itse asiassa siirtolaisuustutkimusta. Niissä on analysoitu etupäässä kulttuurista sopeu-
tumista.¹⁸

-
- 13 Siirtolaisuusinstituutilla on oma julkaisusarja (ks. Koivukangas & Toivonen, Suomen siirtolaisuuden ja maassamuuton bibliografia). Mainitun projektin tulokset näkyvät teoksesta Suomen siirtolaisuuden historia I—III (julkaisuluettelo III osan lopussa). Projektin keskeiset monografiat liikkuvuustutkimuksen kan-
nalta ovat: Kero, *Migration from Finland to North America*; Virtanen, *Settlement or Return* ja Kero, *Suuren Lännen suomalaiset*. Lähteistä ks. Virtanen, *Sources for the Study of Migration in the Archives of Finland*; Virtanen, *The Use of Oral Testimony in Historical Demography*; Kuparinen (toim.), *Maitten ja mer-
ten takaa*.
 - 14 Immigration History Research Center, University of Minnesota, St. Paul.
 - 15 Thernstrom, *The Other Bostonians*; Katznelson, *City Trenches*; Piore, *The Birds of Passage*; Rosenblum, *Immigrant Workers*; Hoerder (ed), *Struggle a Hard Battle: Working Class Immigrants in the US*.
 - 16 Amerikkalaistunut Sariola (Amerikan kultalaan) tekee rajuimmat yleistyksyet näistä poikkeuspiirteistä, mutta selittää niitä suomalaisten poikkeuksellisen syrjityllä asemalla USA:ssa.
 - 17 Roos, Heikki Waris amerikansuomalaisten elämänkertojen tutkijana. Aineisto on edelleen tallessa.
 - 18 Uudempia tutkimuksia: Sariola, emt; Høglund, *Finnish Immigrants in America 1880—1920*; Hummasti, *Finnish Radicals in Astoria*; Puotinen, *Finnish Radicals and Religion*; Karni (ed), *The Finnish Diaspora I—II*; Ross & Wargelin Brown (eds), *Women Who Dared*; Ross, *The Finn Factor in American Labour, Culture and Society*; Karni & Kaups & Ollila (eds.), *The Finnish Experience*.

Siirtolaisuus voi olla myös Suomessa yhteiskuntahistoriallisesti antoisa tutkimuskohde. Tästä ovat esimerkkinä Kilven yritys sijoittaa siirtolaisuus 1800-luvun taloudelliseen muutokseen ja Engmannin tutkimus Pietariin muutosta.¹⁹ Edellisessä analysoidaan perusteellisesti tämän uudentyypin väestöliikkeen taloudellisia, väestöllisiä ja mentaalisia tekijöitä. Koska tutkimuksen tarkoitus oli arvioida siirtolaisuuden erityisesti kansantaloudellisia (kielteisiä) seurauksia, Kilpi keskittyi siirtolaisuuden syihin. Yleinen tulos oli että ilmiötä selittää Suomen taloudellisen rakenteen, erityisesti maatalouden, takapajuisuus. Arvio oli terävä ympäristössä, jossa siirtolaisuus nähtiin etupäässä henkilökohtaisena kehoutena. Engman on tarkastellut Venäjälle muuttoa osana pitkän aikavälin (1703—1917) rakenteellista muutosta, jolloin Suomen ja Venäjän paitsi poliittiset myös taloudelliset ja alueelliset vaikutussuhteet muuttuivat. Erityiseksi selitystekijäksi tulee suomalaisen työvoiman kysyntä ja asema Pietarin jättiläiskaupungissa. Selitystekijöihin kuuluu täten myös muuttajien kohdemaassa tapahtuneet muutokset, erityisesti venäläisen työvoiman liikkuvuus ja suomalaisyhteisön asema Pietarissa. Siirtolaisuus on siten paitsi yksilöllinen elämänmuutos myös osoitin alueellisen rakenteen muutoksista.

Sosiaalinen liikkuvuus

Sosiaalinen liikkuvuus eli ihmisten siirtyminen ryhmästä toiseen jollakin sosiaalisella asteikolla on erityyppistä liikkuvuutta kuin edellä selostettu alueellinen liikkuvuus. Sosiaalisen liikkuvuuden tutkimus joutuu aina luomaan myös sosiaalisen hierarkian, jonka avulla liikkuvuutta mitataan. Niinpä tutkimus onkin teoreettisesti lähempänä yhteiskuntaluokkien kuin muuttoliikkeen tutkimusta (ks. luku 13). Silti se on tutkimusperinteenä kuulunut 'liikkuvuustutkimuksen' (mobility research) piiriin. Liikkuvuus on monitieteinen tema, joka on syntynyt kuvaamaan modernin (dynaamisen) yhteiskunnan moutoutumista ja ominaispiirteitä.²⁰ Sittemmin tutkimus on laajentunut niin että nykyään tehdään liikkuvuustutkimusta myös esiteollisista yhteiskunnista. Historiallisesta tutkimuksesta on Kaelble poiminut seuraavat suuret kysymykset, joihin tutkimus on keskittynyt (1970-luvulla) ja joita hän myös esittelee edustavasti:

1. Teollistuminen ja sosiaalisen liikkuvuuden yleinen trendi;
2. Sosiaalinen liikkuvuus ja (erit. työväestön) poliittinen käyttäytyminen;
3. Sosiaalinen liikkuvuus ja yhteiskunnallinen eriarvoisuus;
4. Sosiaalinen liikkuvuus ja eliittien rekrytoituminen;

19 Kilpi, Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous; Engman, emt.

20 Sosiologisia perusteoksia ovat m. Sorokin, *Social and Cultural Mobility*; Lipset & Bendix, *Social Mobility in Industrial Society*; Carlsson, *Social Mobility and Class Structure*. Lyhyt katsaus: Pöntinen, *Social Mobility and Social Structure*, s. 11—33. Historiallisesta tutkimuksesta: Kaelble, *Historical Research on Social Mobility*.

5. Sosiaalinen liikkuvuus ja mittaava historiantutkimus (metodinen keskustelu).

1980-luvulla varsinainen liikkuvuustutkimus on edelleen hienostunut, mutta sen rinnalla on lisääntynyt tutkimus, jossa sosiaalinen liikkuvuus on esim. luokka-, kulttuuri-, yhteisö- tai mikrohistoriallisen tutkimuksen väline.²¹ Koko tutkimusperinteen mielenkiintoisin yleinen tulos lienee, että sosiaalinen liikkuvuus ei sinänsä näytä antavan yksinkertaisia vastauksia mihinkään ilmiöön: sama liikkuvuustrendi vaikuttaa eri yhteyksissä eri tavoin. Jopa teesi teollistumisen ja liikkuvuuden lisääntymisen yhteydestä on ristiriitainen, sillä myös teolliset yhteisöt vakiintuvat ja tällöin liikkuvuus yleensä vähenee.

Suomalaisella tutkimuksella on aivan omalaatuinen perinteensä, ns. säätykierron tutkimus, jossa on kaksi puolta: sosiaalinen kohoaminen (jota arvostetaan) ja aleneva säätykierto (joka koetaan ongelmaksi).²² Edellisessä on kiinnitetty huomiota varsinkin koulutukseen ja ”opintie” onkin ollut suomalaisen tutkimuksen hallitseva näkökulma. Se on ollut suomalaisen sivistyneistön omaa historiaa. Perinne alkoi 1900-luvun alussa ”suolahtelaisena” säätytutkimuksena, jatkui sosiologisempana Wariksen ”koulun” töissä ja koki varsinaisen boomin sotien jälkeen empiirisenä tutkimuksena.²³ Verrattuna muuhun sosiaalisen liikkuvuuden tutkimukseen koulunkäyntiä on tutkittu paljon. Muusta liikkuvuudesta onkin tutkimusta vähän. Yleistettävämpää tietoa on saatavissa lähinnä niistä tutkimuksista, joissa on kohteena jokin yhteiskuntaryhmä, sen jäsenten rekrytoituminen ja pysyvyys.²⁴ Opintien tutkimuksista Åströmin Ståndsamhälle och universitet on otsakettaan laajempi (vaikkakin alueellisesti rajoittunut) esitys liikkuvuudesta sääty-yhteiskunnassa.²⁵ ”Sääty-yhteiskunnan hajoamisen” on katsottu merkitsevän paljolti samaa kuin liikkuvuuden lisääntyminen, koska liikkuvuuden juridiset esteet poistuvat, mutta juuri tältä ajalta (1850-) tutkimus on ollut vähäistä.²⁶ Niinpä yleisesityksiä ja muutakin tutkimusta on hallinnut kaksi yleistystä, joilla ei ole yksiselitteistä tutkimuspohjaa: toisaalla sosiaalisen nousun yleistymisen (koulutus) ja toisaalla sosiaalisen laskun yleistymisen (talonpojisto 1800-luvulla).²⁷

21 Ks. esim. Haapala, Tehtaan valossa, jossa on liikkuvuusaineistoa käytetty kaikilla näillä ulottuvuuksilla. Kaelblen luettelemat kysymykset näkyvät hyvin myös Pöntisen (emt) sosiologisessa tutkimuksessa.

22 Tommila & Roiha, emt, s. 86—91.

23 G. Suolahti, Säätykierto ja varallisuussuhteet Suomen papiston keskuudessa; E. Suolahti, Opinkäynti ja sen aiheuttama säätykierto Suomen porvariston keskuudessa; Waris, Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä; Waris, Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä; Åström, Ståndsamhälle och universitet; Huuhka, Talonpoikaisuorison koulutie (1910—1950); Ojala, Ensi polven akateemisen sivistyneistön muodostumisesta Suomessa 1859—1899; Rinne, Kansanopettaja mallikansalaisena. Koulutuksen historiaa yleensä tältä kannalta: Heikkinen, Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan; Kivinen, Koulutuksen järjestelmäkehitys; Rinne & Jauhiainen, Koulutus, professionaalistuminen ja valtio.

24 Suolahti, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvulla; Wirilander, Herrasväkeä; Haapala, Tehtaan valossa.

25 Ks. myös Suomen kulttuurihistoria II, luvut Johtavat säädät, Suvut, Säätykierto ja sivistyssuvut.

26 Jutikkala, Sääty-yhteiskunnan hajoaminen.

27 Vrt. esim. Pöntinen, emt, ja Haapala, Maaseudun liikväestöongelman syntyminen 1800-luvulla.

Sosiaalisen liikkuvuuden tutkimuksen tekee hankalaksi kaksi seikkaa — mikä selittää tutkimuksen vähäisyyttä eräiltä osin. Ensimmäinen ongelma on aineiston laatimisen työläys ja toinen on tulosten tulkinnan vaikeus. Opintietutkimus on avioliittojen tutkimisen ohella helpointa laatua. Siihen riittävät matrikkelitiedot, joista voidaan laskea valikoitumista sosiaaliryhmittäin. Aineistoa voidaan lisäksi täydentää väestökirjanpidon tiedoilla lähtökäluokista, jolloin voidaan laskea esimerkiksi, että sata työläisylioppilasta (10 % kaikista ylioppilaista) oli yksi prosentti työläislapsijoukosta. Säätykierron tutkijat ovat käyttäneet työlästä genealogista-, so. sukututkimusmenetelmää, eli ovat keränneet kirkonkirjoista ja muista lähteistä sukupuut esimerkiksi papeista, upseereista tai aatellisista.²⁸ Modernimpi mutta vielä työlämpi versio genealogisesta tai biografisesta metodista on kerätä edustava otos elämäkertoja koko väestöstä. Suomessa on tehty yksi tällainen aineisto 1800-luvusta.²⁹ Otokset on siinä tehty viisivuotiskohorteista 20 vuoden välein (1826—1890). Tällainen aineisto, jota voidaan käyttää väestön pienoismallina, on ainoa keino monipuoliseen liikkuvuustutkimukseen, koska käyttö ei ole sidottu valmiisiin tilastokategorioihin. Siitä voidaan tehdä sekä poikki- että pitkittäisleikkauksia (liite 9), elämänkaarianalyseja ja voidaan mm. huomioda iän vaikutus liikkuvuuteen (1800-luvun Suomessa näyttää sosiaalinen asema seuranneen ikää vahvemmin kuin ikä sosiaalista asemaa!). Ihmisten ammatillista tai sosiaalista uraa tutkimalla voidaan saada hyvinkin yleistettävää tietoa koko yhteiskunnan luonteesta, erityisesti siitä miten yksilöllinen elämä kytkeytyy yhteiskunnan ”suuriin prosesseihin”.

Nyky aikaan ulottuvissa tutkimuksissa voidaan edustava biografinen aineisto kerätä haastatteluilta, joissa ihmisiltä kysytään mitä he ovat elämänsä aikana tehneet ja millaisissa olosuhteissa.³⁰ Taustatietoja tarvitaan liikkuvuuden selittämisessä. Tällaisten suurten aineistojen käyttö edellyttää ATK:n apua — mikä ei suinkaan vähennä tutkijan työtä, vaan lisää sitä. Aineiston koodaus (numeeristaminen tai muu luokitus) on myös lähdekriittinen ongelma ja riippuu lisäksi käsitteistöstä, jonka avulla tuloksia tulkitaan.

Sosiaalisen liikkuvuuden keskeinen väline on liikkuvuusmatriisi, joka näyttää varsin yksinkertaiselta, sillä yleensä se on ristiintaulukko, jossa verrataan sosiaalista asemaa kahden ajankohtana (liite 10). Useimmin tutkitaan sukupolvittaista liikkuvuutta (isä—poika-akselilla), mutta samalla tavalla voidaan tutkia minkä tahansa aikavälin liikkuvuutta, esim. urakehitystä. Yleisimmät tunnusluvut, joita käytetään, ovat inflow, outflow ja total flow-luvut. Ensimmäinen kuvaa ryhmän taustaa eli muodostumista, toinen siirtymistä

28 Suolahti, emt.; Metodista ja aineistosta ks. Åström, emt., s. 17—21, 216—228 ja Wirilander, Herrasväkeä, s. 467—472.

29 Esittelyä: Kaukiainen, *Microdemographic studies of social and geographical mobility*; Rasila, *Teollistumiskauden muuttoliikkeet (yhteenvetoja aineistosta)*; Haapala, *Tehtaan valossa*, s. 346—348.

30 Pöntisen em. tutkimus perustuu tällaiseen (*The Scandinavian Welfare Survey 1972*), s. 36—40. Laajempi (n = 5244) suomalainen aineisto on *The Finnish Mobility Survey*, joka tehtiin 1980 ja edustaa tuon hetken väestöä. Samantyyppinen pienempi (n = 938) aineisto on tutkimuksessa *Suomalaiset luokkakuvassa*.

pois omasta ryhmästä ja kolmas kokonaisliikkuvuutta eli muutoksen yleisyyttä.³¹ Luonnollisesti samaa matriisia voidaan lukea myös toisesta näkökulmasta: miten suurta on pysyvyys, ryhmän kiinteys, stabiliteetti. Esimerkiksi liitteen 10 taulukosta voi lukea että vaikka ”suuren muuton” vuosina lähes joka toinen maanviljelijän lapsi siirtyi työväestöön ja lähes joka toinen työläislapsi siirtyi pois omasta ryhmästään, kaikkein yleisin kohtalo oli kuitenkin syntyä työväestöön ja pysyä siellä.

Liikkuvuuden selittämisessä ovat ratkaisevassa asemassa ne kriteerit, joilla ryhmät tai asteikko on määritelty. Useimmin käytetään rajoina aikalaisten — tutkijan oman tai tutkittavan ajan — sisäistämiä arvostuksia (esim. ammattiaseman hierarkia, ks. luku 13). Tällöin oletetaan että tutkijalla on tieto niistä valikoitumistekijöistä, jotka ohjaavat liikkuvuutta eli hän tietää mitä tapahtuu, kun asema asteikolla muuttuu. Tähän liittyviä ongelmia kuvaa tilanne, jossa liikkuvuus on vähäistä siksi että tutkittavat eivät arvosta tutkijan määrittelemää sosiaalista ”nousua”. Käytännössä matriisin liikkuvuuslukujen tulkinnassa käytetään apuna muita muuttujia (esim. varallisuus, ikä, perhesuhteet, arvot) ja etsitään niiden korrelaatiota liikkuvuuslukuihin. Rakennemuutosten osuutta liikkuvuuteen voidaan selvittää puhtaasti tilastollisella testauksella (esim. miten paljon pelkkä ryhmien kasvu selittää liikkuvuudesta).

Peruskirjallisuutta

Lento, Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät
Engman, St.Petersburg och Finland
Kaelble, Historical Research on Social Mobility
Pöntinen, Social Mobility and Social Structure

(Harjoitus: Liikkuvuuden rekonstruointi ja analyysi itse kootusta ja luokitetusta aineistosta esim. yhdistämällä alueellinen ja sosiaalinen liikkuvuus.)

31 Kehittyneemmistä lukutavoista ks. Pöntinen, Models and Social Mobility Research, ja laajemmin tilastollisiin menetelmiin erikoistunut aikakauslehti Historical Social Research. Erilaisista esitystavoista: Erikson & Åkerman, Geografisk och social rörlighet ja Haapala, Tehtaan valossa, s. 261—285.

10. luku

Perhe ja sukupuoli

Perheen ja sukupuolen historia ovat tyypillisiä uudemman sosiaalishistorian tutkimusalueita. Uutta ne ovat siinä mielessä että perhe ja sukupuolirooli nähdään kulttuuri-ilmiöinä ja siten myös muuttuvina. Sosiaalinen tilaus tälle näkökulmalle on selvästikin tullut niistä ristiriidoista, joita teollistuneissa maissa on syntynyt erityisesti naisen asemasta. Toisin sanoen nyky-yhteiskunnan ja sen jäsenten tarpeet eivät vastaa ns. perinteisiä sukupuoli- ja perhenormeja. Tutkimuksen toistaiseksi merkittävin tulos onkin ollut sen korostaminen että nykyiset, ”modernit”, käsitykset sukupuolesta ja perheestä ovat melko nuorta perua, 1800-luvun porvarillisen kulttuurin saavutuksia. Tämän normimuutoksen taustalla vaikuttivat taloudelliset, väestölliset ja yhteiskunnalliset tekijät: kodin ja työn erkaneminen toisistaan, naisten työhönsallistuminen kodin ulkopuolella, elintason nousu, lapsiluvun vähentyminen ja tarve luoda uutta, yhteiskuntaa koossapitävää normistoa, jossa keskeisen sijan sai ”ydinperhe” yhteiskunnan moraalisen selkärankana. Tällaiset muutokset ovat osoittaneet havainnollisesti koko perhe-käsitteen suhteellisuuden eli historiallisuuden. Käsiteongelmien ja niiden ajankohtaisuuden ansiosta tutkimuksesta on tullut myös hedelmällisellä tavalla poikkitieteellistä.

Mitä ovat perhe ja sukupuoli?

Naistutkimus on viime aikoina ollut yhteiskuntatutkimuksen ehkä merkittävin paradigma-murros. Se on muuttanut tapaa, jolla kysymykset asetetaan ja se on muuttanut selitystapoja.¹ Yhdessä mentaliteettihistorian läpimurron kanssa se on vaikuttanut nimenomaan yh-

¹ Ks. Saarinen, Naistutkimus — paradigமாaste yhteiskuntatieteille? ja Setälä & Kurki (toim), Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen.

teiskunnan ”mikrorakenteiden”, aikaisemmin huomaamattomien seikkojen tutkimukseen. Naishistorian eräs varhainen merkkiteos onkin otsikoitu ”Becoming visible”,² eli tavallaan naiset palautetaan historiaan, josta heidät oli unohdettu. Tosin samalla tavalla on unohdettu myös miehet, koska historiankirjoitus ei ole lainkaan nähnyt sukupuolta. Naishistoria onkin saanut seurakseen ”miehen” historian eli miesten sukupuolisuuden tutkimuksen.³ Toisin sanoen naishistoria on johtanut laajemmin *sukupuolijärjestelmän* tutkimiseen. Tässä yhteydessä voisi puhua *historiallisesta sukupuolesta*, mikä tarkoittaa että sukupuoliroolien lisäksi myös koko tapa käsittää sukupuolet ja sukupuolisuus on muuttuvainen. Mies ja nainen eivät ole aina olleet samassa mielessä mies ja nainen, koska biologisella erolla (=sex) on ollut eri aikoina ja erilaisissa yhteiskunnissa erilainen merkitys — sekä ihmisten käsityksissä että toiminnassa. Sukupuoli on siten sosiaalinen ja historiallinen käsite (=gender). Esimerkiksi jos tutkija vertaa nykyajan ja keskiajan naisen asemaa nykyisen naiskäsityksen mittapuilla, hän antaa keskiajan naisesta väärän kuvan. Naishistoria on tässä suhteessa tehnyt viime aikoina pesäeroa sellaiseen feministiseen tutkimukseen, jonka paradigmana on ylihistoriallinen (filosofinen, biologinen, psykologinen tai poliittinen) naisen tai naiseuden käsite.⁴

Perhe on sukupuolen tavoin helposti ymmärrettävä mutta historiallisesti hankala käsite. Suhteellisen helppoa on vielä määritellä erilaisia taloudellisia perhetyyppäjä, so. millainen joukko elää samassa taloudessa: onko kyseessä *solitary, simple, extended* vai *multiple family* eli suomalaisittain yhden hengen, yhden pariskunnan, sukulaisten täydentämä vai monen perheen talous.⁵ Määritelmät eivät ole kuitenkaan täysin vakiintuneet. Yhtä hyvin voidaan puhua sukulaisuuteen perustuvasta suurperheestä (sukuperhe, *stem family* tai *patrarchal family*), muunlaisesta suurperheestä (laajentumaperhe, *enlarged family*) ja ydinperheestä (*nuclear family*), joka koostuu vain vanhemmista ja lapsista. Asia tulee vielä huomattavasti monimutkaisemmaksi jos halutaan tietää syvemmin perhe- tai sukulaisuusjärjestelmän funktio, esimerkiksi miten ihmiset kokevat perheen, mitä se merkitsee heidän elämälleen. Tällöin perhe ei ole enää yksiselitteisesti typologisoitava asia, vaan vanhemmuus, sukulaisuus, yhdessä asuminen ja taloudellinen riippuvuus muodostavat monimutkaisemman ja osin ulkoapäin määräytyvän kokonaisuuden. Tässä mielessä ”perhe”, jonka olemassaolo ja muodot eivät näin ollen perustu biologiaan, muuttuu koko ajan, ja nykyisen perhekäsityksen vieminen menneisyyteen on virhe.⁶

2 Bridenthal & Koonz (eds), *Becoming Visible. Women in European History*.

3 Stearns, *Be a Man!*; Carrigan & Connell & Lee, *Toward a Sociology of Masculinity*. Suomalainen avaus tälle alueelle: Peltonen, Viinapäästä kolerakauhuun (artikkelit suomalaisesta miehestä ja viinasta).

4 Metodista keskustelua ja sen esittelyä: Lerner, *The Majority Finds Its Past*; Kelly, *Women, History and Theory*; Fox-Genovese, *Naisten historian sijoittamisesta historiaan*; Hufton, *Women in History I*; Scott, *Women in History II*; Frevert, *Bewegung und Disziplin in der Frauengeschichte*. Suppea saksalaiseen kirjallisuuteen nojaava esittely: Hentilä, *Naishistoria — feminististä oppositiotiedettä?*

5 Laslett & Wall (eds), *Household and Family in Past Time*; Gaunt, *Household Typology*.

6 Keskustelua perheen määrittelemisestä: Anderson, *Approaches to the History of the Western Family*; Rosenbaum, *Formen der Familie*. Katsaus koko tähänastiseen perhetutkimukseen on *Journal of Family History* lehden julkaisu 1987: Hareven & Plakans (eds), *Family History at the Crossroads*.

Tutkimustapoja

Nais- ja perhehistoria voidaan ymmärtää joko tutkimuskohteensa mukaan (se on näiden tutkimista) tai tutkimustapana (approach), jonka merkitys on uudessa tavassa ymmärtää historiaa. Tässä korostetaan jälkimmäistä puolta. Nais- ja perhehistoria ei ole tuottanut eikä tarvitse uusia teknisiä tutkimusmetodeja, eikä se ole nojautunut paljoakaan uusiin lähteisiin, vaan on lukenut niitä uudella tavalla. Uutta lähteistöä (esim naisten elämänpökirjoituksia, kirjeitä, päiväkirjoja, taide- ja tiedeteoksia) on tullut esiin siinä mielessä, että aikaisemmin samoja dokumentteja ei ole edes etsitty tai niitä on pidetty toisarvoisina.

Koska nais- ja perhehistoria ei ole kuitenkaan yhtenäinen tutkimustapa, jonka periaatteet olisi helppo luetella, seuraavassa esitellään näiden aiheiden tutkimusta perinteisemmän ja teknisemmän jaon pohjalta. Jako väestö-, talous- ja kulttuurihistorialliseen tutkimukseen ei vastaa paradigmaihannetta eikä täysin edes todellista tilannetta, mutta siten voidaan esitellä parhaiten tutkimuksen empiiristä perustaa ja uusia näkökulmia tätä vasten.

Demografinen näkökulma

Perinteisin ja yleisin tapa tutkia ja käsittää perhe- ja sukupuoli on demografinen, so. tutkitaan perheenmuodostusta ja perhettä väestötuottajana. Näin saadaan tärkeät demografiset perustiedot: avioitumisikä, avioliittojen kesto, hedelmällisyys, perhekohtainen lapsiluku, kuolleisuus, perhekoko jne. Yleensä demografinen tutkimus käyttää tilastotietoja ja laskee keskilukuja. Perhehistoriassa ovat olennaisia perhekohtaiset tiedot, koska niiden avulla voidaan analysoida itse perhejärjestelmää. Näitä tietoja saa väestökirjanpidosta. Useimmissa Euroopan maissa on kuitenkin säännöllistä tietoa vain erillisissä luetteloissa (syntyneet, kuolleet, vihityt), joista perhekohtaisia tietoja voi saada keräämällä yksittäisiä väestötapahtumia ja yhdistää niitä. Tätä menetelmää kutsutaan nimellä ”family reconstitution” (=koota, järjestää uudelleen). Suomessa ja Ruotsissa lähdeaineisto on täydellisempää siten että kirkonkirjoissa (1750—) ihmiset on kirjattu perheittäin, so. perhetapahtumat ja myös muutot voidaan lukea suoraan kirjasta. Näin tiedot voidaan kerätä suoraan perheittäin (= ”family reconstruction”) ja em. demografiset perustiedot on helppo esittää ”perhehistoriana”. Tällaisia perhekohtaisia tiedostoja on laadittu sekä Ruotsissa että Suomessa.⁷ Nämä aineistot ovat otoksia koko väestöstä, mutta aineiston keruutavan vuoksi ne ovat myös otos kaikista perheistä. Tällainen tutkimustapa tekee mahdolliseksi selvittää

7 Demografiska Databasen Uumajan yliopistossa (ks. Demografiska Databasen-esite ja Åkerman ym, Computerized Family Reconstruction) ja MUULI-aineisto Tampereen yliopistossa (ks. Rasila, Teollistumiskauden muuttoliikkeet; Haapala, Tehtaan valossa, s. 346—348; Markkola, Emännäksi, piiksi vai tehtäseen).

perhekohtaista vaihtelua ja ennenkaikkea perhettä voidaan tutkia ajallisesti muuttavana. Perheen ”elämänkaaren” tutkimusta nimitetään perhesyklin tutkimukseksi.⁸

Perhedemografia — ja siinä samalla naisten demografia — on useimmin ollut ns. kovaa kvantitatiivista tutkimusta ja se voi paljastaa juuri demografisten lainmukaisuuksien roolin perhe-elämässä (esim. avioitumisiän, kuolleisuuden ja synnytystiheyden merkitys), mutta yhtä selvää on että pelkät demografiset tekijät eivät riitä perhehistoriassa. Demografiset faktat voidaan nähdä muiden tekijöiden (kuten taloudellisten tai ideologisten) ilmentäjinä. Tässä törmätään demografisen tutkimustavan rajaan. Sen toinen ongelma on helposti syntyvä oletus että demografiset faktat ovat ajan ihmisille samalla tavoin merkityksellisiä kuin tutkijalle, esimerkiksi että ihmiset huomaavat ne ja reagoivat ”demografisesti oikein”.

Perhedemografian eniten tutkittu teema on ollut teollistumisen vaikutus perherakenteeseen eli aikaisemmin käsitelty väestöllinen transitio, jonka keskeinen ilmiö oli perheen pieneminen. Sen taloudellis-sosiaaliset syyt ja seuraukset eivät kuulu enää demografisen tutkimuksen piiriin ja tutkijoiden selitykset vaihtelevat suuresti: mikä oli työn, työnjaon, asumisen, elintason, lapsikuolleisuuden, ehkäisyn, koulunkäynnin, perinteiden, porvarillisen ideologian jne osuus muutoksessa?⁹

Perhe ja talous

Onko perhe ensisijaisesti tuotantoyksikkö? Tällainenkin määritelmä perheelle on esitetty eikä sitä ole vaikea puolustaa. Perhemuotoja voi johdonmukaisesti analysoida taloudellisesta näkökulmasta esimerkiksi niin että toimeentuloehdot ovat säädelleet koko suvun yhdessä asumista, tuoneet siihen vieraita (rengit ja piiat) ja taas hajottaneet suurperheen — ja lopulta ydinperheenkin 2000-luvulla(?). Tällöin tosin ei ole kyse enää varsinaisesta perhehistoriasta vaan perhe nähdään muuttavana organisaationa, jossa ihmiset — ”yhteiskunnalliset eläimet” — järjestävät toimeentulonsa ”rationaalisesti”.¹⁰

Taloudellisen ja biologisen välttämättömyyden tai rationaalisuuden näkökulma sopii hyvin suomalaisen perhehistorian mielenkiintoisimpaan kysymykseen, itäsuomalaisen suurperheen historiaan. Tämä perhemuoto kytkeytyi kaskiviljelyyn eli kyseessä oli selvästikin työn organisointi harvaan asutussa maassa.¹¹ Suomi on tässä suhteessa mielenkiintoi-

8 Cuisenier (ed), *The Family Life Cycle in European Societies*; Hareven, *Transitions: the family and the life course in historical perspective*. Pohjoismaisia esimerkkejä tutkimustekniikasta ks. *Chance and Change*.

9 Laslett, *Familie und Industrialisierung: eine 'starke Theorie'*; Rosenbaum, emt, s. 381—; Anderson, *Family structure in the nineteenth century Lancashire*; Levine, *Reproducing Families*, s. 160—; Tilly & Scott, *Women, Work and Family*; Notkola, emt.

10 Perusteltu näkemys tästä: Levine, *Reproducing Families*. Hänelle perhe on ”the product of strategies of **production and reproduction** (s. 4).

11 Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia*; Mannila, *Karjalainen suurperhe ja sen hajoaminen Salmin kihlakunnassa*; Piha, *Suurperhe karjalaisessa työyhteisössä*.

nen tutkimuskohde myös siksi että perinteisesti vedetty raja länsieurooppalaisen pienperhemallin ja itäeurooppalaisen suurperhemallin välillä näyttää menevän Suomen halki. Lisäksi useimmat tunnetut välimallit löytyvät myös Suomesta ja moderni ydinperhe taas yleistyi samaan aikaan kuin muuallakin Euroopassa.¹² Suomalainen tutkimus ei ole kuitenkaan ollut varsinaisesti taloushistoriallista, vaan perhemuotoja on tarkasteltu etupäässä instituutiona ja *kotitaloutena*, jolloin perhe itseasiassa irrotetaan pidemmän aikavälin taloudellisista tai demografisista muutoksista, vaikka yhteyttä periaatteessa pidetään itsestäänselvänä. Tyypillisimmillään tällainen tutkimus etsii perheen funktionaalista rakennetta ja selittää sen muutoksia, typologisoi perhettä systeeminä nojautuen enemmän sosiologiseen ja antropologiseen perinteeseen kuin historian tutkimukseen. Meillä tällaista tutkimusta tehdäänkin kansatieteen piirissä esimerkiksi seuraavasti: kootaan demografiset tapahtumat perhetapahtumatauluun (liite 11) ja selitetään eroja (perheen muodostamista, rakennetta, kokoa, liikkuvuutta) sosiaaliryhmällä (= ammatti, tulot, koulutus, tausta).¹³

Sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa perhettä on käsitelty toimeentulon säätelijänä. Vuosisadan alun Suomessa tehtiin tämäntyyppisiä perhetaloustutkimuksia ns. työtilastollisten tutkimusten yhteydessä (SVT D, erit. XIII) ja perinne on jatkunut tilastaselvityksinä, mutta varsinainen historiallinen tutkimus puuttuu lukuunottamatta yleistä ”talonpojan talouden” tutkimusta. Kansatieteellinen tutkimus on sivunnut perhetaloutta esinekultuurin, työtapojen ja perinnönjaon yhteydessä.¹⁴ Kaupungistumiseen ja perheeseen pieneneeseen kytkeytyvistä perhetaloudellisista seikoista ei ole Suomessa varsinaisia tutkimuksia, vaikka hajanaista tietoa on paljonkin (kuvauksia). Samoin proletarisoitumisen toisen puolen, tilattoman väestön, talous- ja perhesuhteiden tutkimus puuttuu, vaikka tällä kytkennällä on ilmeinen merkitys koko ongelman selittämisessä.¹⁵ Tällaisessa tutkimuksessa paras menetelmä on kerätä riittävän suuri perhekohtainen aineisto, jossa yhdistetään tiedot perhemuutoksista, työssäkäynnistä ja toimeentulosta. Perhe näyttäytyy tällöin sopeutumisstrategiana sen ulkopuolelta tuleviin muutoksiin.¹⁶ Suomessa tarvittavat tiedot saa yhdistelemällä kirkonkirjoista, henkikirjoista, veroluetteloista, köyhäinhoidon arkistoista ja työpaikkojen arkistoista. Lehdistö ja kirjallisuus taas heijastavat ajan ”perhepoliittista” keskustelua, johon rahvas ei tosin osallistunut.

Naistutkimuksen piirissä on koko käsite ”kotitalous” otettu arvioinnin kohteeksi. Sitä ei pidetä enää itsestäänselvänä taloudellisena kategoriana, vaan katsotaan että se on tulos tietystä tavasta järjestää mm. sukupuolien mukainen työnjako porvarillistuvassa yhteiskun-

12 Moring, Hushåll i periferin. Teemasta on laajempi tutkimushanke meneillään nimellä ”Suurperhe, ydinperhe, Pyhä perhe — Suomalaisen perheen historia 1700-luvulta 1900-luvulle”.

13 Teinonen, Porilainen perhe 1881—1931, on hyvä metodinen kouluesimerkki. Ruotsissa on vahva etnologisen perhetutkimuksen perinne: Hellspong & Löfgren, Land och stad; Löfgren, The Sweetness of Home; Löfgren, The Potato People.

14 Talve, Suomalainen kansankulttuuri. Katsaus kansainväliseen tutkimukseen perheestä ja talonpoikaistaloudesta: Zitomersky, Explaining Family Residence and Support of the Elderly.

15 Haapala, Maaseudun liikaväestöongelman syntyminen, missä on käytetty perhekohtaisia aineistoja (MUULI-aineisto). Winberg (Folkökning och proletarisering; Population Growth and Proletarianization) on tutkinut samaa Ruotsissa laskemalla uusiutumislukuja sosiaaliryhmittäin alueellisesta populaatiosta.

16 Esim. Anderson, Family Structure in Nineteenth Century Lancashire; Rosenbaum, emt. Yleisesti ks. myös Scott & Tilly, Women, Work and Family.

nassa.¹⁷ Tämä näkökulma tuo perhetalouden selittämiseen aivan uuden näkökulman, jossa perinteisempi taloudellisen rationaliteetin kaava ei enää riitä.

Perhe yhteisönä

Edellä esitetty kuvaa perheen ja sukupuolen tutkimusta, joka nojaa etupäässä ns. koviin demografisiin tai taloudellisiin faktoihin ja selittää myös perheen muuttumista sosiaalisena yhteisönä näiden tietojen varassa. Toisten tutkijoiden — tunnettuja ovat Philippe Ariès ja Edward Shorter — mielestä taas oleellista on perhesuhteet sinänsä, ihmisten kokemusmaailma perheessä, koska se on perheen ”merkitys yhteys”. On painotus missä tahansa, perhe-elämällä ja sen muodoilla on oma kulttuurihistoriansa, johon kuuluvat mm. tunteet. Tällöin tutkimuksen piiriin tulee koko ihmisen maailmankuva eli mm. ihmisten käsitykset elämänvaiheistaan ja perhe-elämää säätelevä normisto, jolla on ilman muuta laajempi syy-yhteysverkosto kuin esimerkiksi perheen taloudellinen tilanne, sillä normit ovat *opittuja ja opetettavia* asioita. Tällä alueella tunnetuksi ja kuvaavaksi keskustelun aiheeksi on noussut lapsuuden historia ja Arièsin teesi, että keskiajalla ihmiset eivät käsittäneet lainkaan lapsuutta ja siksi kohtelivat näitä huonosti.¹⁸ Vaikka onkin totta että moderni ”lapsuus”-käsite on hyvin nuori (1800-luvulta), monet tutkijat ovat kiistäneet sekä Arièsin selitystavan (välinpitämättömyys) että myös lasten julman kohtelun.¹⁹ Korkean lapsikuolleisuuden on katsottu johtuvan rehellisestä väärästä tiedosta tai naisten taloudellisesta pakotusta olla työssä. Lapsivihamielisiä tai äitejä arvostelevia kirjoituksia taas ei pidä lukea kansanelämän kuvauksina, sillä yläluokalla ja sivistyneistöllä on yleisesti tapana nähdä sosiaaliset ongelmat rahvaan pahatapaisuuden tai tietämättömyyden seurauksena. Kyse on moralismista, joka sinänsä tarjoaa tärkeää tietoa vallitsevasta normistosta. Historiallisten tekstien lukutapa on tyyppillinen nais- ja perhehistoriassa korostuva metodinen ongelma, kun sekä tutkimuskohteena että lähtökohtana ovat muuttuvat käsitteet ja normit. Lapsuuden ja vanhemmuuden lisäksi perheen kulttuurihistoriaan kuuluvat mm. miehen ja vaimon suhteet, avioitumistavat, sukupuolielämän normit, sukulaisuus ja vanhuuden historia. Antropologia on tehnyt tällä alalla jo valtavan työn. Historiantutkimus eroaa siitä lähinnä siten että ei niinkään etsitä perhejärjestelmän säännönmukaisuuksia, yleistettäviä funktioita kuin niiden muutoksia muuttuvissa olosuhteissa. Vaikka tieteenalaarajat ovat hämärtyneet ja historiantutkijat lainaavat antropologian ja etnologian metodeja, heitä yleensä kiinnostaa enemmän perheen muutos suhteessa johonkin muuhun muutokseen (vaikkapa teollis-

17 Hausen, Family and Role-Division. Suomesta: Laine & Markkola (toim), Tuntematon työläisnainen, s. 13–110.

18 Ariès, Centuries of Childhood.

19 Esim. Le Roy Ladurie, Montaillou. Pohjoismaista: Krötzl, Parent-Child-Relations in Medieval Scandinavia. Suomesta: Pulma & Turpeinen, Suomen lastensuojelun historia; Hämäläinen—Forslund, Maamon marjat. Edellinen perustuu julkiseen materiaaliin ja demografiseen analyysiin, jälkimmäinen kansanperinneaineistoon.

tuminen) tai nykyajan käytäntöön. Antropologialle ominainen systemaattinen vertailu korvautuu historian tutkimuksessa pitkäikäisyyksillä.²⁰ Suosituimpia perheen kulttuurihistorian tutkimusaiheita — ilmeisesti oman aikamme vuoksi — ovat lapsuuden historian ohella seksuaalisuuden ilmenemismuodot, naiskäsitteet ja viime aikoina yleisemmin tunteiden historia.²¹ Näiden asioiden käsittely on edistänyt historian tutkimusta siinä, että joudutaan vakavammin pohtimaan oman aikamme tabuja ja niiden siirtämistä historiaan. Ääriesimerkkinä voi mainita normaalin” ja ”terveen” käyttäytymisen normin.

Miten tunteita (tässä tapauksessa perheeseen liittyviä) voi tutkia historiassa? Mainitut tutkimukset ovat esimerkkejä tästä. Yleensä kyse on siitä että aikakautensa hyvin tunteva tutkija pystyy sekalaisesta aineistosta päättelemään todennäköisiä yleisiä tuntemistapoja aivan kuten asenteitakin. Henkilökohtainen aineisto (kirjeet, päiväkirjat, potilaskertomukset, muistelmat) ovat hyvä lähtökohta. Aineiston suhteellinen vähyys ole ongelma, sillä saman yhteiskunnan ihmisillä on hyvin samanlainen peruskaava ajatella asioita, mikä puolestaan näkyy omalla tavallaan lehdissä, kirjallisuudessa, kasvatusoppaissa, laeissa jne. Asenteiden ja välillisesti tunteiden yhteiskunnallisuuden tutkimuksesta on hyvä kotimainen esimerkki Armas Niemisen jo vuonna 1951 hyväksytty ja harvinaisuudeksi jäänyt väitöskirja.²² Siinä on kyse ns.absoluuttisen (virallisen) sukupuolimoraalin korvautumisesta ns. relatiivisella (persoonallisella ja vapaammalla), jota osa sivistyneistöä ajoi. Kyse oli siis sekä elämäntavasta (sukupuolittavat- ja normit) että ideologisesta taistelusta, jonka yhtenä taustatekijänä oli kontrollin halu eli valta. Aikaa ja teemaa koskevan yleisen tutkimuskirjallisuuden (mm. tuolloin kuuluisa Kinseyn tutkimus nykyamerikkalaisten sukupuolielämästä) lisäksi Niemisen lähteinä olivat:

- väestötilastot ja rikostilastot
- kansanperinnekeräykset ja -kirjallisuus
- lait, asetukset ja muut viranomaisohjeet
- kaunokirjallisuus
- valistuskirjallisuus
- ajan tieteellinen kirjallisuus
- muistelmat ja haastattelut.

Tilastot antavat tutkijalle tiedon esimerkiksi aviottomien synnytyksen yleisyydestä ja ns. ennenaikaisista raskauksista, perinnekeräykset kansan tavoista ja arvostuksista. Näiden esittämä todellinen elämä näyttää olleen mielenkiintoisessa ristiriidassa aikalaiskeskuste-

20 Artikkeleita historiasta ja antropologiasta: *Journal of Interdisciplinary History* vol 12, no 2 1981 ja *Geschichte und Gesellschaft* 3.1984: *Sozialgeschichte und Kulturanthropologie*.

21 Hareven & Plakans (eds), *ermt*; Ariès & Bejin (eds), *Western Sexuality*; Thomas, *Man and the Natural World*; Gillis, *Youth and History*; Elias, *A History of Manners*; Foucault, *The History of Sexuality*; MacFarlane, *Marriage and Love in England*; Demos, *Past, Present and Personal*; Stearns & Stearns, *Anger*. Katsaus ranskalaiseen tutkimukseen: Clark, *French historians and Early Modern Popular Culture*. Freudilainen tulkinta: de Mause (ed), *The History of Childhood*. Saksalaisesta tutkimuksesta ks. *Geschichte und Gesellschaft* 2.1985. (*Sozialgeschichte der Jugend*), 4.1985 (*Frauenleben*) ja 4.1988 (*Sozialgeschichte des Alters*).

lun kanssa mm. niin että samaan aikaan kun sukupuolitavat puritanisoituivat, maassa julkaistiin (v. 1865—1918) 165 valistusteosta, joissa etupäässä nähtiin asioiden menevän aina vain huonompaan suuntaan. Ajan tieteellinen- ja mielipidekeskustelu kertoo siis julkisesta asennoitumisesta ja ”paremman väen” ihanteista, mutta ei aina kansan todellisuudesta. Mutta ristiriidan avulla päästään myös ”toisenlaisen” ajattelutavan jäljille eli yläluokan moralismi voi kertoa kääntäen tavallisen kansan ajatuksista. Tässä tapauksessa kyse oli pyrkimyksestä kitkeä uhkaavaksi koettu kansanomaisen (omalla tavallaan säädeity) käyttäytyminen — esiaviolliset suhteet ja ”lihallisuus”. Asetelma osoittaa myös miten asenteet ja tunteet eivät synny itse tilanteesta, vaan reaktiot ovat ehdollistettuja, opittuja ja siten niillä on yhteiskunnallinen ulottuvuus. Tämä tekee tunteidenkin historian yhteiskuntahistoriallisesti relevantiksi, eikä siis merkitse perhe- ja naishistoriassa paluuta ihmisluonnolla selittämiseen.

”Naisen asema”

Naishistorian perustutkimus on tehty eräänlaisella tasa-arvoparadigmalla: millainen on ollut naisen asema yhteiskunnassa verrattuna miehiin. Tällöin on tutkittu naisen laillista asemaa, kuten itsemääräämisoikeutta avioliiton solmimisessa, omaisuuden suhteen ja poliittisia oikeuksia.²³ Erityinen huomio on kiinnitetty naisten työhön ja on katsottu että naisten työn itsenäistyminen eli siirtyminen työhön kodin ulkopuolelle on ollut alkuna naisen modernille — pohjoismaiselle — tasa-arvolle.²⁴ Tasa-arvon periaate on taustana myös ns. kurjuustutkimuksella, joka kartoittaa naisten sortoa kautta aikojen.²⁵ Niin suositua ja ehkä tarpeellistakin kuin tällainen kirjallisuus onkin ollut, se ei kuitenkaan ole enää naishistorian valtavirta. Koko tasa-arvoajattelu tutkimuksen taustaoletuksena on menetännyt asemansa, koska sen katsotaan itse asiassa vain vahvistavan stereotyyppistä ja epähistoriallista naiskuvaa. Tilalle ovat tulleet alussa mainitut sukupuolijärjestelmän ja sukupuolen merkityksen tutkiminen, jolloin oman aikamme ajatustapojen kritiikki on oleellinen ja onnistumisen kannalta ratkaiseva osa tutkimusta.

Toinen suosittu tapa tutkia naisen historiaa on nähdä heidät ”erikoisryhmänä”, jonka erikoista luonnetta on verrattu kunkin yhteiskunnan ”normaaleihin” ilmiöihin. Tämä on ehkä tyypillinen miesten tapa tutkia naishistoriaa — he ovat ainakin paljon näin tehneet.

22 Nieminen, Taistelu sukupuolimoraalista. Ulkomaisia tutkimuksia esiaviollisista suhteista perustuen tietoihin aviottomasta syntyvyydestä: Laslett ym. (eds), *Bastardy and its Comparative History*.

23 Suomalaisia artikkeleita: Setälä (toim), *Naiskuvista todellisuuteen*; Mustakallio, *Naisten itsenäisyshistoriaa Suomessa*.

24 Scott & Tilly, emt; Matthaer, *An Economic History of Women in America*; John (ed), *Unequal Opportunities*. Tilastoihin nojaava perusselvitys Suomesta; Vattula, *Palvelustyöstä konttoristiin — naisten työhön osallistuminen 1880—1940*.

25 Suomessa: Utrio, *Eevan tyttäret*. Tämän paljon luetun kirjan sisältö ei vastaa vaativaa alaotsakettaan ja on ristiriidassa tutkimuksen kanssa, joka on mainittu sen kirjallisuusluettelossa.

Erikoisryhmänä on nähty varsinkin työssäkäyvät naiset silloin kun naisten työ ei ollut yleistä tai vallitsevien normien mukaista. 1800-luvun tehtaalaisnaiset ovat tyyppillisin esimerkki.²⁶ Muita ovat sellaiset erikoisnaiset kuin poliittiset aktivistit eli naisasianaiset, prostituoidut, herrasväen piit, lesket jne. Parhaissa tutkimuksissa erikoisuutta toki analysoidaan näiden ihmisten elämään vaikuttavana tekijänä tai yhteiskunnan piirteenä.

Peruskirjallisuutta

Setälä & Kurki (toim), Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen
Gaunt, Familjeliv i Norden
Mitterauer & Sieder, The European Family
Boxer & Quataert, Connecting Spheres
Pulma & Turpeinen, Suomen lastensuojelun historia
Laine & Markkola (toim), Tuntematon työläisnainen

(Harjoitus: Perhekohtaisen demografisen aineiston kerääminen ja perhesyklin analyysi. Kuvaavan tai valistavan kirjallisuuden käyttö perhe- ja sukupuolien kuvaajana.)

26 Dublin, *Women at Work*; Dublin (ed), *Farm to Factory* (perustuu tyttöjen kirjeisiin); Glickman, *Russian Factory Woman* (tutkii naisia kahden elämäntavan — talonpoikaisen ja teollisen — välissä); Haapala, *Tehaan valossa*, luku 1.2 (vertaa ajan naiskeskustelua ja tilastollista todellisuutta).

11. luku

Elinolot

Voiko elinoloja mitata?

”Raha ei tuo onnea, mutta köyhällä ei ole koskaan niin paljon rahaa että hän voisi tämän todeta” (Pentti Saarikoski). — Suomalaisten elinolot olivat kansantulolla mitattuna 200 vuotta sitten kaksikymmentä kertaa ja 1900-luvun alussa kymmenen kertaa huonommat kuin nykyään. Intialaiset puolestaan voivat saavuttaa suomalaisten nykyisen elintason aikaisintaan sadan vuoden kuluttua. Tällaiset väitteet perustuvat tarkkoihin laskelmiin, mutta herättävät silti jokaisessa vastakysymyksen: voiko elämän laatua tai edes elintasoa mitata. Luonnollisesti niitä voi mitata, mutta mittauksista ei pidä tehdä liiallisia yleistyksiä. Mittaaminen esimerkiksi kansantulon avulla (ks. 5. luku) antaa helposti tulkittavia tuloksia, jos verrataan samantyyppisiä yhteiskuntia, so. sellaisia, joissa ihmiset käsittävät elämisen tarpeet samalla tavalla. Jos taas verrataan erilaisia yhteiskuntia — esimerkiksi 1800-luvun Suomea nykyiseen — mittaluvut muuttuvat yhteismitattomiksi. Jokainen tietää että onnellisuus yms. seikat eivät riipu lainkaan ympärillä olevan tavaran määrästä, mutta muutoinkin koko mittausidea on kyseenalainen silloin kun verrattavat yhteiskunnat toimivat eri tavalla. Tosin moderni elintasotutkimus on pyrkinyt kehittämään mittareita, joissa otettaisiin arvioitavaksi ”tarpeentydytys” aineellista tuotantoa laajemmin. Melko helposti todettavia elintasomittareita ovat tällöin terveys, koulutus ja yhteiskunnalliset vaikutusmahdollisuudet. Silti tämäkin ajattelu nojaa nyky-yhteiskunnan arvoihin, eikä itse asiassa tunnusta yhteiskuntien erilaisuutta.

Historiantutkimuksen tehtävä on tutkia yhteiskuntien erilaisuutta ja mainittu mittausajattelu ei siihen riitä. Silti historiantutkimuksen keskeisiä tutkimusmenetelmiä on mitaaminen. Näin on siksi, että mitaaminen on yksi tapa *jäsentää empiristä tietoa*, yksi tapa havainnollistaa mm. ihmisten elinoloja. Näin voidaan saada kuvauksia luotettavampaa tietoa, joka auttaa ymmärtämään ajan elämää ja yhteiskuntaa. Toisin sanoen mitaaminen on välttämätön apuväline yhteiskuntien erilaisuuden analysoimisessa, eikä sitä pidä

torjua joidenkin väärin tulkintojen vuoksi. Sitäpaitsi nimenomaan mittaavan tutkimuksen edistyminen on viime vuosikymmeninä romuttanut monia vanhoja ”totuuksia”.

Elintaso ja teollistuminen

Elinolojen mittaaminen elintasolla (=kulutus) on nykyajan ilmiö. Se on tullut ihmisille tarpeelliseksi ja mahdolliseksi vasta kun on ollut mitattavaa ja jaettavaa. Viimeiset 150 vuotta eroavat Euroopan historiassa jyrkästi aikaisemmasta juuri siinä, että taloudellinen kasvu ja siten myös kulutuksen kasvu on ollut nopeata. Tätä trendiä ei muuttanut edes samanlainen nopea väestönkasvu (II maailmansotaan asti). Kun on selvää että teollistuminen pitkällä aikavälillä on merkinnyt huomattavaa ”elintason nousua” — kulutus asukasta kohti on nyt kymmenen kertaa suurempi kuin sata vuotta sitten — ja siten uudenlaista elämäntapaa, tutkijat ovat kuitenkin kiistelleet kehityksen tasaisuudesta. Yleisen trendin vastaisina ilmiöinä on esitetty erityisesti seuraavaa:

- teollistumisen alussa työväestön elinolot huonontuivat;
- teollistuminen on proletarisoinut maalaisväestön;
- teollistuminen on maksanut ns. kehitysmaiden kurjuuden.

Kahteen jälkimmäiseen kysymykseen ei kannata puuttua, koska keskustelu näistä on hyvin hajanaista eikä se nojaa riittävän yhdenmukaiseen tutkimusperinteeseen. Yleisesti voi todeta, että uudempi tutkimus on korostanut maatalouden merkitystä teollistumiselle eikä päinvastoin ja ulkoeurooppalaisten maiden historiassa on alettu korostaa myös niiden ”oman” historian merkitystä.¹

Tärkein keskustelu teollistumisen ja elinolojen suhteesta on käyty ns. teollisen vallankumouksen kotimaassa Englannissa. Tämä keskustelu on tosin saanut suhteettoman suuren merkityksen verrattuna sikäläiseen perustutkimukseen ja Englannin edustavuuteen teollistumisen historiassa. Kun kaikkialla innokkaasti seurattu kiistely on jakanut tutkijat ”optimisteihin” ja ”pessimisteihin”, on tässä nähty myös jako kriittisiin ja ei-kriittisiin tutkijoihin, kapitalismin puolustajiin ja vastustajiin. Se on tehnyt keskustelusta yleisesti kiinnostavan. Toisin sanoen keskustelun käyttövoima on tullut oman aikamme ideologisesta taistelusta. Pessimistit ovat olleet sidoksissa työväenliikkeen ajatusmaailmaan ja sitä kautta kapitalismi-kriittiseen ajatteluun, kun taas optimistit ovat puolustaneet, tai heidän on nähty legitimoivan, kapitalismia. Tämä keskustelu, joka alkoi jo 1800-luvulla, jatkuu yhä ja on sikäli merkittävä, että se on luonut yleisen ilmapiiriin koko tutkimusalalle. — Tutkimuksellisesti on kiinnostavaa argumentointitapa. 1800-lukulaisille oli ominaista moraalinen perustelu, asetettiin vastakkain ”Merry Old England” ja ”Satanic mills”. Esiteollista

¹ Tosin tunnetuin taloushistorioitsija I. Wallerstein on korostanut yhden maailmantalouden käsitettä ja siten ajatusta kolmannesta maailmasta ”proletariaattina”.

aikaa romantisoivat niin vallankumoukselliset (Marx ja Engels) kuin konservatiivinen älymystö (Toynbee) ja nämä pessimistit olivat julkisuudessa vahvempia.² 1900-luvun historioitsijat alkoivat mitata elintason osasia, lähinnä palkkoja. Pessimistien (Hammondin pariskunta, Cole) tulokset kiistettiin (Clapham, Ashton), kunnes alkoi taas uusi kierros sotien jälkeen, jonka klassiset puheenvuorot käyttivät toisaalla Hobsbawm ja E.P. Thompson ja toisaalla Hartwell ja Flinn.³ Nämä toivat palkkojen ja hintojen laskemisen lisäksi mukaan ”non-wage aspects” eli terveyden, koulutuksen, onnellisuuden, poliittiset oikeudet jne. Niinpä Thompson päätyi yhdenlaiseen kompromissiin: ”Vuonna 1840 useimilla oli paremmat olot (reaalipalkat) kuin aikaisemmilla sukupolvilla, mutta he saavuttivat tämän ”parantumisen” kärsimällä katastrofin”.⁴ Toisin sanoen hänen mukaansa ns. sosiaalinen hinta oli suuri erityisesti 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. Tutkimus edistyi paitsi laajentamalla näkökulmaa myös siten että lopulta alettiin pohtia muitakin elinoloihin vaikuttaneita tekijöitä kuin teollisuutta (Napoleonin sodat, väestöolot, maatalouden tila, poliittinen järjestelmä) ja nähtiin suuret erot sekä alueellisesti että työväestön sisällä. Samoin on tullut esiin merkittävä ajallinen vaihtelu ja siinä erityisesti hintojen ja työttömyyden merkitys.⁵ Usko yksinkertaisiin kysymyksiin ei ole kuitenkaan mennyt ja niinpä 1980-luvulla Englannin työväestön elinoloja on pyritty mittaamaan entistä ”tarkemmin” laajentamalla aineistoa ja kalkyloimalla myös työttömyyden ja alueellisten erojen merkitys sekä työväen rakenteen muutokset.⁶ Uusin tulos on että elinolot kohentuivat 99 prosenttia 1781—1851, mutta että kehitys oli epätasainen ja monet sosiaaliset ongelmat pahenivat. Mutta tarkinkin mittausta on kiistetty sillä perustaalla, että itse asiassa todellisuudessa ei ollut ilmiötä ”English standard of living”, vaan lukuisia standardeja, eikä edes niitä voi mitata, koska ei ole menetelmiä *eikä edes relevanttia lähdeaineistoa*, mikä on sentään tilastollisen tutkimuksen alkuoletus.⁷

Englantilaisen elintasoväittelyn tietty umpikuja on opettava monellakin tavalla. Se on paljastanut kysymyksenasettelun merkityksen, osoittanut yksinkertaisen selittämisen vaikeudet, mutta myös sen että asiassa on päästy eteenpäin vain tutkimalla ja törmäämällä mittaamisen vaikeuksiin.

Entä Suomi? Elinolotutkimuksen ideologiset ja käytännölliset mallit ovat tulleet Suomeenkin Englannista ja muista aikaisemmin teollistuneista maista. Meilläkin käytiin asiasta keskustelua viime vuosisadalla, mutta 1900-luvulla sille ei ole ollut enää pohjaa,

2 Engels, *The Condition of the Working Class in England*. Laaja työ perustuu runsaaseen mutta sattumanvaraiseen aineistoon: ”Eräs, joka tietää, on kertonut että vain neljäsosa Manchesterin tytöistä on koskemattomia” (s. 441). Erityisen järkyttävänä teollisuuden seurauksena Engels piti myös miehissyyden rappeutumista, kun naiset ovat työssä ja voivat päästä miesten niskaan päälle (s. 438—439). Toynbee lanseerasi onnetoman teollisen vallankumouksen akateemiseen historiankirjoitukseen 1884: ”Teollisen vallankumouksen aika on ollut kauheinta ja surkeinta mitä kansakunta on kokenut” — *Lectures on the Industrial Revolution*.

3 Näiden keskeiset puheenvuorot on koottu teokseen Taylor (ed), *The Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution*.

4 Laajempi selostus tästä: Hunt, *British Labour History 1815—1914*, luvut 3 ja 4.

5 Barnsby, *The Standard of Living in England 1700—1900*. Hän kiistää Huntin (emt) antaman ”yleisoptimistisen” kuvan.

6 Lindert & Williamson, *English Workers’ Living Standards During the Industrial Revolution: A New Look*.

7 Barnsby, emt, s. 81.

koska teollistumisen siunaukset ovat olleet Suomessa ilmiselvät. Yhteiskuntatieteessä on tosin seurattu länsieurooppalaista keskustelua ja myös viljelty historiallisia yleistyksiä Englannin esimerkin mukaan. Nykyään tutkimus hylkää kaikkialla yhtenäisen teollistumismallin ja sen mukana yleistyksen elinolojen kehityksestä. Ne näyttävät riippuneen enemmän muista tekijöistä kuin sinänsä teollistumisesta, erityisesti maatalouden ja maalaisväestön roolista sekä tulonjaosta. Suomi eroaa Englannista myös siinä, että lähdetilanne on täällä verrattomasti parempi.

Elintaso kulutuksella mitattuna

Jos elintaso määritellään käytettävissä olevien hyödykkeiden ja palveluiden arvoksi, asiaa voidaan historiassa tutkia aikasarja-analyysinä 1800-luvun puolivälistä lähtien. Jos kohde on rajattu (tietty alue tai väestöryhmä) on mahdollista tutkia jossain määrin jopa 1700-lukua. Sitä varhaisemmaltakin ajalta on tietoja, mutta niistä ei saa enää kuin korkeintaan yhden muuttujan (esim. viljan määrä ja hinta) aikasarjoja.

Kaikkein yleisimmällä tasolla elintaso voidaan mitata kansantulona per capita. Tällaiset perustiedot on laskettu Suomessa vuodesta 1860 ja ne perustuvat osittain arvioitujen kansantuloerien summaan.⁸ Samasta aineistosta on voitu erottaa yksityisen kulutuksen arvo asukasta kohti. Sen kasvu kertoo karkeasti elintason noususta. Konkreettisempi yleisen tason mittari on yksityisen kulutuksen rakenne, so. mihin ihmiset keskimäärin rahansa käyttävät (liite 12).⁹ Elintarvikkeiden osuuden lasku on yleensä osoitus varallisuuden kasvusta ja myös elintavan muutoksesta, kun ns. vapaa-ajan kulutus ja palveluiden osuus lisääntyvät. Edelleen kukin lohko voidaan jakaa tarkemmin ja voidaan tutkia esimerkiksi millaisia elintarvikkeita käytetään. 1800-luvun osalta se kertoo oleellisimman elintason muutoksen, sillä silloin oli keskeistä ravinnon riittävyys ja sen vähittäinen monipuolistuminen (ks.liite 13). Ravintomääristä voidaan taas helposti laskea kalorimäärät ja saada väestön keskimääräinen ravitsemustaso. Tällaisen tutkimuksen metodi on periaatteessa hyvin yksinkertainen, sillä siinä *kokonaistarjonta* jaetaan asukasluvulla. Kokonaistarjonta puolestaan on maassa tuotettujen hyödykkeiden (ml.palvelut) summa vähennettynä viennillä ja lisätynä tuonnilla. Koska ulkomaankauppatilastot ovat tullien ansiosta melko kattavat, ongelmaksi voi tulla kotimaan koko tuotannon arvon rekonstruointi, sillä valmiita tilastoja joudutaan oikomaan ja täydentämään.¹⁰

1800-lukua aikaisemmalta ajalta väestön keskimääräisen elintason mittaaminen joutuu turvautumaan vielä karkeampiin mittareihin, sillä koko tuotannon laskeminen on jo ongel-

8 Hjerpe, Suomen talous 1860—1985, s. 23—38 ja liite 1.

9 Emt., s. 101—109. Yksityiskohtaisempia kulutustasotutkimuksia 1900-luvusta ovat: Laurila, Kulutus Suomen kansantaloudessa v. 1900—1975; Laurila, Yksityinen kulutus Suomessa ajanjaksona 1880—1980; Vepsä, Elintason muutos Suomessa 1910—1965.

10 Ks. emt., ja Heikkinen, Kulutus Suomessa autonomian ajan jälkipuoliskolla.

ma. Erilaisia oikoteitä on toki keksitty. Viljakaupasta ja -hinnoista voidaan arvioida saataavuus, samoin karjan määrästä maitotuotteiden ja lihan saatavuus. Kun nämä tiedot yhdistetään syntyvytyteen ja kuolleisuuteen, voidaan konstruoida paitsi yleinen elintaso myös sen suurimmat vaihtelut.¹¹ Lisäaineistoa tällaiseen tutkimukseen saadaan case-tutkimuksilla: voidaan käyttää esim. kartanoiden, tehtaiden, sairaaloiden, vankiloiden, armeijan, hovin tai yksittäisen perheen arkistoja, jotka voivat ulottua pohjoismaissakin 1500-luvulle asti. Tällaisesta aineistosta on laadittu rajattuja ”ruokabudjetteja”¹² tai on arvioitu ravitsemusta sotilaiden pituuden avulla.¹³ Tutkimus on lähes yksimielinen siitä että aliravitsemus kalorein laskettuna ei ole menneisyydessä ollut lainkaan yleistä, mutta proteiinien ja vitamiinien saanti on vaihdellut paljonkin. Nämä erot on todettu myös 1900-luvulla yleistyneissä kulutustutkimuksissa.¹⁴

Reaalipalkkaindeksi

Reaalipalkka on kätevä tapa laskea elinolojen kehitystä varsinkin silloin kun halutaan verrata eri ryhmien elinoloja. Ongelma on tietenkin siinä että valmiita ryhmäkohtaisia sarjoja ei ole kuin viime vuosikymmenten työehtosopimusneuvottelujen kylkiäisinä. Reaaliansiot on siis laskettava ja siihen tarvitaan kaksi lukusarjaa: palkat ja hinnat. Karkeat keskiarvopalkat saadaan jakamalla jonkin alan tai laitoksen palkkasumma työntekijämäärällä ja työajalla. Luotettava tulos saadaan kuitenkin vain käyttämällä alkuperäisiä palkkatietoja, jotka ovat työnantajien arkistoissa (yritykset, maistraatit, virastot, maatilat), tai välillisiä tietoja (veroluettelo, palkkausohjeet, lehtitiedot). Tarkatkin palkkatiedot voivat olla sikäli harhauttavia, että päivä- tai tuntipalkka saattoi poiketa paljonkin vuosipalkasta. Eräillä aloilla kuten ruukkiteollisuudessa ja palvelijoilla luontaisedut olivat suuri osa palkasta.¹⁵ Kattavat palkkatiedot voi Suomessa saada 1800-luvun puolivälistä lähtien, varhaisemmalta ajalta vain erityisryhmistä (virkamiehet, kaupunkien työmiehet, eräät tehtaajat).¹⁶ Reaalipalkan toinen puoli on paljon ongelmallisempi, koska hintatiedot ovat haja-

11 Hyvä yhteenveto tutkimuksesta: Essemeyr, Food, Fare and Nutrition. Some Reflections on the Historical Development of Food Consumption.

12 Kansainvälisesti tunnettu (mm. F. Braudelin lainaama) on ruotsalaisen Eli Heckcherin laatima aineisto, joka nyttemmin on osoitettu pahastikin virheelliseksi: Morell, Eli F. Heckscher, The 'Food Budgets' and Swedish Food Consumption from the 16th to the 19th Century.

13 Sandberg & Steckel, Soldier, Soldier, What Made You Grow so Tall? Samalla metodilla on tutkittu uudempaakin aikaa: Sandberg & Steckel, Overpopulation and Malnutrition Rediscovered: Hard Times in 19th Century Sweden ja Steckel, A Peculiar Population: The Nutrition, Health and Mortality of American Slaves.

14 Toivonen, Ainainen puute ja kurjuus; Tilastollisia tiedonantoja -sarja: kotitaloustiedustelut, Suomalaisten elinolut.

15 Rabb, Luontaisedut palkan osana 1800-luvun loppupuolella; Soininen, Maataloustyöväestön palkkakehitys.

16 Ks. Heikkinen ym, Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850—1913. Sen jälkeen ks. SVT, SVT ja Suomen taloushistoria III, luku 13. Havainnollinen erikoistutkimus palkoista ja reaalipalkoista on: Hynninen, Ulkotyöväen palkkasuhteen kehitys.

naisempia, ne vaihtelevat maan eri osissa ja ennen kaikkea tutkijan on laadittava ns. kuluuskori eli hänellä täytyy olla tietoa kulutuksen rakenteesta ja myös sen eroista eri ryhmissä. Vasta sen perusteella voidaan laatia relevantti hintaindeksi. Tosin monasti riittää jonkin yleisindeksin (verohinnat, tukkuhinnat, viranomaisten laatima elinkustannusindeksi) käyttö ja 1900-luvun osalta tällaiset on jo laskettu valmiiksi.¹⁷

1800-luvulta voi vielä konstruoida uskottavia hintaindeksejä, mutta ne on jo koottava hajanaisista kulutus- ja hintatiedoista, sillä ensimmäinen kulutustutkimus tehtiin Suomessa vuosina 1908—1909.¹⁸ Tätä Hjeltin tutkimusta on käytetty mittapuuna myös 1800-luvun tutkimuksessa.¹⁹ Ongelmallisinta hintaindekseissä on yleensä asumisen hinta, joka on suuri menoerä ja vaihtelee paljon. Sen sijaan elintarpeista julkaistiin hinnat 1800-luvulla päivittäin lehdissä. Toinen ongelma on se miten paljon pannaan painoa eri väestöryhmien kulutusrakenteen eroille — leivän hinta ei tuntunut rikkaan elintasossa mutta palvelijan palkka tuntui.

Reaalipalkkaindeksi saadaan jakamalla tuloindeksi hintaindeksillä. Liitteen 14 kuviossa vaihtelua on havainnollistettu esittämällä muutos laskennallisina markkoina: paljonko reaalipalkka kasvoi jos vuoden 1850 päiväansio oli 1 mk (kuten se keskimäärin olikin). Tällainen menettely on järkevää, jos tutkimusaikana ei ole inflaatiota kuten Suomessa 1860—1910. Kuviot kertovat myös pari helposti unohtuvaa seikkaa: ensinnäkin eri työläisryhmien palkkakehitys ei ole samanlainen ja toiseksi reaaliansioihin vaikutti toisinaan enemmän hintojen lasku (1880-luvulla) kuin nimellispalkkojen nousu.²⁰

Laadullinen tutkimus

Elinolojen tutkimuksen tavoite on aina elämisen laadun arviointi, vaikka mittaaminen olisikin keskeinen menetelmä. Esimerkiksi ravinnon mittaamisella arvioidaan miten kovaa tai riskialtista elämä oli. ”Kovilla” aineistolla voidaan myös arvioida elämäntapaa sen aineellisten edellytysten valossa ja näin on pakko tehdä, koska ihmisten tunteja ei voida enää kysellä.²¹ Historiantutkimuksessa elintason käsitettä ei juurikaan ole laajennettu turvallisuuden, itsenäisyyden ja onnellisuuden arviointiin kuten nykyajan yhteiskuntatutki-

17 Vattula, Tietoa indekseistä ja indeksisarjoista; Hjerpe, emt; Suomen taloushistoria III, luku 14; STVT ja taloudellisten tutkimuslaitosten kausijulkaisut.

18 Hjelt, Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa (SVT D), joka perustui perheisiin jaettuuihin kulunkipäiväkirjoihin. Sittemmin on tehty varsinaisia kulutustutkimuksia: SVT XXXII ja kotitaloustiedustelut (Tilastollisia tiedonantoja). Ks. Soikkanen, Finnish Research on Changes in the Standard of Living.

19 Heikkinen, Kulutus Suomessa autonomian ajan jälkipuolella; Heikkinen ym, emt (selostus indeksien lähdeaineistosta).

20 Haapala, Tehtaan valossa, s. 253—256. Näin oli myös esim. 1930-luvun alun pulavuosina.

21 Myös moderni elämäntapatutkimus selittää eniten juuri kulutusresursseilla, vaikka tutkiikin eroille annettuja kulttuurisia merkityksiä — Roos, Elämäntapaa etsimässä.

muksessa, vaan on tutkittu korkeintaan ”hyvän elämän” normien muuttumista osana aineellisen elämän muutosta.

Laadullinen tutkimus voidaan ymmärtää myös edellistä suppeammin: mitä tietty toimeentulotaso konkreettisesti pitää sisällään. Ajalta ennen 1900-lukua Suomessa ei ole tehty kattavia selvityksiä väestön elinoloista. Olot voidaan kuitenkin yleisellä tasolla hahmottaa yhdistämällä arkeologinen ja etnologinen esinetutkimus tietoihin viljelystä, kaupasta, verotuksesta ja väestönkehityksestä. Lisäksi on jo 1700-luvusta melkoisen paljon oloja kuvaavaa kirjallisuutta ja viranomaisten raportteja.²² Systemaattisempi tutkimus on mahdollista omaisuusluetteloiden, meillä perunkirjoitusten, avulla. Perunkirjoja on jo 1600-luvulta, pakolliseksi perunkirjoitus tuli 1734 ja varsin kattavasti se suoritettiin jo 1800-luvulla. Perunkirja on luettelo ja arvio kuolinpesän omaisuudesta. Se laadittiin, kun perheenpää tai vaimo kuoli ja se antaa siis kuvan kyseisen perheen omaisuudesta ja veloista. Tavaraluettelo on yleensä kattava ja selkeä. Koska perunkirja piti tehdä kaikista kuolleista, sen avulla voidaan verrata eri väestöryhmien elinoloja. Parhaiten perunkirjat sopivat kuvailevaan tutkimukseen (mitä ihmisillä yleensä on ja mitä se kertoo elämästä). Sen sijaan mittaavan tutkimuksen kannalta perunkirjoissa on monta vaarallista — ja historian-tutkimuksessa tyypillistä — puutetta:

- aineisto ei kata lakisääteisyydestä huolimatta koko väestöä;
- em. virhe on systemaattinen eli joukosta puuttuvat nimenomaan köyhimmät (tosin tulos olisi ollut ”0”);
- merkitsemisen arvoisen omaisuuden käsite vaihteli;
- omaisuus aliarvostettiin reilusti, mutta velkoja ei.

Jos tällaisesta aineistosta lasketaan varallisuuden yleistä muutosta tai varallisuuseroja kuvaavia lukuja, ne ovat varmasti virheellisiä, vaikka voivatkin olla oikean suuntaisia.²³

Elinolojen laadullista tutkimusta edustavat myös yleiset yhteiskuntaoloja kuvaavat selvitykset, joita on tehty erityisesti köyhälistöstä. Perinteen aloitti Suomessa huolestuneisuus ns. tilattoman väen ongelmasta ja siten jo 1880-luvulla tehtiin tutkijoiden havainnointiin perustuva sarja *Tutkimus taloudellisista oloista Suomen maaseudulla*, jota jatkoi kyselytutkimuksella *Tilattoman väen alakomitea* vuosisadan alussa.²⁴ Samanlaisen tutkimussarjan synnytti kaupungeissa ns. työväenkysymys. Vuosisadan alussa tehtiin laaja sarja *Työtilastollisia tutkimuksia* (SVT D), joissa selvitettiin niin työoloja, terveyttä, koulu-

22 Ks. Suomen taloushistoria I; Talve, Suomalainen kansankulttuuri; Suomen kulttuurihistoria II ja IV; Suolahti, Elämää Suomessa 1700-luvulla.

23 Tämä ongelma on mm. Markkasen (Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet) ja Näreikön (Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys) informatiivisten tutkimusten luvuissa.

24 Ks. kirjallisuusluettelo. Varhempi sarja ei ole empiirisesti luotettava vaan sisältää paljon nuorten tutkijoiden (fennomaaniylioppilaiden) omia arvostuksia. Empiirisinä tutkimuksina mainittavia ja mielenkiintoisia ovat: Gylling, Maanviljelystyöväen taloudellisista oloista Ikaalisten pitäjässä; Gylling, Väestö-, invalideetti- ja tulosuhteet ... v. 1903; Waren, Torpparioloista Suomessa.

tusta kuin elintaso (erit. osa XIII). Samaan perinteeseen kuuluvat vielä tuon ajan asunto-oloista tehdyt tutkimukset.²⁵ Nämä tutkimukset yhdessä ja lisättyinä tutkimuksilla verotuksesta ja palkoista antavat varsin kattavan kuvan vuosisadanvaihteen elinoloista Suomessa.²⁶ Tästä huolimatta elinoloista välittyvä yleiskuva vaihtelee jyrkästikin tutkimuksesta toiseen. Tämä tilanne kuvaa sitä tosiasiaa, että elinolot on hyvin ristiriitainen kokonaisuus ja sen eri elementeillä voidaan lopulta todistaa keskenään ristiriitaisia väitteitä. Toisin sanoen elinolojen tasoa ja muutosta voidaan tulkita eri tavoin, sille voidaan antaa merkityksiä, joiden perusteluun pelkkä elinolojen tutkimus ei riitä. Tästä on tunnetuin kotimainen esimerkki vertailu elinolojen ja kapinallisuuden yhteydestä: miksi vuosina 1867—1868, kun nälkä oli todellista, ei kapinoitu, mutta vuonna 1917, kun se oli vain uhka, kapinoitiin.²⁷

Elinolot kulttuurina

Elinolojen tutkimuksen vaativin — mutta tulevaisuudessa todennäköisin näkökulma — on kulttuurinen, ts. tutkimus, jossa ns. kova ja pehmeä aineisto yhdistetään merkitysten tutkimiseen. Elinolot muuttuvat tällöin elämäntavaksi, jossa keskeisenä aspektina on myös ihmisten käsitys omasta elämästään. Se merkitsee mm. ihmisten tekemien valintojen korostamista yksioikoisen taloudellisen determinismin kustannuksella. Tällaisia tutkimuksia on toistaiseksi osattu tehdä paremmin agraari- kuin teollisuusyhteiskunnasta.²⁸ 1800-luvusta on tosin ilmestynyt lukuisasti paikallisia tutkimuksia (community studies), joissa tällainen taso voidaan saavuttaa. Lähellä sitä on ns. arkipäivän historia, jossa tietoisesti pyritään jäsentämään historiaa ihmisten omista kokemuksista eli ”alhaalta”. Tällä mallilla on myös vastustajansa,²⁹ mutta se tuo joka tapauksessa esille uusia mahdollisuuksia tutkia historiaa. Taloushistoria on nyt osin ylittämässä korkeaa raja-aitaa kulttuuritutkimukseen. Suomessa tilanne seuraava ja kuvaava: Kansatieteen piirissä on tehty merkittävää historiallista elämäntapatutkimusta,³⁰ mutta ilman niitä tietoja, joita taloushistoria voisi tarjota. Näin ollen kuvaukset ovat yleensä jääneet ilman tukevaa taloudellisten olojen analyysia ja ovat sisältäneet suoraan virheellisiäkin oletuksia. Vastaavasti taloushistorioitsijat ovat enemmän tai vähemmän tietoisia lukujensa merkityksestä ihmisten elämälle

25 Snellman, Tutkimus vähävaraisten asunto-oloista; SVT VI:C, asuntolaskut 1890, 1900, 1910 jne.

26 Heikkinen ym. emt; Hjelt & Broms, Kunnallinen tuloverotus ja tulosuhteet Suomessa (sis. myös hyödyllisiä tietoja verotusluetteloiden tulkinnasta); Renvall, Tulojen jaosta Suomen suurimmissa kaupungeissa (sis. menetelmä- ja laskuvirheitä, mutta myös oikeita tuloksia ja katsauksen kunnallisverotukseen).

27 Pitkänen (toim), Nälkä, talous, kontrolli.

28 Braudel, *The Structures of Everyday Life*; Watts, *A Social History of Western Europe*.

29 Ks. Hentilä, *Vardagens historia — historiaforskningens nya paradigm?* ja luku 4.

30 Esim. Ilmar Talve, Kustaa Vilkuna, Lauri Kuusanmäki, Esko Aaltonen, Unto Kanerva, Veikko Anttila. Ks. kirjallisuusluettele.

tai se ei ylipäänsä kuulu tutkimustehtävään. Kuvion 8 esimerkkiasetelma kuvaa laajaotteisen elinolotutkimuksen osat ja lähteet (1800-luvun Suomessa).

Käytännössä jokainen tutkija voi nojata myös valmiisiin tutkimuksiin, joko aikalaisten tekemiin tai myöhempiin. Lisäksi välillinen päättely on aina keskeinen tutkimusmenetelmä: ravinnon laatu ja ruokailuvälineiden yleisyys (perunkirjoissa) kertovat ilman muisteluksiakin miten syötiin. Kuvaukset (kansanperinnekoelmat) sen sijaan voivat kertoa ruokatajosten sosiaalisesta merkityksestä, kun ihmiset ihmettelevät haarukan käyttöä.

KUVIO 8.

TUTKIMUSKOHDE	"MITTARI"	LÄHDE
elintaso/ toimeentulo ↓	reaali-palkka ↓ varallisuus ↓ ravinto asunto irtaimisto	palkkalistat, veroluettelo, kauppahinnat perunkirjat, pankkisäästöt tuotantotiedot, myyntitiedot muistelmat piirustukset perunkirjat
elämäntapa		
↑ ei-aineelliset elinolot	perhesuhteet työaika/vapaa- aika harrastukset normit/tavat/ arvostukset	srk:n kirjat, henkikirjat laki, työnantajan arkisto lehdet, muistelmat laki, rikostilastot, lehdet, kirjallisuus muistelmat

Peruskirjallisuutta:

Braudel, The Structures of Everyday Life
Taylor (ed), The Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution
Heikkinen ym, Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850—1913

(Harjoitus: Toimeentuloindeksin laskeminen palkka- ja hinta-aineistosta, perehtyminen elinoloja kuvaavaan aineistoon)

12. luku

Sosiaaliset ongelmat

Mikä on *sosiaalinen ongelma*? Nyky-yhteiskunnassa ihmisten on helppo sellaisia nähdä ja määritellä. Kuitenkin aikalaiset itse huomaavat yleensä vain osan sosiaalisesta ongelmas- ta eli itse ilmiön (esim. työttömyys). Historiantutkimuksessa tehtävänä on selittää myös ongelman käsittämistä: esimerkiksi miksi sosiaalisiksi ongelmiksi koetut asiat muuttuvat. Kyse on siis myös normeista ja näin sosiaalisten ongelmien historia on koko yhteiskunnan historiaa eikä vain tiettyjen ilmiöiden (köyhyys, sairaus, rikollisuus, siveettömyys) mittaa- mista. Tällaiset ilmiöt tosin voidaan nähdä myös pelkästään mielenkiintoisina marginaali- ilmiöinä, mutta koko sosiaalisten ongelmien tutkimusperinne on lähtenyt liikkeelle suu- remmasta kysymyksestä, joka on avoimen normatiivinen:

”Sosiaalisella kysymyksellä tarkoitetaan kysymystä yhteiskunnan sisäisestä sosiaali- sesta järjestyksestä ..., niistä syistä jotka ovat saattaneet tämän järjestyksen tavalla tai toi- sella epäkuuntoon, ja niistä keinoista, joita on käytetty ... sen saattamiseksi taas tyy- dyttävään tilaan. Sosiaalinen kysymys on ennenkaikkea kysymys siitä, kuinka taloudellisen elämänehtojensa sekä niihin perustuvien elämäntapojensa ja elämäntapomuksensa puolesta toisistaan eroavien saman kansan eri yhteiskuntaluokkien kesken saadaan ylläpi- detyksi rauhallista yhteiselämää ja yhteistoimintaa.”¹

Sosiaalisten ongelmien havaitsemisessa on siis kyse yhteiskunnan hallitsemisesta, jota erilaiset uhkatekijät saattavat häiritä. Kuusen mukaan sosiaalisen kysymyksen synnyllä on kaksi juurta: toisaalta ihmisten elinolojen huononeminen tai epätasaisuuden lisääntyminen ja toisaalta tämän asiantilan ristiriita asetettujen tavoitteiden kanssa. Tämä ei kuiten- kaan selitä vielä sitä, että sosiaalisesta kysymyksestä tuli merkittävä keskustelunaihe vas- ta 1800-luvulla. Tämän taustaksi Kuusi esittää vuosisataisen ”kristillissiveellisen” kas- vatustyön (=yhteisvastuu, tasa-arvo), ”julkisen elämän kansanvaltaistumisen” ja ”suures-

1 Kuusi & Kuusi, Sosiaalinen kysymys ja sosiaalinen liike, s. 9.

ti kärjistyneet luokkavastakohdat”.²

Esitetty määritelmä tarkoittaa lyhyemmin sanottuna, että sosiaalisen ongelman synty edellyttää sosiaalista eriarvoisuutta, tasa-arvon tavoitetta ja julkista valtaa, jonka tehtävä on huolehtia yhteiskunnan koossapysymisestä. Moderni sosiaalitutkimus puhuu usein tekemismmin ”poikkeavuudesta”, ”erilaisuudesta”, ”resursseista” ja ”oikeuksista”, mutta tämä ei muuta sitä että sosiaalisissa ongelmissa ja niiden käsittämisessä on viime kädessä kyse hallinnasta. Varhemmin eli ennen modernia sosiaalibyrokratiaa käytettiinkin sattuvampaa termiä *yhteiskunnallinen kysymys* (= die Soziale Frage). Hallinta näkyy jo siinä, että yhteiskunnassa on aina koneisto, joka hoitaa nämä asiat. Tästä näkökulmasta sosiaaliset ongelmat ovat sosiaalihistoriallisesti mielenkiintoinen ja tärkeä tutkimuskohde siksi että se kertoo miten yhteiskunta toimii. Aivan sama koskee sosiaalisen erilaisuuden (joka voidaan ymmärtää myös positiivisesti) tutkimusta. Käytännössähän ongelmaiset muuttuvat erilaisiksi ja erilaiset ongelmaksi.

Köyhyys ongelmana

Köyhyys on tutkimuksellisesti tyypillinen sosiaalinen ongelma siinä mielessä että se on nimenomaan suhteellinen asia. Ns. absoluuttistakin köyhyyttä (ihminen ei pysy hengissä) on ollut, mutta se ei ilmene niinkään yhteiskunnan rakenneominaisuutena vaan on yleensä jonkin arvaamattoman katastrofin tulos (luonnonmullistukset, maatalouden kriisit, sodat, rutto).³ Helpoin tapa arvioida köyhyyttä on ottaa jokin ”tydyttävän elintason” mittari ja arvioida köyhyyttä sen mukaan. 1900-luvun eurooppalaisen standardin mukaan aikaisempien vuosisatojen ihmiset olivat lähes kaikki köyhiä ja maapallon nykyisistäkin asukkaista suuri osa — Engelsin mukaan 1800-luvun alun tehdastyöläiset olivat köyhiä 1600-luvun itsenäisen kankurin mittapuun mukaan. Tällaiset vertailut voivat olla hyödyllisiä muuten, mutta ne eivät käsittele köyhyyttä sosiaalisena ongelmana. Jokainen yhteiskunta määrittää oman köyhyysrajansa jaettavien resurssien ja arvioitujen häiriötekijöiden mukaan. Useimmin köyhyys määräytyy niin että henkilö joka ei tule omillaan toimeen, so. tarvitsee apua, on köyhä.⁴ Ennen 1900-lukua vain avustettavat käsitettiin köyhiksi. Avustusjärjestelmät kehittyivät lähipiirin tuesta vähitellen kunnallisiksi ja valtiollisiksi järjestelmiksi, joilloin köyhäinhoidossa alkoi korostua valtion etu: väestöpolitiikka ja kurinpito. Vasta tällä vuosisadalla on kehitetty hienompia köyhyysmittareita. Köyhyysongelman luonne on muuttunut samalla tavalla. Esiteollisessa Euroopassa oli erityisesti suurissa kaupungeissa kerjäläisjoukkoja, jotka haluttiin pistää kuriin ja työhön. Tähän tarpeeseen syntyivät ankarat irtolaislait ja työlaitokset. Suomessa maaseudun köyhät eli käytännössä vaivaiset elätettiin yhteisön kustannuksella ns. ruotujärjestelmällä. Sekin tosin oli valtion

2 Emt, s. 11—12.

3 Abel, Massenarmut und Hungerkrisen.

4 Fischer, Armut in der Geschichte; Lis & Soly, Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe.

väestö- ja työvoimapolitiikkaa palveleva järjestelmä.⁵ Uudentyyppinen köyhyysongelma syntyi kaupungistumisen ja teollistumisen mukana, kun työvoiman suurentunut liikkuvuus synnytti kaupunkeihin ajoittain suurenkin köyhien joukon, joka koettiin yhteiskunnallisesti vaaralliseksi. Syntyi ”vaarallinen alaluokka” ja reaktiona sosiaalipolitiikka.⁶

Kun köyhydentorjunta järjestäytyi eli institutionalisoitui, se alkoi jättää jälkeensä asiakirjoja. Yleisen keskustelun (lehdet, kirjallisuus) ja lakien lisäksi köyhyydestä saan näin ollen systemaattista tietoa valtiollisten ja kunnallisten — Suomessa ensin seurakuntien — toimeenpanoelinten (lautakunnat) pöytäkirjoista.⁷ Niistä ja kuntien erilaisista ohjesäännöistä ilmenee köyhyyttä koskeva normisto, keskustelu avustuksista ja ennen kaikkea tiedot avun hakijoista ja saajista. Paikalliset lautakunnat tekivät avustuksistaan yhteenvedon ja näiden perustalta on laadittu erityinen Köyhäinhoitotilasto (SVT XXI A). Tilastollinen tutkimus ilman paikallisten olojen tuntemusta voi johtaa harhaan siinä, että rekisteröity köyhien määrä ja avustusten rahamäärä voivat kertoa enemmän köyhyysnormista, asenteista ja varallisuudesta kuin vertailukelpoisesta köyhyyden laajuudesta.

Köyhyyden syyt

Köyhyyden yleisenä syynä voidaan pitää yhteiskunnan yleistä taloudellista kehittymättömyyttä tai äärettömän epätasaista tulonjakoa, johon liittyy myös poliittinen eriarvoisuus. Tällainen kokonaisvaltainen köyhyystutkimus ei ole kuitenkaan sosiaalisten ongelmien tutkimusta edellä tarkoitettussa mielessä. Tässä köyhyyden syillä tarkoitetaan köyhyyden ”osatekijöitä”, asioita, jotka ajavat ihmisiä köyhän asemaan, avun tarpeeseen.

Agraariyhteiskunnassa köyhyyden yleisin syy oli *työkyvyttömyys* ja sen yleisimmät syyt vanhuus ja sairaus. Sikäli kuin oma perhe ei huolehtinut tällaisesta henkilöstä, hän tuli seurakunnan tai kunnan köyhäinhoidon rasitteeksi. Köyhiksi usein sanottiin myös niitä, joiden ”työkyvyttömyys” johtui orpoudesta, haluttomuudesta tai mahdottomuudesta tehdä työtä. Irtolaislakien nojalla tällaiset ihmiset laitettiin ns. työtupiin, itse asiassa pakko-työhön.⁸ Suomen kaupungeissa köyhäinhoidon varaan päädyttiin hieman eri tavoin: yleisintä oli vanhuuden ohella väliaikainen työkyvyttömyys ja sen seurauksena vaikeus

5 Pulma, Fattigvård i frihetstidens Finland.

6 Tunnetuin on keskustelu Englannin köyhäinhoitolaista, mutta sama ilmiö toteutui muuallakin: Hunt, emt, ch. 4; Chevalier, Labouring Classes and Dangerous Classes in Paris; Jones, Outcast London; Monkkonen, The Dangerous Class (USA); Petersson, 'Den farliga underklasen'; Haapala, Tehtaan valossa, luku 2.2.

7 1700-luvusta ks. Pulma, emt; 1800-luvusta ks. Louhivuori, Kunnallinen köyhäinhoitorasitus; Piirainen, Kylänkierrolta kunnalliskotiin; Jaakkola, Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus; Jaakkola, Tampellan työväen avustuskassatoiminta (yksityinen avustuskassa); Åström, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa (Helsingin laaja yksityinen järjestelmä ”Köyhyyden ystävät”). Aineistoja säilytetään kuntien ja seurakuntien arkistoissa, 1700-luvulta pääosin valtionarkistoissa (Helsinki ja Tukholma) ja maakunta-arkistoissa.

8 Kallio, palvelijapolitiikasta Suomessa; Pulma, emt; Nygård, Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa.

elättää perhettä. Kaupunkien kasvaessa ja työvoiman liikkuvuuden lisääntyessä yleisimmäksi avustarpeen syyksi tuli sairauden sijaan *työttömyys*. Tämän voi todeta paitsi avustusraporteista myös esim. tilastollisena riippuvuutena (liite 15) tai liitteen 16 kuvion tapaan: avustettavien määrä seuraa 1870-luvulta lähtien työvoiman ylitarjonnan vaihtelua. Työvoiman ylitarjonnan eli käytännössä työttömyyden syynä taas voivat olla talouden suhdannevaihtelun lisäksi demografiset tekijät tai muuttoliike maaseudun työtilaisuuksien vähäisyyden vuoksi.

Työttömyys

Työttömyys on sekin siinä mielessä tyypillinen sosiaalinen ongelma, että työn puutetta ei aina pidetä työttömyytenä. Työttömyys on ongelma silloin kun täystyöllisyys on yhteiskunnassa tavoite ja sen jäsenille tärkeätä. Niinpä Suomen maaseudun alityöllisyys 1800-luvulla oli ongelma lähinnä niille kansanvalistajille, jotka näkivät talven loppoajan demoralisoivan rahvasta.⁹ Työttömyysongelma syntyi Suomen suurimmissa kaupungeissa vasta 1880-luvulla lähinnä rakentamisen suhdannevaihtelun seurauksena. Sitä ennen liikkumisrajoitukset estivät ”liikaväestön” kasaantumisen kaupunkeihin. Työttömyysongelman syntyä kuvaa havainnollisesti tarve rekisteröidä työttömiä: Suomen ensimmäinen työnvälitystoimisto perustettiin Tampereelle vuonna 1903 ja vuodesta 1907 lähtien on julkaistu valtakunnallista tilastoa (Työtilastollinen Aikakauskirja, STV), mutta vasta 1960-luvulta alkaen työttömyys on ollut pysyvä ilmiö ja sen mittaaminen on tullut tarkaksi (työvoimatiedustelut).¹⁰ Varhaisempien aikojen työttömyystutkimus voi nojautua vain satunnaisiin ja välillisiin lähteisiin. Hyvä esimerkki on Kuusen kuvio (liite 17).¹¹ Siinä työttömyyden ilmenemistä on seurattu sanomalehdistä, kunnallisten elinten ja työväenyhdistysten pöytäkirjoista, julkilausumista ja tutkimuksista. Kun ulkotyöväen työttömyys yleistyi 1890-luvulla, siitä tuli paljon keskusteltu ongelma, jonka ratkaisemiseksi laadittiin paikallistasolla selvityksiä. Nämä kuvaavat myös aikalaisten suhtautumista työttömyyteen: esimerkiksi Tampereella keskiluokka piti sitä laiskuutena ja työväenyhdistys maalaisten syynä.¹² Samaisessa Kuusen tutkimuksessa on työttömyyttä laskettu myös poliisilaitoksen myöntämistä työluvista (väliaikaista oleskelua varten) ja seurakun-

9 Laskelmia maatalouden täydellisyydestä ja ”liikaväen” todennäköisyydestä: Kaukiainen, Taloudellinen kasvu ja yhteiskunnan muuttuminen; Peltonen maataloustyö ennen traktorin aikaa. Työvoiman kokonaistarjonta ja siitä saatu laskennallinen alityöllisyys: Hjerpe, emt, s. 90—92.

10 1930-luvun lama-ajan työttömyydestä on ajan puutteelliseen tilastointiin perustuva tutkimus: Kahra, Työttömyys vuosina 1928—1936.

11 Kuusi, Talvityöttömyys, s. 152—153.

12 Tampereen kaupungin työttömyyskomitean mietintö 11.10.1906 ja Vaivashoitohallituksen lausunto rahatoimikamarille 13.11.1906 (Tampereen kaupunginarkisto); Tampereen Työväenyhdistyksen vuosikertomus 1905.

nan muuttoliiketiedoista. Teollisuuden työvoiman vaihtelusta, ja siten välillisesti työttömyyden mahdollisuudesta, kertoo teollisuustilasto (SVT XVIII).

Sairaus ongelmana

Sairaus sinänsä ei ole sosiaalinen ongelma, mutta sen seuraukset voivat olla, jos se johtaa toimeentulovaikeuksiin, uhkaa koko väestöä tai jos pitkä ja terve elämä on vahva normi. Lisäksi sairautta voidaan käyttää mittarina kuvaamaan sosiaalisia eroja ja sikäli sairaus voidaan käsittää ongelmaksi tasavertaisuuden näkökulmasta. Esiteollinen yhteiskunta oli eri tavoin sopeutunut eliniän sattumanvaraisuuteen — mistä seurasi keskimääräisen eliniän alhaisuus.

1800-luvulla (Euroopan kaupunkikeskuksissa jo aikaisemmin) korkea lapsikuolleisuus, aikuisten ennenaikainen kuolema, kulkutaudit ja keuhkotauti alettiin kokea ongelmina ja niitä vastaan alettiin taistella mm. neuvonnalla (lastenhoito), lääkkeillä (rokotteet, sairaalat), karanteeneilla ja ympäristön (asunnot, työpaikat, vesijohto) kohentamisella. Tämä terveysprojekti on jättänyt jälkeensä runsaan dokumenttiaineiston valtionhallintoon ja erityisesti paikallishallintoon — Suomessa vuoden 1879 terveydenhoitoasetus velvoitti kaupunkeja perustamaan mm. terveyslautakunnan valvomaan ympäristön terveellisyttä.¹³

Sairastavuuden sosiaalista valikoivuutta tutkittiin jo 1800-luvulla, kun epäiltiin, että tekstiilitehtaat aiheuttivat keuhkotautia.¹⁴ Todisteita löydettiinkin siten, että keuhkotuberkuloosin osuus kuolinsyistä oli tehtaalaisten keskuudessa tavallista suurempi. Tämä on kuitenkin havainnollinen mittausvirhe, sillä kuolinsyysosuuksien laskeminen ei ota lainkaan huomioon populaation kokoa ja ikärakennetta ja keuhkotauti taas oli ikäspesifi kuolinsyy (kuten ”vanhuus”). Kun kuolleisuus lasketaan oikein (kuolleita tuhatta tehtaalaista kohden tai esim. ikäryhmittäiset kuolemanvaaraluvut ja verrataan lukuja muuhun samankäiseen väestöön) mainittua riippuvuutta ei ole löytenyt. Sairauksien sosiaalisen luonteen tutkiminen edellyttää siis monupuolisempia menetelmiä kuin vain kuolemansyiden laskeamisen. Ongelmana on varsinkin se, että sosiaali- tai ammattiryhmäkohtaisia populaatioita on hankala muodostaa liikkuvasta ja vaihtuvasta väestöstä. Karkea vuosittainen keskiluku voidaan laskea väestölähteistä, mutta luotettavin tapa on ryhmäkohtainen otanta, jossa voidaan seurata myös ammatin vaihtumista ja sen vaikutusta.

Keuhkotauti oli 1800-luvulla todellinen kansantauti ja sikäli ongelmallinen että se vei työkyvyn nuorelta aikuiselta. Vaikka keuhkotautia on paljon tutkittu, sille ei ole löydetty yksiselitteistä syytä. Basilli oli lähes kaikissa ihmisissä, mutta vain osa sairastui. Taudin

13 Näiden elinten vuosikertomukset antavat yleensä hyvät tilasto- ja muut tiedot terveystilanteesta. Lähemmin: Rasila, Kaupunkien terveydenhoito ja sosiaalipolitiikka.

14 Tästä keskustelusta on hyvä aikalaisdokumentti SVT D II, Tutkimus Suomen kutomateollisuudesta.

paheneminen korreloi huonojen elinolojen ja ilmeisesti elämäntapojen kanssa, mutta silti yhteiskuntaluokkien väliset erot eivät olleet suuret — Suomessa pienemmät kuin alueelliset erot. Taudin ”aaltoilu” alueellisesti ja ajallisesti kertoo elinolojen lisäksi nimenomaan basillin virulenssin ja ihmisten immuniteetin kehittymisen merkityksestä. Näin lääketieteellisiä ja sosiaalisia tekijöitä on tarkasteltava yhdessä.¹⁵

Oamalla tavallaan sairaus muuttui sosiaalisesti ongelmaksi niissä tapauksissa, jolloin aikalaiset pelkäsivät seurauksia. Esimerkiksi tehdastyön ja erityisesti naisten ja lasten työn *oletettiin* johtavan työväestön fyysiseen rappeutumiseen. Vaikka empiirisiä näyttöjä ei ollut tällainen ongelman näkeminen johti silti vastatoimenpiteisiin, joista varmasti oli etua koko yhteiskunnalle.¹⁶ Pelosta johtui myös jyrkkä reaktio sukupuolitauteihin ja niiden tehokkaaseen hoitoon.¹⁷

”Pahatapaisuus”

Normien vastainen käyttäytyminen on mielenkiintoinen ja vaikea tutkimusaihe siksi että tutkittavana ovat sekä normit että käyttäytyminen. Asia on normien osalta helppo silloin kun kyseessä on lainvastainen, kriminalisoitu toiminta, vaikka siinäkin voi olla omat ongelmansa. Esimerkiksi esiaviolliset suhteet eli salavuoteus oli Suomessa rikoslain vastaisista vuosisatoja ja aina 1900-luvulle asti, mutta tosiasiaa rankaiseminen oli riippuvainen paikallisyhteisön suhtautumisesta eikä siten edes sääntönä.¹⁸ Lähes sama koskee juoppoutta.¹⁹ Toisin sanoen on olemassa muukin ja vaikeammin huomattava normisto kuin lait. Ihmisten todellisen käyttäytymisen ja virallisen normiston ristiriidasta ovat hyviä esimerkkejä mainitut salavuoteus ja juoppottelu. Tilastollisin menetelmin ja kansanperinneaineistoon nojautuen voidaan osoittaa kummankin olleen aivan yleistä agraariyhteiskunnassa ja itse asiassa vähentyneen 1800-luvun jälkipuolella kaupungeissa, missä ne kuitenkin nostettiin esiin suurina sosiaalisina ongelmina.²⁰ Aivan sama kaava löytyy myös vaikkapa

15 Monipuolinen tutkimus keuhkotaudin luonteesta on Puranen, Tuberkulos. Alueellista vaihtelua Suomessa kuolinsyystilastojen avulla ovat tutkineet Backman & Savonen, Keuhkotaudin kulku Suomessa (ks. erit. liitekartat).

16 Kuvaavia tekstejä: Yrjö-Koskinen, Työväenseikka, jonka herätykseen vastasivat mm. Komiteamietintö 1884:7, työtalastolliset tutkimukset (SVT D) ja monet paikalliset tutkimukset, esim. Groundstroem, Helsingin työväen taloudellisista oloista.

17 Jaakkola, Teollistumiskauden sosiaaliset ongelmat (aineistona poliisilaitoksen kortisto prostituoiduista ja veneeristen tautien sairaalan potilaskortisto); Komiteamietintö 1891:6 (prostituutio Suomessa). Prostituutio oli Suomessa valvottua ja siten laillistettua v. 1875—1907.

18 Vuoden 1889 rikoslaisissa (luku 20, 9 §) luovuttiin jo vankeusrangaistuksesta ja sakkoa ei tarvinnut maksaa, jos asianomaiset solmivat avioliiton.

19 Falk, Humalan historia; Peltonen, Viinapäästä kolerakuuhun.

20 Nieminen, Taistelu sukupuolimoraalista (ks. luku 10); Haapala, emt, s. 169—174, jossa on laskettu ammattiryhmittäin lukuja avioliiton ulkopuolella siitetyistä lapsista; Lasslet ym, Bastardy and Its Comparative History. Viinasta: Mäntylä, Suomalaisen juoppouden juuret; Sulkunen, Raittiusliike kansalaisuskontona; Peltonen, Kuinka ”suomalaisen viinapää” syntyi.

naisten ja lasten työstä. Perheen hajoaminen työyhteisönä koettiin yhteiskunnan kiinteydelle uhkana. Näin terveys- tai siveysongelman takaa löytyy viime kädessä yhteiskunta-elämän säätelyn eli vallankäytön ideologisoitu ongelma.

Rikosten tutkiminen on sinänsä helppoa, koska tuomioistuimet ovat käsitelleet asiat ja asiakirjat on hyvin arkistoitu.²¹ Sen sijaan rikollisuuden syyt on asia, jossa tutkija joutuu käyttämään samanlaisia empiirisä menetelmiä ja teoreettisia malleja kuin muutkin käyttäytymisen tutkijat. Suomalaisessa tutkimuksessa tunnetuin rikollisuusilmiö, josta tuli yhteiskunnallinen ongelma, on Etelä-Pohjanmaan ”häjyily”. Tätä ja nimenomaan tappoja Heikki Ylikangas on selittänyt nuorten miesten sosiaalisen laskun uhalla, so. viime kädessä taloudellis-sosiaalisen rakenteen muutoksella (ks. liite 23). Tällaisen ”makroselityksen” sijaan on toinen tutkija esittänyt ”mikrotason” selityksen: nuorten miesten rikollisuudessa oli kyse uhmosta ja protestista, joka kohdistui tiukennettua kyläkuria vastaan ja rajoitti siten nuorten elämää, erityisesti seurustelua.²²

Marginaaliryhmät

Sosiaalisia ongelmia on helppo mitata, mutta vaikea selittää. Onko mittaaminen silloin lainkaan relevanttia? Mittaamisella on merkitystä eniten siinä, että voidaan havaita ilmiön mittasuhteet ja vaihtelu. Ei ole yhdentekevää koskeeko tietyllä tavalla rajattu köyhyys viittä vain viittäkymmentä prosenttia väestöstä. Tällaisen tiedon puute johtaa usein väärin yleistyksiin sosiaalisten ongelmien merkityksestä. Uudempi tutkimus onkin siirtynyt puhumaan yleisten ”yhteiskunnallisten ongelmien” sijasta marginaaliryhmistä. Vaikka esimerkiksi rikollisuus on koko yhteiskuntaa koskeva asia, rikolliset ovat hyvin pieni joukko. Kun asioita katsellaan heidän näkökulmastaan tuloksena on marginaaliryhmän historia. Vastaavia ryhmiä ovat esimerkiksi sairaat, köyhät, prostituoidut, seksuaalisesti poikkeavat tai vaikkapa aateliset demokraattisessa yhteiskunnassa. Laajemmin marginaaliryhmä voidaan käsittää sellaiseksi — suureksikin — joukoksi, joka on jäänyt yhteiskunnassa pimentoon poikkeavien arvojen tai tietoisien syrjinnän tuloksena. Erään amerikkalaisen tutkijan mukaan sikäläisen yhteiskunnan ”vähemmistöjen historiaan” kuuluvat mustat, intiaanit, valkoiset työläiset, vangit, naiset ja rivisotilaat.²³ Oli joukko suuri tai pieni tällaisen tutkimuksen tarkoituksena on nostaa esiin ”hävinneiden” kokemus- ja arvomaailma, jota

21 Tuomiokirjat 1870-luvulle asti ovat Valtionarkistossa, myöhemmät ao. oikeuselimen arkistossa. Lisäksi seurakunnat ovat rekisteröineet rikokset ja pienemmät rikkeet omiin rikos- tai ripitysluetteloihin. Lähemmin ks. Virrankoski, Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa; Letto-Vanamo & Ylikangas, Rikollisuutta valaisevien tilastojen synty; Mäntylä, Ja yhteinen rahvas todisti.

22 Ylikangas, Puukkojenkkareiden esiinmarssi; Kallio, Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto. Tutkijoiden väittelyä asiasta: Historiallinen Aikakauskirja 1988—1989.

23 Zinn, A People's History of the United States.

ilman itse asiassa ”voittajienkaan” toimintaa ei voi selittää. Suomessa vähemmistöjen historiallinen tutkimus on toistaiseksi ollut lähinnä kieli- ja etnisten vähemmistöjen tutkimusta (ruotsalaiset, venäläiset, mustalaiset, saamelaiset, juutalaiset, ortodoksit) ilman sosiaalisen ongelman ulottuvuutta. Erillistutkimuksia vangeista ja sairaista on tehty laitoshistorioiden puitteissa ja näkökulmasta.²⁴

Peruskirjallisuutta

Eräsaari & Rahkonen (toim), Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan
Karisto & Takala & Haapola, Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka
Nieminen, Taistelu sukupuolimoraalista
Kuusi, Talvityöttömyys

(Harjoitus: Mittaava tai sisältöanalyttinen tutkimus köyhyys-, sairaus- tai rikoskertomuksista: sosiaalisen ongelman luonne.)

24 Itse vangin elämää Ruotsissa kuvaa Taussi-Sjöberg, *Dufvans fångar*, joka perustuu osin elämänkerta-aineistoon.

13. luku

Luokat

Luokka-ajattelu

Sosiaalishistoria on tutkimusperinteenä jokseenkin yhtä vanha kuin luokkateoriat. Kumpikin on 1800-luvun ja ns. modernin yhteiskunnan tuote. Eräissä määritelmässä sosiaalishistoria jopa samaistetaan ”sosiaalisten ryhmien” tutkimukseksi.¹ Sinänsä luokka-ajattelu juontaa sääty-yhteiskunnan ideologiasta, mitä osoittavat keskeisille ryhmille (porvarit, työläiset, talonpojat, virkamiehet) edelleen annettavat merkitykset. Luokka-ajattelu perustuu edelleen erotteluun: alaluokkaan kuuluvat ”heikommat”, jotka tämän ominaisuuden perusteella erotetaan vallasta. Liberaali yhteiskuntatiede kehitti kuitenkin luokka-ajattelusta luokkateorian, joka kuvaa porvarillisen yhteiskunnan eroa sääty-yhteiskuntaan. Tuo ero on siinä, että ns. porvarillisessa yhteiskunnassa on tasavertainen kansalaisuus, ihmiset ovat oikeudellisesti vapaita ja samanarvoisia, mutta heidän asemansa on todellisuudessa erilainen lähinnä taloudellisen eriarvoisuuden vuoksi. Tämä on sekä marxilaisen että muun liberalismiin nojaavan, mm. Weberin, yhteiskuntateorian lähtökohta.² Vaikka luokkateoriat ovat jakaantuneet jopa ”vastakkaisiin” suuntiin, ne kaikki lähtevät yhteiskunnallisen eriarvoisuuden ajatuksesta ja kääntäen siis tasa-arvon tavoitteesta. Tässä mielessä luokka-ajattelu on normatiivista ja ”oman aikamme” tuote.

Kun sosiologit eroavat sen mukaan mitä pitävät tärkeimpänä luokkakriteerinä, historiantutkimuksen tulisi tutkia myös noiden kriteereiden muodostumista. Luokan määrittely a priori on siten peräti turhaa, vaikka käsitteiden selkeys onkin tärkeää. Luokkatutkimus voidaan ulottaa modernia yhteiskuntaa varhaisempaankin aikaan, yhteiskuntiin, joissa ei ollut tasa-arvon ja vapauden ihannetta eikä nykyisenlaista luokka-ajattelua, mutta joissa oli erottelua ja erilaisuutta, joka meidän silmissämme on eriarvoisuutta. Historiallinen

1 Jutikkala, Sosiaalishistoria.

2 Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies*.

luokkatutkimus voi ottaa lähtökohdaksi yhteiskunnallisen hierarkian ja järjestyksen tutkimuksen eli *sosiaaliset suhteet*, joista tulee *luokkasuhteita*, kun ne jakavat väestöä suuriin ryhmiin. Luokkatutkimuksen yksi nyrkkisääntö on, että luokka on olemassa vain suhteessa toiseen luokkaan. Muunlainen puhe luokista on epäloogista ja harhauttavaa. Toinen hyödyllinen raja, jota tässä halutaan korostaa, on luokkakäsitteen relevanssi. Deskriptiivinen luokittelu ei ole luokkatutkimusta, eikä sitä ole myöskään käsitteen tarpeeton viljely, vaan: luokkatutkimusta on sellainen tutkimus, jossa luokan käsite (ja siihen kytkeytyvä luokkateoria) on vahva selittävä yleistys.

Miten luokkia tutkitaan?

Luokkatutkimus vaihtelee sen mukaan miten luokka käsitetään, so. mitä se on. Luokkaa voidaan nähdä tilastollisena kategoriana, rakenteena, prosessina tai kulttuurina. *Tilastollinen* luokkakriteeri ei ole pelkästään mittaavan tutkimuksen apuväline, vaan se voidaan ottaa sellaisenaan luokkakriteeriksi. Tällöin voidaan erottaa toisistaan merkittävästi eroavia ryhmiä esimerkiksi sillä perusteella että *luokan sisäinen vaihtelu on pienempi kuin luokkien välinen vaihtelu*. Näin voidaan osoittaa eroja tai etsiä luokkarajan paikkaa. Toiseksi tilastollinen luokka-ajattelu ylipäänsä muistuttaa siitä, että jo luokan käsite sisältää mittaamisen — vaikka kyse olisi ”laadullisista ominaisuuksista”, joita emme yleensä mittaa. Jopa dikotomisessa jaottelussa (on/ei) on kyse mittaamisesta. Toisin sanoen luokkatutkimuksessa joudutaan aina turvautumaan *luokitukseen* ja tällöin *luokkarajat* ovat ratkaisevia. Niiltä edellytetään loogista määrittelyä, vaikka onkin aivan yleistä, että tutkijat käyttävät ”impressionistisia” luokkakriteereitä — jopa mittaavat yhteismitattomia ominaisuuksia.³ Tilastollisen ja sosiaalisen luokkarajan eroa voi havainnollistaa seuraavasti: tulonjakotilastosta lasketut tilastollisesti merkitsevät erot eivät ole vielä sosiaalisia eroja ennenkuin tunnemme ihmisten käyttäytymisen sellaisessa tilanteessa.

Luokkarakenne

Yleisin tapa tutkia luokkia on nähdä luokat yhteiskunnan rakenteen osina, joko niin että yhteiskunta koostuu luokista (=luokkayhteiskunta) tai ihmiset sijoitetaan luokkarakenteeseen. Ero ei ole välttämättä tutkimustavassa eikä aineistossa, vaan analyysitasossa. Edellistä voi kutsua makrotutkimukseksi. Tällöin on kyseessä vertaileva tutkimus — verrataan

3 Tekniikoista ks. Eskola, Sosiologian tutkimusmenetelmät II, luvut D ja E; Manninen, Tilastotiedettä yhteiskuntatieteilijöille; Rasila, Tilastolliset menetelmät historian tutkimuksessa, luvut IV—VI.

eri yhteiskuntia tai saman yhteiskunnan muutosta. Huomio kiinnitetään eri väestöryhmien (luokkien) kokoon, niiden keskinäisiin suhteisiin ja rooliin yhteiskunnassa. Useimmin on oltu kiinnostuneita luokkasuhteiden merkityksestä poliittiseen kehitykseen eli on pyritty selittämään mm. miksi saksalainen yhteiskunta oli erilainen kuin joku muu, tai miksi sosialismi ei menestynyt Englannissa vaan Venäjällä. Tämän tyyppisillä vertailuilla on suuri merkitys yhteiskunta-analyysin avartajana.⁴ Ongelmana on teorian vahvuus, sillä luokkateorian nimissä on helppo tehdä yleistyksiä, joiden empiirinen perusta on lopulta heikko.

Empiirinen luokkarakennetutkimus jakaa ihmiset luokkiin mittaamalla jakaumia mm. seuraavista muuttujista: elinkeino, tulot, omaisuus, työn itsenäisyys, koulutus, sosiaalinen liikkuvuus, yhteiskuntakäsitykset. Kun on kyse nykyajasta, näitä asioita voidaan suoraan kysyä ihmisiltä.⁵ Useimmin käytetään kuitenkin valmiita tilastoaineistoja. Tällöin ei voida tutkia eri muuttujien riippuvuutta yksilötasolla, vaan on tyydyttävä erillisten aineistojen yhdistelyyn joukkotasolla.⁶ Voidaan siis esittää jakauma väestöstä ammatin mukaan, ammattiaseman mukaan ja tulojen mukaan ja päätellä, että näiden jakaumien yhteensopivuus kertoo että esim. maalaisuus, ammattitaidottomuus ja köyhyys osuvat samoille ihmisille ja näin sosiaalinen eriarvoisuus kertautuu ja muodostaa jyrkkiä luokkarajoja. Suomessa voidaan laatia 1800-luvulta nykypäivään asti jakauma ns. sosiaalis-ekonomisen aseman mukaan käyttämällä seurakunnallisia väkilukutauluja, väestönlaskuja (SVT VI), elinkeinotilastoja ja verotus- ja koulutustilastoja.⁷

Valtakunnallista tilastotietoa tarkempaan tulokseen voi päästä systemaattisella otannalla, mutta historian tutkimuksessa tämä ei ole yleensä mahdollista vaan on tyydyttävä satunnaiseen otantaan, tiettyyn paikkakuntaan tai väestöryhmään. Tällöin voidaan kerätä aineisto henkilö henkilöltä käyttämällä väestörakennetta tai elinoloja kuvaavia lähteitä. Väestö kirjattiin ammattittain seurakunnan kirjojen lisäksi henkikirjaan (josta voi saada myös perherakenteen) ja takseeraus (=verotus)luetteloihin (joka ilmaisee myös tulot). Tällöin saadaan tietoa myös suurten ryhmien (esim. työväestö) *sisäisestä* rakenteesta ja voidaan joutua tarkistamaan luokkarajojen kuvaavuutta.⁸ Paikallisen tutkimuksen merki-

4 Esim. Wehler (hg), *Klassen in der europäischen Sozialgeschichte*; Kocka (hg), *Arbeiter und Bürger*. Suomea on verrattu muihin pieniin, lähinnä Baltian maihin tällä tavalla teoksessa Alapuro, *State and Revolution in Finland*.

5 Esim. tutkimusprojekti *Suomalaiset luokkakuvassa* perustuu tällaiseen aineistoon ja samoin liikkuvuustutkimukset, joissa on aineistona haastatteluelämäkerta: Pöntinen, *social mobility and social structure*; Pöntinen ym, *The Finnish Mobility Survey* (ks. luku 9). Rauhala (Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus) on tutkinut kerrostuneisuutta kysymällä ihmisten ammatillisia arvostuksia, mikä paljastaa vallitsevan statushierarkian.

6 Alestalo, *Structural Change, Classes and the State*.

7 Kilpi, Suomen ammatissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat (sis. perusteellisen lähdekritiikin srk:n väkilukutauluista); Alapuron ja Alestalon artikkelit teoksessa *Suomalaiset*; Haapala, *Mitä on rakennemuutos?* (elinkeinot 1800—2000); Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (liukuvan luokkarajan teoria); *Suomalaisten elinolot* (tilastollinen tutkimus 1950—1980).

8 Ks. esim. Haapala, *Tehtaan valossa: ”työläisluokka”* sekä työväestöstä että keskiluokasta selvästi erottuvana ryhmänä 1800-luvun teollisuuskaupungissa. Samanlainen on alemman toimihenkilöstön paikka 1900-luvun lopun yhteiskunnassa.

tystä korostakoon se seikka, että niin suomalaisen kuin kansainvälisen tutkimuksen nykyinen kuva menneiden yhteiskuntien luokkarakenteesta perustuu lukuisten paikallisten tutkimusten tulosten yleistämiseen, eikä valtakunnallisiin suurtutkimuksiin.

Tutkimus puhuu usein mieluummin sosiaalisesta rakenteesta kuin luokkarakenteesta. Tällä halutaan joko kokonaan kiistää luokkien olemassaolo tai korostetaan rakennekuvausten empiirisyyttä tai ”luokkarajojen” mataluutta ja suhteellisuutta. Sosiaalinen rakenne voi olla melkein mitä tahansa ryhmittäistä erilaisuutta tai ”kerrostuneisuutta” (stratifiikaatioteoriat). Giddensin sanoin luokkatutkimuksen kohteena ovat ”any socially conditioned forms of asymmetrical production of life-chances”. Mitkä ovat ne yhteiskunnalliset tekijät, jotka ihmisen elämää ratkaisevasti ohjaavat, on lopulta empiirinen kysymys. Marxilainen, weberiläinen⁹ ja empiristinen perinne tarjoavat erilaisia painotuksia tutkittavista muuttujista (esim. onko keskeistä tuotantovälineiden omistus, ”markkinakapasiteetti” vai jokin satunnainen tekijä), mutta lähestymistapojen varsinaiset erot tulevat esille vasta sosiaalisten erojen tulkinnassa: missä määrin ne ovat merkityksellisiä koko yhteiskunnan kannalta.

Vakiintunein tapa erotella luokkia tai kerrostumia on ihmisten luokittelu ”sosiaalisen aseman” mukaan. Se on yhtä kuin ei-poliittinen suhde valtaan ja vaikutusmahdollisuuksiin. Useimmin katsotaan taloudellisen itsenäisyyden olevan tärkein tekijä. Niinpä väestö jaetaan akselilla itsenäinen / epäitsenäinen (esimerkki liitteessä 18). Sääty-yhteiskunnassa ihmiset jaettiin oikeudellisestikin vapaisiin ja ei-vapaisiin. Sen jälkeen väestötilastoissa on tehty jako ”sosio-ekonomisen aseman” mukaan.¹⁰ Tällaisen jaottelun harrastaminen perustuu siihen, että näin esiin saadun rakenteen katsotaan kuvaavan yhteiskunnan toimintaa ja ihmisten elämisen mahdollisuuksia (”life-chances”). Keskeisin perustelu lienee jokaisen oma arkikokemus nyky-yhteiskunnasta.

Rakennetutkimuksen suosio perustuu paitsi sen ajatukselliseen helppouteen (=staattinen leikkaus) ennen kaikkea kuitenkin ajatukseen, että rakenteen kuvauksella tavoitetaan myös järjestelmän toimintatapa. Selkeimmän mallin on esittänyt marxilainen tutkimus, jonka mukaan taloudellisesta luokkajajosta seuraa luokkaristiriitoja, luokkien organisoituminen ja taistelu valtiovallasta. Työväenliikkeen historiankirjoitus on perustunut tälle kaavalle sen oman maailmankuvan seurauksena, mutta malli on yleisempikin (esimerkkinä nyky-Suomesta on liitteen 19 kuvaus). Marxilaisen tutkimuksen piirissä on jyrkkääkin erimielisyyttä luokka-analyysin deterministisyydestä, mutta yhteistä on ajatus taloudellisen luokkarakenteen ”päälle” rakentuvasta yhteiskunnasta.¹¹ Kevyempi marxilaisperäinen

9 Weberin tulkitsemisesta ja samalla hänen ”hankalista” käsitteistään ks. Blom, Weber, luokat ja toimintateoria.

10 Tilastokeskuksen käsikirjoja 17. Väestötilaston ongelmia tässä suhteessa on laajemmin selvittänyt Toivonen, Rakennemuutos 1930—1985.

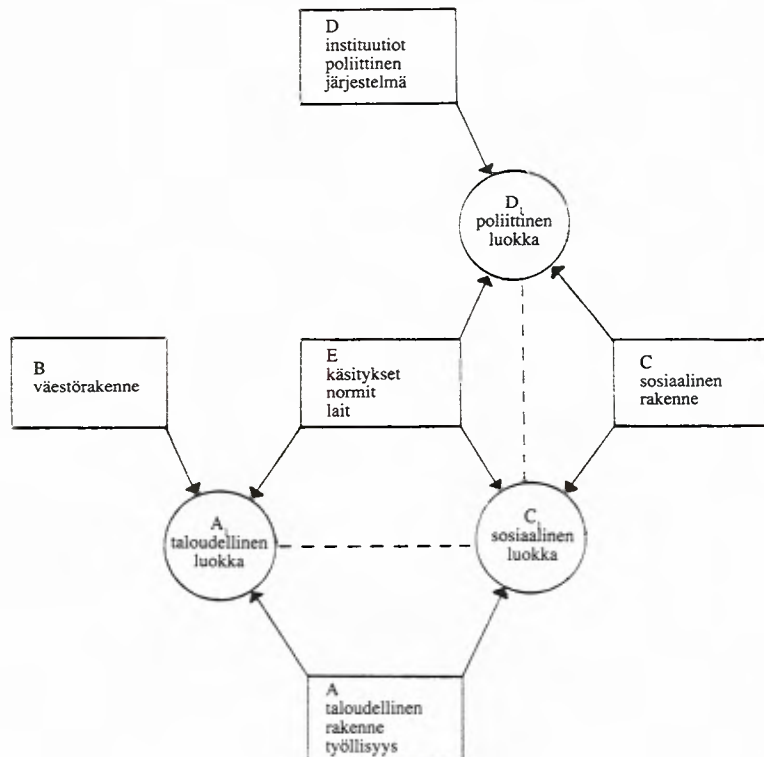
11 Rakenneanalyysin tunnetuin puolustaja on E. O. Wright (Classes; Varieties of Marxist Conceptions of Class Structure). Osin kriittisiä suomalaissovellutuksia: Suomalaiset luokkakuvassa; Kivinen, Parempien piirien ihmisiä (ks. myös J. P. Roosin kritiikki, Tiede & Edistys 3.1987). Luokkaprojektin tutkimusidea, luokkien ”rakenteistuminen” ja ”luokkatutkimuksen kehät” on esitetty liitteessä 20.

versio näkee luokat yhtenä yhteiskunnalle ominaisena piirteenä ja tutkii ”piirteitä” ilman suurta teoriaa.

Luokan synty

Luokkarakennetutkimuksen heikkous on ollut yksioikoinen oletus luokasta subjektina. Kun luokkataistelumalli ei ole kuitenkaan osoittautunut historiantutkimuksessa hedelmälliseksi, luokkia on ryhdytty ”historiallistamaan”, so. tutkimaan empiirisesti miten luokka syntyy - tai on syntymättä. Ongelman on nostanut lähinnä työväestön historia ja sen piirissä on syntynyt tutkimusongelmaksi työväestön *muodostuminen* (formation, making, konstituierung, Klassenbildung). Sananmukaisesti muodostuminen tarkoittaa, että luokaksi nimitettävä ilmiö syntyy useista eri tekijöistä ja että vaihtelu on suurta. Jürgen Kocka on systematisoinut tutkimusongelman luokkamuodostuksen ”tasoiksi”.¹²

KUVIO 9. *Luokan muodostuminen*

12 Termit ovat Kockan (Lohnarbeit und Klassenbildung), sovellutus kuviossa PH:n. Empiiriset ”rakenne-
tasot” vastaavat Kockan lähtötasoa ”allgemeine Rahmenbedingungen”.

Tässä mallissa luokka voidaan ymmärtää eritasoisina ilmiöinä: taloudellisena, sosiaalisena ja poliittisena jakautumisena.¹³ Sosiaalinen ja poliittinen luokka ovat kuitenkin jo myös subjektiivisia tasoja ja niiden synty edellyttää laajempia syy-yhteyksiä kuin taloudellista asemaa. Niinpä taloudellisesta jaosta ainoastaan *voi* syntyä sosiaalinen luokka eli yhteisten käsitysten ja elämäntapojen leimaama yhteisö. Poliittisesti identtifoituneen luokan ehtona on luonnollisesti koko poliittisen järjestelmän olemassaolo ja sen asettamat ehdot. Kockan malli jättää siis luokkamuodostuksen etenemisen riippuvuudet auki ja yhtyy tässä Weberin marxismikritiikkiin. Malli on sinänsä täysin formaalinen, mutta se tarjoaa mahdollisuuden tutkia luokkamuodostusta (mikä on historiallinen tosiasia) entistä eriytyneemmin. Opetuksen suhteessa ”ortodoksiseen” marxismiin (mikä on ainut suomalaisen historiantutkimuksen tuntema marxismi) voisi tiivistää vertaukseen että luokkateoria ei ole ”palikkaleikki”, so. yhteiskunta ei rakennu valmiista palikoista (luokista), vaan yhteiskunta on kokonaisuus, jota halkovat erilaiset jakaumat. Tämä merkitsee, että luokka-analyysi on aloitettava yhteiskunnasta eikä luokista.

Liitteessä 21 on suomalainen sovellutus Kockan analyysimallista. Sen sanoma — kuten edellisen kuvionkin — on, että luokkateoreettinen lähestymistapa ei tarjoa mitään oikotietä historialliseen tutkimukseen. Päinvastoin empiiristä tutkimusta on tehtävä paljon laajemmin kuin sosio-ekonominen luokitus edellyttää, koska on tutkittava myös tuon luokituksen relevanssi itse historiassa, johon kuuluvat mm. aikalaisten käsitykset yhteiskunta-luokista.

Edellistä suppeammin ”luokan synty” on käsitetty keskustelussa luokkatietoisuudesta. Tätä ovat pohtineet ja tutkineet erikoisesti englantilaiset sosiaalishistorioitsijat siksi, että Marxin teoria ei näytä toimivan Englannin työväestön historiassa.¹⁴ Väittely englantilaisten työläisten luokkatietoisuudesta 1780—1850 on mielenkiintoisempi luokkateorian oppihistorian kannalta kuin yleisenä historiallisena ilmiönä, sillä muiden maiden historiassa työväestön luokkatietoisuuden puute on ollut tutkijoille helpompi hyväksyä, koska on voinut vedota teollistumisen vaatimattomuuteen tai muihin ”poikkeuspiirteisiin”.

Luokkatietoisuuskeskustelu on nostanut osaltaan esiin luokan synnyn tutkimusta, joka ei lähde historianfilosofiasta, rakennetutkimuksesta eikä poliittisesta historiasta, vaan *toiminnan ja subjektin* tutkimisesta. E. P. Thompson esitti aikanaan tunnetun luokkamääri-

13 Kockaa avarammin termiä on käytetty erinomisessa vertailevassa tutkimuksessa: Katznelson & Zolberg (eds), *Working Class Formation*. Deterministisempi tulkinta samoille käsitteille on taas Zwahrin Leipzig-tutkimuksessa, joka on viimeisen vuosikymmenen tutkimuskirjallisuudessa saanut edustaa ”ddr-marxismia”. Edellisten selkeä vertailu: Lenger, *Ein Program für die Arbeiter- und Arbeiterbewegungsgeschichte*, laajemmin Breully, *The Making of the German Working Class*. Suomeksi on ilmestynyt toisen itäsaksalaisen ”ortodoksin”, Kuczynskin populaari lyhennelmä teossarjasta *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus* nimellä *Työväenluokan synty*.

14 Tärkeimpiä keskustelun synnyttäjiä: Thompson, *Making of the English Working Class*; Foster, *Class Struggle and the Industrial Revolution*; Hobsbawm, *Worlds of Labour*; Stedman Jones, *Languages of Class* (uustulkinta chartismista). Yhteenvetoja: Morris, *Class and Class Consciousness in the Industrial Revolution*; Rule, *Labouring Classes in Early Industrial England*; Glenn, *Urban Workers in the Early Industrial Revolution*. Uusin kierros: Kirk, *In Defence of Class*.

telmänsä: "Class is not a thing. It's a happening. And class happens when some men, as a result of common experiences (inherited or shared), feel and articulate the identity of their interests as between themselves, and as against other men... The class experience is largely determined by the productive relations...(and) class-consciousness is the way in which these experiences are handled in cultural terms: embodied in traditions, value-systems, ideas, and institutional forms. *If the experience appears as determined, class-consciousness does not*".¹⁵ Tätä määritelmää on usein kutsuttu "kulttuuriseksi", mutta itse asiassa Thompson lähtee objektiivisista luokkaeduista ja korostaa vain, että se ei johda säännönmukaiseen luokkaidentiteettiin. Tärkeintä on että luokka syntyy kokemuksista, ihmisten toiminnassa ja elää heidän päässään. Tällöin ei yleensä synny yhtenäisiä, pysyviä luokkia, vaan luokat koko ajan syntyvät ja hajoavat. Luokkatutkimuksen on tällöin suuntauduttava ihmisten yhteisiin kokemuksiin ja siihen miten he artikuloivat nämä kokemukset: esimerkiksi työväestö voi kokea pienen palkan riistona vain, jos heillä on yhteinen ajattelumalli, joka selittää kokemuksen.

Yhteisö, kulttuuri, luokka

Luokan synty on ollut tutkimuksen näkökulma selitettäessä ihmisten toimintaa tai yhteiskunnan muutosta. Kulttuurinen luokkatutkimus voi olla sen osa, mutta yleisempää on yhteisötutkimus, jossa hahmotetaan väestöryhmien välisiä luokkarajoja, jotka ovat yhteisön tunnusmerkkejä. Tutkimusasetelmalla on tällöin kaksi puolta: toinen on ryhmän homogeneisuus ja toinen erottuminen muista ryhmistä. Ne ovat toisistaan erillisiä asioita siten, että sisäisesti hyvin eriytynyt luokka voi olla silti kaukana muista luokista ja päinvastoin. Tällaisessa luokkatutkimuksessa käytetään mittarina elinoloja, elämäntapaa, demografista rakennetta, puolison valintaa, sosiaalista liikkuvuutta, yhteistä organisoitumista ja näiden pohjalta hahmotettua kuvaa yhteisistä arvoista ja normeista. Käytännössä tällainen tutkimus on melkein aina tehty paikallisyhteisöistä. Vaikka luokkatutkimuksen intressi eroaa sosiologisen, antropologisen ja etnologisen yhteisötutkimuksen tavoitteista, tutkimusmenetelmät voivat olla samat. Historiallista luokkatutkimusta on kiinnostanut yhteisön sisäistä järjestystä enemmän luokkarajan seuraukset tai selittävyys koko yhteiskunnan kannalta. Tyypillisintä tutkimusta tässä suhteessa on ollut työläisyhteisöjen tutkimus.¹⁶ Tavallaan kulttuurisempi aspekti on ollut siinä yhteisötutkimuksessa, jonka kohteena ovat

15 Thompson, emt., s. 9—11 ja postscript. Thomsonin ajattelua on paljon arvosteltu, ks. viite 14 ja Kocka, emt.

16 Metodinen katsaus laajaan tutkimukseen: Crew, *Class and Community*. Kokoelma: Ruppert (red), *Die Arbeiter: Lebensformen, Alltag und Kultur*; Cantor (ed), *American Working Class Culture*; Gutman & Bell (eds), *The New England Working Class and the new Labor History*. Muista maista esim: Johnson, *Peasant and Proletarian: The Working Class of Moscow*; Lequin, *Les Ouvriers de la région lyonnaise I—II*. Sosiologinen mallitutkimus suomalaisesta työläisyhteisöstä: Koskinen, *Tehdasyhteisö*.

olleet talonpojat, porvarit tai yläluokka esiteollisena aikana, koska tällöin luokka-ajattelu ei ollut vielä saanut poliittista ja liberalistisen ideologian hiomaa muotoa, vaan toteutui kulttuurisena erotteluna. Kulttuurin tutkimus on luokkatutkimusta siinä että erottelussa on kyse hierarkian säätelystä eli vallankäytöstä.¹⁷

Suomi ja suomalainen tutkimus

Luokan tutkiminen — vaikka ei aina tällä nimellä — on vahva perinne suomalaisessa historiankirjoituksessa. Suomessa ei ole ollut merkittäviä uskonnollisia ja etnisiä ristiriitoja, vaan maa on ollut kulttuurisesti suhteellisen yhtenäinen lukuunottamatta ylä- ja alaluokan kulttuurieroja. Siksi sosiaalisten erojen tutkimuksessa on ollut helppoa ja luonnollista keskittyä — kuten Marx opetti — omistussuhteisiin. Suomalaisen sosiaalishistorian ”isät” Gunnar Suolahti ja Väinö Voionmaa olivat aloittajat. Suolahden papisto-tutkimus käsittelee sääty-yhteiskuntaa, siis aikaa ennen modernia luokka-ajattelua, mutta nimenomaan papistoa luokkana eikä vain virkasäätyinä. Tutkimuksen kohteena ovat kaikki ne tekijät, jotka loivat papin aseman: virka-asema, ideologinen tehtävä, virkakierto, taloudellinen valta (verotusoikeus), varallisuus ja asema paikallisyhteisössä. Tarkka selvitys papin urasta ja joukon sosiaalisesta rakenteesta yhdistetään kuvauksiin pappien elämäntavoista, tyylistä ja statuksesta.¹⁸ Suolahtea vielä perusteellisemmän kuvan sääty-yhteiskunnasta ja erityisesti sen yläluokasta ja ideologiasta antaa Wirilanderin tutkimus, jossa on tärkeänä ajatuksena yläluokan muodonmuutos 1800-luvun alkupuliskolla.¹⁹ Suomen liittyminen Venäjään lopetti vanhan armeijan ja sen mukana romuttui yläluokan toimeentulopohja: säätyläistö alkoi muuttua siviilivirkamiehistöksi, sivistyneistöksi ja porvaristoksi. Niin havainnollisen kuvan kuin Wirilander antaakin säätyläistön rakenteesta, toimeentulosta ja liikkuvuudesta, päällimmäiseksi nousee vaikeimman luokkakriteerin, identiteetin, kuvaus. Yläluokan oman kuvan (yläluokkaisuuden käsittäminen) kautta heijastuvat koko yhteiskuntaa koossapitävät taloudelliset, poliittiset ja ideologiset rakenteet.

Yläluokan tutkimusta helpottaa joukon pienuus ja aineiston saatavuus (suku- ja virkaluettelot, viralliset lähteet, aikalaiskirjallisuus). Keskiluokan (porvarit, talonpojat, alemmat virkamiehet) osaltakin löytyy erityisesti elinkeinoa, toimeentuloa ja paikallishallintoon osallistumista kuvaavia lähteitä hyvin. Silti tästä kansanosasta ei ole juurikaan luok-

17 Elias, *The History of Manners*; Elias, *The Court Society*. Suomesta: Wirilander, *Herrasväkeä*. Metodisesti mielenkiintoinen nykyaikaa koskeva tutkimus: Bourdieu, *The Distinction*. Bourdieun ajatuksia suomeksi: Bourdieu, *Sosiologian kysymyksiä*.

18 Suolahti, *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla*.

19 Wirilander, *emt.*

katutkimusta, vaikka käsityöläisiä ja muita porvareita on muuten paljon tutkittu²⁰ Heidät on nähty vain elinkeinon harjoittajina tai osana korporaatiotaan. Sama oikeushistoriallinen näkökulma hallitsee perusteellisinta talonpoikaistutkimusta.²¹ Tosin talonpojisto ryhmänä voidaan ymmärtää vain sen maanomistusaseman avulla, mutta toisaalta talonpojiston sisäinen rakenne ja asema paikallisyhteisössä on jäänyt vaille syvempää tutkimusta.²²

Omistamattoman kansanosan historia on Suomessa tullut esille yhteiskunnallisten ongelmien tutkimuksen kautta. Perinteen aloitti tilattoman väen ongelman synty viime vuosisadan lopussa. Tällöin syntyi ns. konkreettinen yhteiskuntatutkimus, kun alettiin etsiä akuutin ongelman juuria.²³ Tämä tuotti yhden varsinaisen luokkatutkimuksen, jossa selvitettiin proletarisoitumista, eli omistamattoman väestön kasvun syitä.²⁴ Kilven tutkimus perustui kokonaan seurakuntien väkilukutauluihin, mutta kyseessä oli teoreettinen tutkimus, johon ideat tulivat sekä ajan väestö- että yhteiskuntatieteen huipulta, erityisesti Saksasta. Kilven tärkeä havainto oli, että Suomessa epäitsenäistyminen tapahtui pääosin maataloudessa eikä siis kapitalistisen teollistumisen seurauksena. Luokkatutkimuksena voidaan pitää myös myöhempää historian tutkimusta tilattoman väen kysymyksestä. Rasilan torpparitutkimus keskittyy poliittiseen ongelmaan, mutta antaa sellaisenaankin kuvan ”torppariluokasta”. Myöhemmin hän on toisaalla osoittanut torppariväestön taloudellisen ja poliittisen heterogeenisyyden.²⁵ Varsinaisesta tilattomasta väestä ei ole tehty kattavia erillistutkimuksia, vaikka juuri he olivat ja pysyivät pienviljelijän hahmossa todellisena taloudellisena ja sosiaalisena ongelmana aina 1960-luvulle asti. Haatanen on tehnyt heistä sikäli merkittävän tutkimuksen, että hän on käyttänyt lähteenään kaunokirjallisuutta ja aikalaistutkimuksia ja saanut siten hahmoa köyhän suomalaisen ajatusmaailmaankin.²⁶ Ongelmana on tutkijan liika luotto kaunokirjailijoiden ja 1800-luvun tutkijoiden näkökulmaan. Tarkentavaa tietoa maalaisväestön elinoloihin ovat tuoneet tutkimukset palkoista (luku 11).

Vuosisadan alun toinen yhteiskunnallinen kysymys, joka poiki ensin yhteiskuntatutkimusta ja sittemmin historian tutkimusta, oli työväen kysymys. Ensimmäisen ”työväenluokan” historian teki Voionmaa Tampereen työväestöstä jo vuosisadan alussa.²⁷ Hän näki työväestön uutena palkkatyöläisluokkana, joka korvasi vanhan ammattikuntaisen työn,

20 Paras käsityöläisluokan tutkimus on edelleen Wallin-Voionmaan Tampereen käsityö ja käsityöläiset XIX:llä vuosisadalla. Vanhasta porvaristosta on eniten tietoja kaupunkien historioissa sekä: Mäntylä, Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan; Nikula, Finländska borgare på 1700-talet; Haliila, Me raatiherrat ja porvarit (hauskoja kuvauksia porvarien ajatusmaailmasta).

21 Jutikkala, Suomen talonpojan historia.

22 Puutetta paikkaa varhaisimmilta ajoilta Suvannon tutkimus Knaapista populiin, jossa on kerätty tuomio- kirjoista talonpoikien kerroksellisuutta kuvaavaa aineistoa erit. omaisuudesta, talon hallinnasta ja luottamustoimista.

23 Ks. Suomalaisen sosiologian juuret.

24 Kilpi, Suomen ammatissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat 1815—1870, I—II.

25 Rasila, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909; Rasila, Kansalaissodan sosiaalinen tausta. Ks. myös Haapala (toim), Talous, valta ja valtio.

26 Haatanen, Suomen maalaisköyhälistö; Haatanen, Köyhyys Suomen maaseudulla (ulottuu 1970-lukuun).

27 Voionmaa, Tampereen kaupungin historia II—III.

kun liberalismilla rikkoivat ”työn vanhan vakuuden”. Työväestö oli taloudellinen ja demografinen ilmiö, josta tuli vähitellen myös luokkatietoinen, millä hän tarkoitti poliittista identiteettiä. Wariksen tutkimus Helsingin työväestöstä eroaa edellisestä tyystin jättämällä politiikan kokonaan sivuun.²⁸ Hän tutki työväestöä yhteisönä, ”erilaisena maailmana”, jossa verrattuna Voionmaahan korostui tila-aspekti: miten ihmiset tulevat ja täyttävät maan. Viralliseen tilastoaineistoon perustuvan demografisen ja sosiaalisen rakenteen lisäksi Waris tutki työväestön elinoloja ja elämäntapaa haastatteluilla. Suuri tavoite, ”työmiehen sielun” selvittäminen jäi kuitenkin tekemättä. Jos Voionmaan tutkimuksen tehtävä oli herättää työväestöä ja Wariksen tehtävä sopeuttaa sitä (antamalla oikeutta), niin Haapalan työssä työväestöä katsellaan jo kauempaa, erään aikakauden tuotteena, teoreettisesti kiinnostavana ”tapauksena”.²⁹ Tutkimustapa poikkeaa edellisistä niin että aineistot ovat täydellisemmät (tilaston sijaan elämäkerrat) ja luokan käsite on sekä metodinen apuväline että selitettävä aikalaisilmiö (ks. kuvio edellä). Lisäksi tutkimusongelma on avoimesti teoreettinen: miten luokka syntyy.

Suomessa ei ole tehty pitkän aikavälin analyysia yhteiskuntaluokkien historiasta. Sosiologit Alapuro ja Alestalo ovat kirjoittaneet tällaisesta hahmotelman, joka ulottuu 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun alkuun.³⁰ He ovat tilastotasolla yhdistäneet elinkeinorakenteen muutokset poliittisen järjestäytymisen muutoksiin. Näin saatu ”luokkarakenne” näyttää toimivalta — ainakin poliittisen historian näkökulmasta.

Peruskirjallisuutta

Ossowski, *Class Structure in the Social Consciousness*
Suomalaiset — Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana
Haapala, *Tehtaan valossa*
Wirilander, *Herrasväkeä*
Wehler (hg), *Klassen in der europäischen Sozialgeschichte*

(Harjoitus: Monen muuttujan mukainen sosiaaliryhmän luokitus elinoloja kuvaavasta aineistosta; luokkarajojen analyysi tekstistä = ”erottelun logiikka”)

28 Waris, Työläisyhteiskunnan syntyminen.

29 Haapala, *Tehtaan valossa*, erit. 4. luku.

30 Suomalaiset — Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Teos johdattaa hyvin 1900-lukua koskevaan sosiaalisen rakenteen tutkimukseen.

14. luku

Kollektiivinen toiminta

Järjestäytynyt yhteiskunnallinen toiminta on ominaista modernille yhteiskunnalle eli viimeiselle 200 vuodelle eurooppalaisessa yhteiskunnassa. Se on pitkälle organisoitunut kansalaistoiminnan avulla. Toinen nykyajalle tuttu tapa ymmärtää kollektiivinen toiminta ovat protestiliikkeet. Tällöin sen piiriin kuuluvat myös vuosisatojen takaiset kapinat. Laajimmin kollektiivinen toiminta voidaan määritellä niin että sitä on kaikki *päämäärätietoinen yhteistoiminta*.¹ Se on kuitenkin aiheellista tässä rajata ryhmäkohtaiseksi joukkoliikkeeksi, jolla avoimesti erottaudutaan yhteiskunnassa. Tällöin on ratkaisevaa ryhmäidentiteetti ja toiminnan jonkinasteinen spontaanisuus — ei kuitenkaan irrationaalisuus, kuten Le Bonin edelleen vaikutusvaltainen teoria asian näkee.² Näin ”sekoilu” ja luonteeltaan korporatiivinen yhteistoiminta rajautuvat pois. Tyypillisiä yhteiskunnallisia liikkeitä ovat siten esimerkiksi talonpoikaiskapinat, osin ristiretket, noitavainot, herätysliikkeet, nationalistiset, sosialistiset ja fasiset liikkeet, vallankumousaktiot, lakot, mielenosoitukset. Näitä ilmiöitä on tulkittu usein psykologisesta näkökulmasta: mitä ihmiselle tapahtuu. Sosiaalinen tilaus tähän on tullut joukkoliikkeiden pelosta ja sivistyneistön kyvyttömyydestä ymmärtää ”massoja” (Gasset y Ortega). Tällainen ajattelu oli Suomessakin yleistä kansalaissodan jälkeen — niin lehdissä, kirjallisuudessa kuin tieteessäkin.

Nykyinen yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimus jakautuu kolmeen tyyppiin ja tukeutuu kolmeen perinteeseen: poliittiseen historiaan, sosiologiaan ja mentaliteettihistoriaan. Sosiaalishistoriaa ne ovat silloin kun liikkeitä tutkitaan nimenomaan yhteiskunnallisina. Erään määritelmän mukaan (Touraine) juuri tämä on sosiaalishistoriaa, koska yhteiskunta = yhteiskunnalliset liikkeet.

Poliittisella historialla tarkoitetaan tässä tapahtumahistoriallista näkökulmaa. Se ei ota kantaa ”syviin syihin” vaan näkee liikkeissä organisoitunutta valta- ja etutaistelua. Kes-

1 Kollektiivisen toiminnan käsittämisestä ja selittämisestä ks. Eskola, Vuorovaikutus, muutos, merkitys; Smelser, *Theory of Collective Behaviour*.

2 Le Bon, *Joukkosielu* (alkuteos *La psychologie des foules* = hullujen psykologia). Hänen ”Sosialismin psykologiaansa” ei suomennettu.

kiöön tulee siten valtio ja poliittinen järjestelmä ja mahdollisesti toiminnan takana olevat taloudelliset edut. Tällöin esimerkiksi Ranskan vallankumous 1789 näyttäytyy kolmannen säädyn (porvariston) poliittisena liikkeenä. Yhteiskunnalliset liikkeet ovat tässä katsannossa tyypillisesti protestiliikkeitä.

Sosiologisia näkökulmia on monenlaisia, mutta tyypillisin on liikkeiden tarkastelu yhteiskunnan rakenteellisten ristiriitojen tuloksena. Kollektiivisella toiminnalla ihmiset puolustavat etujaan tai reagoivat syrjintään. Tarkastelun keskiössä on liikkeiden selittäjä: taloudellinen ja sosiaalinen rakenne ja ihmisten asema niissä. Toiminnallisempi aspekti on sellaisessa tutkimuksessa, joka keskittyy yhteiskunnan kiinteyttä ylläpitävään säätelyyn, esimerkiksi valtion vahvuuteen. Tällöin Ranskan vallankumous selittyisi talousjärjestelmän vinoutumilla (aateliston etuoikeudet), valtiokoneiston rappiolla tai molemmilla. Ns. historiallisen sosiologian tutkimustapaa voisi luonnehtia niin että siinä yhdistyy rakennanalyysi ja tilanneanalyysi. Toimintateoreettisessa sosiologiassa hylätään rakenteelliset ja funktionaaliset selitykset ja nähdään yhteiskunta ”toimintajärjestelmien kokonaisuutena” (a hierarchized set of systems of action) ja yhteiskunnalliset liikkeet silloin yhteiskunnan pysyvänä toimintatapana eikä pelkästään häiriönä tai muutostekijänä. ”Social movements are the collective action of actors at the highest level — the class actors — fighting for the social control of historicity, i.e. control of the great cultural orientations by which a society’s environmental relationships are normatively organized”.³ Näkökulma on historiantutkimuksen kannalta hedelmällinen mutta vaikea. Tässä tapauksessa Ranskan vallankumousta ei yksinkertaisteta taloudellisen tai poliittisen rakenteen ratkaisevaksi taitekohdaksi, vaan se oli moniulotteinen ”happening”, jossa yhteiskunnan toimintatapa (historicity) muuttui.

Mentaliteettihistorian lähestymistapa on lähellä edellistä. Yhteiskunnallisia liikkeitä tutkitaan maailmankatsomuksellisten muutosten tai ristiriitojen näkökulmasta. Ihmisten maailmankuva (tiedostettu tai tiedostamaton, johon mentaliteetilla varsinaisesti viitataan) ehdollistaa yhteiskunnallisen toiminnan. Varsinkaan vuosisatojen takaisten sosiaalisten protestien luonnetta ja suuntautumista ei voi ymmärtää ilman ajan yhteiskuntakäsityksen ja sisäistettyjen reaktiomallien tuntemusta. Kuvaava esimerkki on uskonnon ja ns. taikauskon funktio yhteisöelämässä. Vielä Ranskan vallankumouksessa rahvaan aktiivisuutta selittävät eskatologiset ennustukset (odotus, ns. ”suuri pelko” kesällä 1789 ja ajatukset seuruksista). Monet tutkijat, erityisesti ranskalaiset strukturalistit, ovat korostaneet mentaliteettihistoriassa maailmankäsityksen ja normien jäykkyyttä, mikä selittää sosiaalisia liikkeitä päinvastaisesta näkökulmasta kuin toimintateoria.

Kollektiivisen toiminnan ja sen yhden muodon, yhteiskunnallisten liikkeiden, syyksi on tarjottu yleispäteviä selityksiä. Sellaisiin ei ole kuitenkaan syytä uskoa jo ilmiöiden moninaisuuden vuoksi. Seuraavassa esitellään esimerkinomaisesti keskeisiä yhteiskunnallisten liikkeiden muotoja, selitysperspectiveita ja tutkimusmenetelmiä jo tehtyjen tutkimusten avulla.

3 Touraine, *The Voice and the Eye*, s. 25—27 ja 77—. Vrt. Weckroth, *Toiminnan psykologia*.

Kapinallisuus

Kapinallisuus voidaan määritellä yhteiskuntajärjestyksen vastaiseksi kollektiiviseksi toiminnaksi, joka näkyy konflikteina. Kapinallisuudella on erilaisia syitä, mutta yleistäen voidaan sanoa, että ihmiset puolustavat etujaan (useimmin toimeentuloon liittyviä). Tämän lisäksi ratkaisevia ehtoja ovat järjestäytyminen ja ”tilaisuus” kapinoida.⁴ Pitkän aikavälin (1600-luvulta nykypäivään) Ranska-tutkimuksessaan Charles Tilly esittää seuraavan historiallisen tutkimustyön ohjelman selvittääkseen kapinoinnin muotoja (”repertoires of contention”):⁵

1. Väestön jokapäiväinen toimeentulotapa (esim. viljavarkaudet riippuvat vuodenajoinnasta pidettävien markkinoiden olemassaolosta ja niiden varassa elävästä väestöstä);
2. Vallitsevat oikeudenmukaisuusnormit (esim. lakon edellytyksenä on ajatus että ihmiset saavat itse määrätä työstänsä);
3. Ihmisten kokemus kollektiivisesta toiminnasta (esim. mielenosoituksen yleistyminen protestimuotona johtuu huomiosta että tiettyihin viranomaisiin voidaan vaikuttaa osoittamalla tietyn väestöryhmän näkyvä tuki asialle);
4. Käytössä olevat repression muodot (esim. julkisen kokouksen käyttö protestivälineenä riippuu viranomaisten osoittamasta innosta hajottaa kokouksia).

Tämän ohjelman tarkoitus on välttää poliittisen historian virhe, kun se unohtaa valankäytön arkipäivän ja tavallisten ihmisten roolin. Heille kapina ei ole epäjärjestyttä, vaan omalla tavalla tarkoituksellista toimintaa. Tillyn mukaan toiminnan ohjelma muuttui Ranskassa 1800-luvun puolivälissä niin, että kun varhemmin kapinointi oli paikallista ja vetosi hallitseviin auktoriteetteihin, se alkoi muuttua kansalliseksi ja itsenäiseksi haastamalla koko järjestyksen. Ennen vaadittiin oikeutta, sittemmin valtaa.⁶ Tillyn mukaan yksinkertaistettu selitys muutokseen on se, että ihmiset eivät keskitetyn kapitalistisen kansallisvaltion oloissa voineet enää vaikuttaa kohtaloonsa paikallisin keinoin.

Edellisen kaltainen eurooppalainen kapinatutkimus on ollut melko laajaa.⁷ Yhteistä niille on korostus kapinoinnin kansanomaisesta luonteesta, mikä on hieman vierasta nykyaikaisen ihmiselle, joka on tottunut ”rationaaliseen” ja hyvin järjestettyyn yhteiskunnalliseen

4 Tilly, *The Contentious French*, s. 2—8.

5 Emt, s. 10. Varsinainen tutkimusongelma hänellä on selvittää kansan reaktiota kahteen suureen muutokseen, kapitalistisen talouden ja keskitetyn valtion syntyyn.

6 Emt, s. 390—, erit. taulukko s. 392—393. Ks. liite 22 (Tillyn kuvio).

7 Tunnetuimpia tutkimuksia ovat: Blickle, *Die Revolution von 1525*; Rudé, *The Crowd in History*; Hobsbawm, *Primitive Rebels*; Hobsbawm & Rude, *Captain Swing*; Stevenson, *Popular Disturbances in England*; Thomis, *The Luddites*; Tilly & Tilly & Tilly, *The Rebellious Century*; Lefebvre, *The Great Fear*; Le Roy Ladurie, *Carnival in Romans*; Moore, *Injustice*; Stearns & Stearns, *Anger*. Ks. myös seur. viitteet.

taisteluun (puolueet, vaalit, ammattijärjestöt). Lähes kauttaaltaan tutkimukset perustuvat poliisiraportteihin, oikeudenkäynteihin tai aikalaiskuvauksiin.

Suomalaiset ovat myös osanneet kapinoida: vuonna 1237 hämäläiset kirkon valloitusta vastaan, vuonna 1438 Satakunnan talonpojat Daavidin johdolla veroja ja paikallisia herroja vastaan, Rautalammin talonpojat sotaväen pakko-ottoja vastaan 1592—1593. Tunnetuin on kuitenkin ns. nuijasota 1596—1597. Nuijasodan syistä käytiin 1970-luvun lopulla kiivas ja valaiseva keskustelu: johtuiko se aateliston kiristyneestä rosvouksesta, talonpoikien tyhmyydestä vai hallitsevien valtataistelusta.⁸ Talonpoikien kokemaa ”luokkasortoa” ei voi kiistää ja heidän toimintansa puhuu oman kokemuksen merkityksestä.⁹ Toisaalta itse kapinan syttymistä ja laajuutta — sota vei lähes 3000 talonpojan hengen — ei voi ymmärtää ilman ”ylhäältä” annettua rohkaisua, so. yhdistyminen Flemingin ja Kaarleher ttuan valtataisteluun loi kapinalle otollisen ”tilaisuuden” ja teki myös laskusta suuren. Ylipäänsä sisällissodan — kuten Ylikangas nuijasodan määrittelee — luontoiset taistelut ovat olleet mahdollisia vain silloin kun eliittikin on jakaantunut.

Edellä mainittu yhteiskunnallisten liikkeiden tutkija Alain Touraine ei ole historiantutkija vaan sosiologi, joka on kehittänyt ns. interventio-metodia, jossa tutkija tavallaan osallistuu liikkeeseen. Hänen metodiaan ei voi sinänsä käyttää historiantutkimuksessa, mutta siinä on historiantutkijallekin tärkeitä ideoita ja Tourainen oma toivomus on että historiantutkijat ottaisivat siitä oppia.¹⁰ — Tourainen mallissa liikettä ei tutkita organisaationa eikä epämääräisenä liikehdintänä, vaan rivitason aktiivien muodostaman ryhmän avulla ja näkökulmasta. Tällä tasolla voidaan tavoittaa liikkeen kaikki tasot parhaiten, erit. arkinen käytäntö ja johdon rooli rivimiehen perspektiivistä. Tutkija auttaa ryhmää tekemään itseanalyysin, so. kuvan siitä mitä he tekevät, miksi ja miten. Itseanalyysi korvaa perinteisemmän tavan analysoida liikettä ulkoapäin tilanteen tai ideologian avulla. Itseanalyysillä saatu liikkeen ”omakuva” ei ole tutkimustulos, vaan se toimii tutkijan välineenä ymmärtää liikettä, sen ideologista puhetta (joka näkyy dokumenteissa) ja suhdetta yhteiskuntaan. Tutkijan nyt ”ulkopuolisena” esittämä tulkinta liikkeestä voikin olla aivan toinen kuin liikkeen itseymmärrys.¹¹ Historiantutkija voi tehdä ”intervention” eläytymällä, tutkimalla tekstien merkityksiä ja niiden tapahtumayhteyksiä. Hän voi kerätä tietoa juuri rivimiehen roolista ja selvittää liikkeen toimintapaa ja siten paljastaa uusia puolia liikkeen johdon luomista dokumenteista.¹²

8 Ylikangas, Nuijasota, ja siitä käyty keskustelu: HAIK 1—3/1978.

9 Lähteiden kannalta opettava kysymys on talonpoikien tekemien valitusten (Ylikangas, emt. s. 11—16) ”aitous” eli avustajien rooli.

10 Touraine, emt. 183—184, menetelmän yksityiskohtainen kuvaus, s. 139—. Yksi suomalainen sovellutus: Hyvärinen, Alussa oli liike.

11 Esimerkiksi jos työväenliike omaksuu sosialistisen opin ja sen mukaisen minäkuvan, tämä ei ole todiste siitä, että liikkeen synty olisi selitettävissä marxilaisella teoriolla.

12 Suomen työväenliikkeen historiassa tätä puolta ovat korostaneet mm. Soikkanen (Sosialismin tulo Suomeen) ja Kirby, (”The Workers’ Cause”: Rank-and-File Attitudes) ja lapuanliikkeen tutkimuksessa Silta-la, Lapuan liike ja kyyditykset. Talonpoikien kapinoinnista on hyvä esimerkkitutkimus Heikkinen, Kirveskansan elämää.

Luokkataistelu

Tourainen pyrkimys on ”kirjoittaa sosiaalihistoriaa, joka ei ole vain taloushistorian lisäke tai moralisoiva kertomus sorrosta.”¹³ Tällä hän viittaa yhteiskunnallisten liikkeiden ulko-kohtaisiin makroselityksiin ja epäilemättä juuri marxilaiseen tutkimukseen. Silti hän itsekin puhuu luokista ja luokkataistelusta: yhteiskunnallisessa toiminnassa syntyy luokkia, jotka taistelevat yhteiskunnallisen ”järjestyksen” hallitsemisesta.¹⁴ Touraine arvostelee jyrkästi sellaista luokkateoriaa, joka lähtee ajatuksesta, että on olemassa yhteiskuntaluokkia ennen luokkatietoisuutta, so. ihmiset jakaantuvat ”objektiivisesti” luokkiin ”luokkasemansa” mukaan ja *yhteiskunnalliset liikkeet ovat tuon objektiivisen tilanteen heijastuma*. Kun Marx kirjoitti Kommunistisessa manifestissa että ”yhteiskunnan koko tähänastinen historia on ollut luokkataistelujen historiaa”,¹⁵ kyse oli historianfilosofisesta konstruktiosta, jolla selitettiin yhteiskuntamuodostumien muutosta ja tiettyä trendiä, mutta sittemmin tämääntyyppisestä luokkateoriasta tuli keskeinen malli myös empiiriselle yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimukselle. Eikä tämä koske vain marxilaisia, vaan 1900-luvun yhteiskuntatutkimuksessa myös ”porvarillinen” tutkimus on nojautunut samankaltaiseen ajatteluun. Erona on vain suhtautuminen liikkeiden ohjelmien oikeutukseen. Esimerkiksi työväenliike ”ymmärretään” kapitalismin ja työväestön huonon aseman seuraukseksi, vaikka sosialistista ideologiaa pidetäänkin erehdyksenä.¹⁶ Tämän ajattelun toi Suomeen sosiaaliliberalismi, erityisesti saksalainen, joka tähtäsi luokkavastakohtien rauhanomaiseen ratkaisuun. Tämä ajattelutapa, jonka relevanssia omalle ajallemme ei voi kiistää, synnytti yhteiskunnallisen toiminnan tutkimuksen perusparadigmaksi liikkeen ”sosiaalisen taustan” etsimisen, so. jokaisella liikkeellä on jokin syvempi syy, yleisimmin sen kannattajien taloudellinen tai sosiaalinen asema. Kun liike pystytään identifioimaan johonkin sosiaaliseen ryhmään, se on selitetty. Jos tällaista materiaalista selitystä ei löydy, katsotaan että selitys on puutteellinen — jopa ”idealistinen”.¹⁷ Sanomattakin on selvää että tämän tutkimustavan vaarana on ”ekonomismi” tai ”taloudellinen determinismi”. Jos selitystä etsitään a priori yhdeltä suunnalta, se yleensä tietenkin löytyy, mutta paremman selityksen mahdollisuus on samalla rajattu pois.

Luokkataisteluparadigma on sopinut parhaiten tietenkin työväenliikkeen historiaan, missä sen relevanssia ei osattu pitkään edes epäillä. Kun talous- ja sosiaalihistoriallinen työväestön tutkimus on edistynyt, yksinkertaiset taloudelliset selitysmallit ovat me-

13 Touraine, emt, s. 184.

14 Emt, s. 62—72 (termien selitys).

15 Marx & Engels, Kommunistisen puolueen manifesti, s. 19 ja 1. luku. Marxin muita avaintekstejä luokista: Filosofian kurjuus; Louis Bonaparten brumaire-kuun kahdeksastoista; Pääoma III, viimeinen luku. Lähemmin ks. McLellan, *The Thought of Karl Marx*, s. 177—191.

16 Vrt. Schmoller, Luokkataistelut ennen ja nyt; Kuusi & Kuusi, Sosiaalinen kysymys ja sosiaalinen liike: ”Yhteiskuntaluokat ... ovat sosiaalisen liikkeen kannattajia” (s. 14).

17 Ohjelmallinen kokonaistulkinta tältä kannalta: Ylikangas, Käännekohtat Suomen historiassa. Eriytyneempi sovellutus on Ylikankaan tutkimus väkivaltarikollisuudesta: Puukkojunkkarieitten esiinmarssi, ks. kaavio liitteessä 23.

nettäneet uskottavuutensa. Uudempi tutkimus on korostanut työväenliikkeen moninaisuutta, sen kytkeytymistä mm. kansallisiin liikkeisiin (esim. Suomessa), uskonnon ja etnisten tekijöiden roolia (Saksassa ja USA:ssa), poliittisen järjestelmän luomia edellytyksiä (Englannissa, Venäjällä) tai perinteisten osallistumismuotojen merkitystä (Ranska, Italia).¹⁸ Perinteisen taloudellisen luokkajaon ohella on korostettu näkökulmaa, että työväenliike oli työväestön monitahoinen liike turvata kansalaisuutensa uudentyyppisessä porvarillisessa yhteiskunnassa. Toisaalta kyse oli perinteisestä alaluokan tyytymättömyydestä ja sen syyt ovat mitä moninaisimmat.¹⁹ Tilastollinen tutkimus 1800-luvun saksalaisista protesteista kertoo, että kaupunkityöväestön liikehdintä ei vaihdellut ajallisesti ja paikallisesti niin että sen syynä voitaisiin pitää *säännönmukaisesti* taloudellisia suhdanteita, työväestön sosiaalista koostumusta, ”juurettomuutta”, ”vieraantumista” tai kontrollin vahvuutta.²⁰

Lakot ovat olleet työväestön historiassa tärkeä osoitin teollisuuskapitalismin synnyttämästä vastarinnasta. Lakkojen yleisyys on tulkittu työväestön kokeman sorron tai toisaalta sen luokkatietoisuuden asteen mittariksi. Tällainen mittaaminen on tuottanut täysin ristiriitaisia tuloksia ja varsinkaan lakkoilu ei ole seurannut tehdasteollisuuden ja palkkojen kehitystä. Lakkojen summaamisesta ja em. oletuksista tutkimus on edennyt tilastollisen makrotutkimuksen²¹ kautta myös tällä alalla tapaustutkimuksiin ja niiden vertailuun. Näin päästään paremmin kiinni lakkojen luonteeseen, vaikka onkin totta että 1800-luvun jälkipuoli ja 1900-luvun alku olivat lakkoilun yleistymisen aikaa koko Euroopassa ja sillä on ”rakenteellisia” yleisedellytyksiä, kuten talouden *nousukausi*, työttömyyden *vähentyminen*, poliittinen järjestäytyminen, isäntävallan (patronat) *heikkeneminen* ja *poliittiset* kriisit. Tapaustutkimuksissa on todettu, että lakko on vaikea järjestää, koska se edellyttää työntekijöiden yhtenäisyyttä ja vahvaa asemaa suhteessa työnantajaan sekä työpaikalla että sen ulkopuolella. Siksi lakkoilu on helpointa kysytylle ja parhaiten palkatuille työvoimalle — jolla on vähiten syytä lakkoon.²²

Suomen historia osoittaa, että suurissa lakoissa keskeisenä tekijänä on ollut yleispolitiikka — työpaikan ulkopuolelta saatu voimankäyttö, jolloin työpaikka on poliittisen mielenosoituksen näyttämö (1906, 1917, 1945—1948, 1956, 1980-luvun avainryhmien lakot).

18 Geary, *European Labour Protest*; Geary, *Protest and Strike* (katsaus uusimpaan tutkimukseen); Tenfelde (hg), *Arbeiterbewegungen im Vergleich*; Katznelson & Zolberg, *Working Class Formation*. Suomesta: Alapuro ym, *Kansa liikkeessä*; Haapala, *How Was the Working Class Formed?*; Kettunen, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus*.

19 Thompson, *Moral Economy and the English Crowd*.

20 R. Tilly, *Kapital, Staat und Sozialer Protest*, luvut 9—10. Tiedot protesteista perustuvat poliisiarkistoihin ja lehtiin. Niiden syy-yhteyksiä taloudellisiin sosiaalisiin tekijöihin on etsitty faktorianalyysillä. Negatiivinen tulos keskeiseksi oletettujen muuttajien osalta korostaa protestimekanismin monimutkaisuutta ja suhteellista riippumattomuutta rakenteellisista tekijöistä.

21 Esim. Shorter & Tilly, *Strikes in France*; Perrot, *Workers on Strike*; Kaelble & Volkman, *Konjunktur und Streik*.

22 Metodisesti opettavia (”koulumaisia”) lakkotutkimuksia ovat: Cederqvist, *Arbetare i strejk*; Johansson, *Strejken som vapen* (hänen käyttämänsä ”voimasuhdemalli” on liitteessä 24).

Suomessa lakot on tilastoitu vuodesta 1890 lähtien ja tutkimus on voinut nojata siihen.²³ Tarkempi kuva saadaan tapaustutkimuksilla ja niissä voidaan Suomessa käyttää järjestöjen hyvin säilyneitä aineistoja ja paikallislehdistöä.²⁴ Ylipäänsä lakkoa pidetään kuitenkin epäluotettavana mittarina kertomaan työväen oloista tai ajattelutavasta. Se ei ole ollut enemmistön tapa reagoida vaikeuksiin.²⁵

Vallankumouksellisuus

Vallankumouksia ei voi tutkimuksellisesti erottaa kapinoinnista, mutta tilanteet, joissa taistellaan avoimesti poliittisesta vallasta ovat erikoisia siksi, että keskeinen huomio kiinnittyy valtakoneistoihin ja niiden hallitsemiseen. Niiden murtaminen taas edellyttää laajaa organisoitua toimintaa (ns. salonkikumoukset ovat toinen asia), joten on älyllistä laiskuutta selittää vallankumouksia vain ristiriidoilla, eduilla, tyytymättömyydellä, puutteella, kriisillä tms. yleisillä tai satunnaisilla syillä. Vallankumoushistoriassa on keskeistä miten taistelu valtiovallasta syntyy ja käydään. Vain tästä näkökulmasta ns. laajemmat syyt ovat relevantti kysymys. Historiografisesti ja metodisesti mielenkiintoinen esimerkki on Suomen ns. kansalaissota 1918. Sitä tutkineita historioitsijoita on Risto Alapuro arvoitellut silmien sulkemiselta: erinomaisen tyyppillistä vallankumousta (tai yritystä) ei tutkita vallankumouksena ja siksi päädytään sekalaisiin ja satunnaisiin selityksiin — tai ei minkäänlaiseen selitykseen.²⁶

Laajan tapahtumahistoriallisen tutkimuksen²⁷ lisäksi kansalaissodasta on ilmestynyt muutamia metodisesti kiinnostavia töitä. Rasila on tutkinut kansalaissodan ”sosiaalista taustaa” faktorianalysilla, so. on pyrkinyt selvittämään rakenteellisia tekijöitä, jotka selittäisivät kansan jakautumista punaisiin ja valkoisiin.²⁸ Aineistona ovat sodassa eri puolilla kaatuneet, teloitetut ja tuomitut (heistä saa tietoa), joiden oletetaan välillisesti kuvaavan osapuolten takana ollutta väestöä, ja kunnittaiset tiedot yhteiskuntarakenteesta ja poliittisesta aktiivisuudesta. Ensin mainittu aineisto osoittaa selvästi — vaikka ei ristiriidatto-

23 Ks. Suomen taloushistoria III, s. 394, 398—399; Savola, Lakko työelämän ristiriitana; Helelä, Työnseisaukset ja teolliset suhteet Suomessa 1919—1939.

24 Esim. Mattila, Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa (empiirisesti erittäin kattava vuoteen 1905, mutta tutkimustavaltaan rajoittunut: ”tutkimuskohteena on työnantaja-työntekijä -suhteen muotoutuminen kollektiivisena ilmiönä Suomen työmarkkinoilla”). Vrt. Kettunen, emt, 4. luku (lakko yhteisöllisenä tekijänä ja poliittisen identiteetin muovaajana).

25 Geary, emt, s. 386.

26 Alapuro, Kansalaissota vallankumouksena; Alapuro, State and Revolution in Finland.

27 Uusimmasta mainittakoon Ketola, Kansalliseen kansanvaltaan (käsittelee SDP:n itsenäisyyspolitiikan kautta SDP:n vallankumoukskonseptiä ja suhdetta venäläisiin); Upton, Vallankumous Suomessa I—II (on psykologisoiva); Punaisen Suomen historia 1—6 (perusteellinen mutta epäsystemaattinen kuvaus punaisten aseellisesta järjestäytymisestä, sodasta ja hallinnosta).

28 Rasila, Kansalaissodan sosiaalinen tausta.

masti — että sodassa olivat vastakkain omistava ja omistamaton kansanosa. Verrattuna Väinö Linnan Pohjantähden luomaan (hämäläiseen) kuvaan torpparien rooli menettää hohtoaan ja tilalle astuvat kaupunkien työväestö ja maatyöläiset. Sodan rintamalinjan mukaan eroteltu ”punainen Suomi” ja ”valkoinen Suomi” erosivat nekin selvästi toisistaan, mutta ei köyhään ja rikkaaseen Suomeen. Rasilan loppupäätelmä on, että sodan ”todelliset syyt” olivat poliittiset ja ulkoiset, mutta ”kansalliseen kahtiajakautumiseen sodan puhjetessa veivät yhteiskunnalliset taustatekijät”.²⁹ Tutkija itse huomauttaa, että tällainen tutkimustapa ei ”käsittele lainkaan välittömästi mielipiteitä, asenteita, arvostuksia ja tavoitteita muokkaavia tekijöitä” — eikä organisoitumista.

Askelta lähemmäksi rivimiestä on pyrkinyt Klemetilä tutkimalla henkilö henkilöltä Tampereen punakaartin yli 5 000 jäsentä.³⁰ He ovat eittämättä kumouksen ydinjoukko (vrt. Touraine yllä). Tiedot on kerätty kaartin ja muiden työväen järjestöjen omista papereista, valtiorikosoikeuden pöytäkirjoista ja seurakunnan arkistosta. Vallankumouskäytännöstä näin saatu kuva korostaa toiminnan järjestäytyneisyyttä ja yhteiskunnallisten organisaatioiden merkitystä (vs. hallitsematon ja arvaamaton liikehdintä) — ja siis myös sitä että olosuhteet sinänsä eivät johda mihinkään. Toiseksi käy selville miten kiinteästi vallankumoustoiminta nojasi työväenliikkeen ”normaaliin” ajattelu- ja toimintapaan. Mannisen tutkimus valkoisen puolen sotaa koskevista käsityksistä lähestyy asiaa lehtien, sotadokumenttien ja propagandan avulla ja osoittaa ainakin sen että jälkikuva on todellisuutta paljon selkeämpi.³¹ Kansanomaista vallankumousajattelua ei ole Suomessa vakavasti tutkittu vaikka siihen olisi hyvät edellytykset (kokous- yms. dokumentit, lehdet, muistitietokokoelmat).³²

Kansalaistoiminta

Kollektiivisen toiminnan erityismuotona voidaan pitää kansalaistoimintaa, joka tapahtuu annetuissa ja hyväksytyissä puitteissa ja on siten järjestäytyntä. Tähän kuuluvat niin menneiden vuosisatojen killat, herraseurat, hyväntekeväisyysjärjestöt kuin 1900-luvun yhdistyselämä puolueet mukaan lukien. Tällainen toiminta on tuottanut mahdottoman määrän järjestöhistoriaa.³³ Se on useimmin historiaa, jossa subjektina on järjestö tai asia. Kirjoittaja samaistaa jäsenet ja usein itsensäkin niin vahvasti järjestöön, että todellinen

29 Emt, s. 147—.

30 Klemetilä, Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö.

31 Manninen, Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina.

32 Työväen muistitietotoimikunta on julkaissut kokoelman Aatteet ja aseet (toim. Hako & Huhtanen & Nieminen). Muista ks. Stenvall & Holmalampi, emt.

33 Suomessa yhteiskunnalliset liikkeet ovat pääosin niin nuoria ja organisoituneita että niillä on paljon kirjallista jäämistöä, mikä on mahdollistanut järjestöhistorian laajuuden. Järjestöjen arkistoja on paitsi niiden omassa hallussa myös maakunta-arkistoissa, paikallisarkistoissa ja Työväen ja Kansan arkistoissa.

subjekti katoaa kuvasta. Tosin se ei haittaa, koska järjestöhistorian tavoite on juuri vahvistaa järjestöidentiteettiä ja historikiit ovat hyvä aineisto taas järjestöidentiteettien tutkijalle. Vaihtoehtona olisi tietenkin tutkimustapa, jossa järjestö on ihmisten toiminnan tulos ja näyttämö. Tieteellisen tutkimuksen alueelle astutaan silloin kun järjestäytyminen problematisoidaan. Tutkimuksen kohteena ovat edelleen järjestöt ja lähtenä niiden tuottama dokumentaatio, mutta tutkija kysyy: miksi ihmiset näin tekevät.

Järjestäytymisen suuri nousu tapahtui Länsi-Euroopassa 1800-luvun jälkipuolella. Silloin alkoi syntyä rahvaallekin tarkoitettuja joukkojärjestöjä. Tämä muutos on kytketty ns. kansalaisyhteiskunnan muodostumiseen, so. porvarillisessa yhteiskunnassa (vrt. sääty-yhteiskunta) ihmiset ovat *kansalaisia*, vapaita oikeudellisia subjekteja, joiden yksi toimintakenttä on ns. julkinen elämä ja yksi muoto siinä kansalaisjärjestäytyminen. Poliittisen elämän rajoitusten ja poliittisen järjestelmän kehittymättömyyden vuoksi kansalaisjärjestäytyminen tapahtui ensin ei-poliittisessa muodossa (vaikka usein poliittisista syistä). Suomessa tällaisia järjestöjä olivat 1800-luvulla mm. vapaapalokunnat, sivistysjärjestöt, raittiusjärjestöt, urheilu- ja opiskelijajärjestöt ja myös tieteelliset seurat.³⁴ Kollektiivisen toiminnan tutkimuksen kannalta tällainen järjestäytyminen on tärkeä tutkimuskohde siksi, että se paitsi kantoi myös *loi* identiteettejä ryhmille, luokille ja koko kansakunnalle. Metodisesti mielenkiintoisinta tällaisessa tutkimuksessa on tavanomaisen aineiston (liikkeen kannattajat, ohjelmat, toiminta) käyttö sosiologisessa analyysissä: liikkeiden tulkinta yhteiskunnallisen muutoksen perspektiivistä. Esimerkiksi Suomen varhainen raittiusliike ei ollut vahva varsinaisesti viinaongelmien vuoksi, vaan siksi että siitä tuli ”työväestön keskeinen ideologia siinä historian vaiheessa, jossa tapahtui siirtymä vanhasta säätyjärjestelmästä, sen uskontoon sidotusta yhtenäisestä maailmankuvasta ja kollektiivisesta ihmiskäsityksestä individualistiseen, sekulaariin kansalaisuuteen”.³⁵ Toisaalta sama liike oli fennomaanisen sivistyneistön idea ja tähtäsi työväestön organisoimiseen heidän johtamansa kansallisvaltion tukipilariksi.³⁶

Mentaaliset liikkeet

Mentaalisilla liikkeillä kollektiivisen toiminnan lajina tarkoitetaan tässä yhteistoimintaa, jolla on maailmankuvallinen pohja ja joka on organisoitumista ja formaaleja tavoitteita olennaisempi piirre — ainakin tutkijoiden mielestä.³⁷ Kaikki uskonnollinen liikehdintä

34 Alapuro ym, *Kansa liikkeessä*; Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*; Sulkunen, *Raittius kansalaisuskontona*.

35 Sulkunen, *emt.*, s. 278. Tosin agraariyhteiskunnan ”kollektiivinen” minus ei ole aivan selvä asia.

36 Järjestäytymisen ja valtionrakennuksen vertailua Suomen ja Ruotsin välillä: Stenius, *Massorganisation och nationell sammanhållning*.

37 Kuusi (toim), *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena*.

kuuluu tähän piiriin. Suomalaisittain tutuin esimerkki ovat herätysliikkeet, joita on tulkittu uskonnollisen maailmankuvan ja elämyksen näkökulmasta, persoonallisuuden rakentumisena, uskonnollisina ja maallisina protestiliikkeinä ja yhteiskunnallisen yksilöllistymisen muotona.³⁸ Tulkinnan aineksina on käytetty herännäisten tekstejä ja elämäkertoja, liikkeen leviämistä, kannatuspohjaa, kirkon ja viranomaisten reaktioita, oikeusprosesseja ja yleisiä tietoja yhteiskunnan sosiaalisesta muutoksesta. Herätysliikkeiden tulkintaa on helpottanut (tai johtanut harhaan) se että siinä tutkitaan ilmiötä, joka nähdään siirtymänä omaan aikaamme. Maailmankuvaa selitetään muutoksen lopputuloksen avulla, sille vastakkaisena tilana. Sama problematiikka koskee vielä vanhempien kerrostumien tutkimusta — mutta eri tavalla. Esimerkiksi 1500- ja 1600-luvun noitavainot kuuluvat kokonaan toiseen maailmaan. Siksi niiden selittäminen on vaikeata — paitsi vetoamalla karkeasti silloisten ihmisten ”tietämättömyyteen”. Ns. taikauskoinen maailmankuva — joka eli Suomessa vahvana vielä 1800-luvulla — oli aikalaisilleen rationaalinen.³⁹ Noitia tuomittiin empiiristen todisteiden (esim. vasikan selässä lentäminen) perusteella. Noitavainoissa taikauskoinen maailmankuva synnytti liikehdintää, jota ei voi selittää ilman tuota maailmankuvaa, mutta ei sekään yksin riitä joukkoliikkeiden selitykseksi. Sellaiseksi on tarjottu toimeentuloehtojen muutoksia (köyhyys, onnettomuudet, kilpailu), kirkon ja valtion kontrollin tiukkenemistä tai naisvihaa. Viimeksi mainittu on populaarein mutta vakavan tutkimuksen hylkäämä selitys — kuten myös vainojen laajuus.⁴⁰ Noitavainot ovat hyvä esimerkki tutkimuksesta, jossa tulokset ovat ratkaisevasti muuttuneet kun on siirrytty aikalaispropagandan yleistävästä tulkinnasta tapauskohtaisiin tutkimuksiin, jolloin paljastuu ilmiön moninaisuus, vaihtelevuus ja aikalaiskäsitustenkin ristiriitaisuus.

1900-luvun kansanliikkeiden tutkimuksen pääpaino on sosialismin ohella ollut äärioikeistolaisuuden tutkimuksessa ja siinä on erilaisille myyttisille ja mentaalille tekijöille annettu myös enemmän tai vähemmän selitysarvoa.⁴¹

38 Haavio, Suomen uskonnolliset liikkeet; Heikkilä & Seppo, Uskonnollinen liike, esivalta ja ”maailma”; Moilanen, Elämän puhuteltavana; Ylikangas, Körttiläiset tuomiolla; Ylikangas, Murtuva säätyvalta; Sulunen, Väckelserörelserna som ett förskede i organiserings historia.

39 Simonsuuri (toim), Myyttillisiä tarinoita; Teperi, Elämää Suomessa sata vuotta sitten; Haavio, Suomalainen mytologia.

40 Heikkinen, Paholaisen liittolaiset; Nenonen, Paholaiskultista konfliktiteoriaan eli kuinka selittää noitavainot; Ankarloo & Henningsen (utg), Häxornas Europa.

41 Suomalaisista liikkeistä: Alapuro, Akateeminen Karjala-Seura (sosiologinen selitys); Nygård, Suomalainen äärioikeisto maailmansotien välillä (poliologinen selitys); Siltala, Lapuan liike ja kyyditykset (osin mentaalinen selitys). Fasismista ja psykohistorian mahdollisuudesta: Siltala, Symbioottisesta hallintapokosta suhteelliseen toimintavapauteen.

Näkökulmien moninaisuus

Yhteiskunnallisella toiminnalla aina sellaisiakin seurauksia (edellytyksistä puhumatta-
kaan), joita toimijat eivät itse ajattele ja joihin siis liike ei pyri. Toisin sanoen ihmiset toi-
mivat yhteiskunnassa osin eri tavoin kuin käsittävät toimivansa. Myös tämä ulottuvuus
kuuluu tutkimuksen piiriin. Tutkimus voi etsiä näitä ulottuvuuksia eri suunnilta ja eri
näkökulmista. Tarkastelunäkökulma riippuu tutkimusperinteestä ja tutkijan omalle ajalle
relevanttien kysymysten esittämisestä. Tämä puolestaan luo erilaisia selityskehikkoja sa-
malle ilmiölle. Havaintoesimerkkinä tästä on liitteessä 25 viisi eri mallia selittää työväen-
liikkeen synty Suomessa. Jokainen malli päättyy erilaiseen tulokseen liikkeen luonteesta,
vaikka periaatteessa asian pitäisi olla tavattoman yksinkertainen, koska työväenliike
ohjelmissaan eksplisiittisesti ilmoitti tarkoituksensa. Voidaan kysyä oliko työväenliike
työväestön reaktio olojensa kurjistumiseen, yhteiskunnallisen edistyksen tulos, kapitalis-
min lainmukainen seuraus, sosiaalisten ja poliittisten muutosten yhteensattumisen tuote
vai osa kansalaisyhteiskunnan ja kansakunnan järjestäytymistä.

Peruskirjallisuutta

Alapuro ym, Kansa liikkeessä
Tilly ym, The Rebellious Century
Tenfelde (hg), Arbeiterbewegungen im Vergleich
Alapuro, Kansalaisista vallankumouksena

(Harjoitus: Yhteiskunnallisen liikkeen kannattajien taustan selvittäminen alkuperäislähteistä; toimintaohjelman
tulkitseminen, esim. Punainen julistus 1905).

15. luku

Suuret selitykset

Edellisissä luvuissa on esitelty sosiaalishistoriallista tutkimusta jakamalla esitys yleisimpien tutkimusaiheiden mukaan. Kuten alussa todettiin tämä pilkkominen ei vastaa tutkimuksen ihannetta, mutta todellisuutta kylläkin. Ja toisinaan on paikallaan kertoa siitä mitä historioitsijat tekevät, eikä siitä mitä heidän pitäisi tehdä. Koska sosiaalishistoria ei ole selvästi rajautunut tutkimusala tai -tapa, ei ole olemassa yhtenäistä sosiaalishistorian metodologiaa. Tunnusmerkkinä voidaan kuitenkin esittää määritelmä, että sosiaalishistoria on poikkitieteellisesti ja yhteiskuntateoreettisesti orientoitunutta historian tutkimusta, jonka tutkimuskohteena on *yhteiskunta*. Eikö tämä tuo yhteiskuntateorian tutkimuksen keskiöön ja eikö se johda pyrkimykseen rakentaa entistä parempaa yhteiskuntateoriaa? — KYLLÄ. Juuri näin monet tutkijat tekevät ja se on ylipäänsä tieteellisen työn luonne. Tilanne vain sattuu olemaan tällä hetkellä sellainen, että sosiaalishistoria toteuttaa tehtävänsä paremmin purkamalla suuria selityksiä kuin rakentamalla uusia. Käytännössä näin on tehty avartamalla historian tutkimuksen kenttää ja selitysperspectiveita. On kritisoitu yksipuolisia taloudellisia, poliittisia tai kulttuurisia selityksiä ja on korostettu yhteiskunnan problematisointia ja vuorovaikutuksen tutkimista. On pyritty eroon sekä yksinkertaisista rakenneselityksistä että idiografisesta historian kirjoituksesta. Sellaisten vanhojen paradigmaattisten käsitteiden kuten edistys, muutos ja rakenne tilalle ovat vahvimmin tulossa sellaiset käsitteet kuin toiminta, vuorovaikutus ja vertailu. Valtion tilalle on tullut kulttuuri, mutta aikaisempaa laveammassa merkityksessä.

Sosiaalishistorian piirissä käydään yhteiskuntateoreettista keskustelua — ja tutkimus on tuottanut jatkuvasti eri tasoisia ”suuria selityksiä”. Vain se suurin puuttuu, joka alistaisi koko kentän itselleen. Sitä taas ei ehkä kannata toivoa, sillä kriittinen ja aikalaisilleen hedelmällinen tutkimustyö ei tarvitse aikaansa suurempaa teoriaa. Sellainen merkitsisi tutkimuksen herkkyyden häviötä, kyvyttömyyttä vastata moniin *erilaisiin* kysymyksiin.

”Suuret selitykset” ovat kuitenkin tutkimuksen ”suola”. Ne jäävät elämään, ei niiden kritiikki. Ne ovat aikalaistuotteita ja sinänsäkin erikoisen kiinnostavia. Oman aikamme

suuret selitykset kertovat omasta tulevaisuuden horisontistamme.¹ Historian tutkimuksessa ne ovat tikapuita, joille voidaan nousta ja nähdä kauemmaksi — tai harhapoluiksi paljastuvia oikoteitä. Ne ovat osa historiallista ”diskurssia” ja vaikuttavat siihen mitä ja miten historiatutkimuksessa puhutaan.

Suuria selityksiä on monentasoisia, empiiriä yhteenvetoja, laajempia tai suppeampia yleistyksiä, malleja ja abstraktiotasoltaan vaihtelevia teorioita. Tässä ei puututa tähän puoleen, vaan erilaisia yhteismitattomia ”teorioita” esitellään esimerkkeinä historian hahmottamismahdollisuuksista. Kaikki uskonnolliset selitykset on jätetty sivuun, samoin tällä vuosisadalla vielä tärkeinä esiintyneet nationalistiset ja ihmisluonnon kehitystä koskevat opit. Tosin tilanne on sikäli ikävä että edellisten mukana suuret yleistykset ovat kadonneet suomalaisesta historiantutkimuksesta — niin yrjökoskislainen sankarihistoria² kuin renvällilainen psykologismi.³ Niiden kritiikki puolestaan on ollut niin helppoa, että vastatarjonta on jäänyt teoreettisesti vaatimattomaksi.⁴ Ylipäänsä Suomen historiasta ei ole käyty yhteiskuntateoreettista keskustelua. Uudemman ajan historiassa yksinkertaistettu modernisaatioteoria on hyväksytty sitä enempää pohtimatta.

Kaikille suurille selityksille on ominaista, että ne haluavat selittää yhteiskunnan *muutosta*.⁵ Tämä korostus johtuu omasta ajastamme ja ihmisen halusta hallita yhteiskuntaa. Historiantutkimus ei kuitenkaan välttämättä edellytä muutoskeskeistä tutkimustapaa, se voi olla jopa olennaisia puolia peittävä näkökulma. 1900-luvun teollistuneissa yhteiskunnissa se luonnollisesti on hallitseva tapaa jäsentää maailmaa.

Kapitalismiteoriat

Tämän vuosisadan (huom. ei 1800-luvun!) vaikuttavin yhteiskuntateoreetikko on ollut Karl Marx. Merkityksestä kertovat mm. jatkuvasti ylivoimaiset voitot tutkimuksen sitaattitaskelmissa (Art & Humanities Citation Index). Marxin kapitalismiteoriassa on kaksi puolta, taloustieteellinen ja historianfilosofinen, jotka hän omasta mielestään onnistui yhdistämään. Tässä ei ole oleellista selittääkö Marxin työnarvoteoria kapitalismia hyvin vai huonosti, vaan se miten Marx kytki taloudelliset suhteet luokkien muodostumiseen ja niiden rooliin yhteiskunnassa ja maailmanhistoriassa. Hänen ajatuksensa että taloudellinen ”perusta” määrää yhteiskunnan oikeudellista ja ideologista ”ylärakennetta” ainakin ”vii-

1 Ks. lähemmin Falk, Tuleva mennyt maailma.

2 Viimeinen, 1950-luvun versio oli otsikoitu Suomalaisen kansanvallan kehitys (toim. P. Renvall).

3 Hyvä johdatus Pentti Renvallin ristiriitaisesti tulkittuun ajatteluun on teemanumero HAIK 2.1983, erit. Eskolan ja Heikkisen artikkelit. Samassa lehdessä on hyvä vertailuartikkeli ”idealistisen” historianfilosofian yleiseurooppalaiseen tasoon: Saari, R. G. Collingwood historiallisesta ymmärtämisestä.

4 Uusimpana: Ylikangas, Käännekohtat Suomen historiassa.

5 Lloyd, Explanation in Social History, s. 179—.

me kädessä” on vaikuttanut ratkaisevasti koko sosiaalishistoriallisen tutkimuksen muotoutumiseen.⁶ Se on yksi tapa jäsentää yhteiskunta ja historia kokonaisuudeksi. Tuotantovoimien ja -suhteiden dialektiikka sisältää loogisen kehitysmallin: alkuyhteiskunta→orjanomistusyhteiskunta→feodalismi→kapitalismi→sosialismi→kommunismi.⁷ Historiallisina toimijoina ovat ihmiset mutta luokkien välityksellä. Marx itse korosti vielä vieraantumisteorian eri muodoissa miten em. yhteiskunnallinen kehitys vastaa *ihmisyyden* luonnollista toteutumista. Marxin historiankäsitystä voidaan lukea siten monella tavalla: klassisen humanismin, kehitysoopin, valistusrationalismin, metafysisen spekulatiion, positivismin tai systeemilogiikan mukaan.⁸ Marxin ajattelun — tai sen tulkintojen ajankohtaisuudesta kertoo se, että vaikka Marx on jo moneen kertaan karkoitettu akateemisen historiantutkimuksen ulkopuolelle, hän tulee sinne aina takaisin.

Marxin nykyaikaisista puolustajista merkittävimpiä on taloushistorioitsija (tai sosiologi) Immanuel Wallerstein, joka ei tosin jaa nykymarxilaisten vallankumouskonseptioita. Hän on tutkinut uuden ajan historiaa kapitalistisena *maailmanjärjestelmänä*. Kuten Marx hän on rakentanut kokonaisuudesta maailmantalouden Eurooppa-keskeisuudelle ja avain selittäjäksi tulee ”kapitalismi”, joka alkaa Euroopasta ja alistaa koko maailman. Oleellista on nähdä monet maanosat yhtenä järjestelmänä, sillä vain se selittää myös Euroopan eli ”keskustan” roolin. Wallerstein käyttää paljon marxilaisia käsitteitä, mutta antaa toisille omintakeisia merkityksiä. Niinpä hän lukee Neuvostoliiton ja Euroopan sosialistiset maat osaksi ”kapitalistista maailmanjärjestelmää” ja määrittää myös kehittyneiden maiden työväestön roolin pikemminkin ”riistäjien” kuin riistettävien joukkoon. Hänen väitteensä, että kapitalismi on merkinnyt ihmiskunnalle jopa absoluuttista kurjistumista, ei ole aivan perusteeton väite, vaan nojaa maailmanmitassa laskettaviin asioihin. Wallersteinin merkitys on ollut suuri ainakin kansallisvaltiokeskeisen historiakäsityksen murenemiseen.⁹

Edellisten kanssa samaan sarjaan kuuluva historioitsija on Fernand Braudel, joka on myös laatinut ”suuren” kapitalismin historian. Hänelle tosin kapitalismi ei ole samanlainen teoreettisesti selkeä systeemi kuin Marxille, vaan pikemminkin ilmiö, vaihdantatalouden (markkinavoittoon tähtäävä) toimintatapa, jolla on vaihtuvat alueelliset ja ajalliset puitteet. Tyypillistä tässä suhteessa on, että Braudelin ”kapitalismin” historia¹⁰ päättyy teollisen vallankumouksen alkuun. Myöhemmän ajan kapitalismin Braudel määrittelee enem-

6 Hobsbawm, Karl Marx's Contribution to Historiography.

7 Tämä tyypittely on aiheuttanut paljon keskustelua myös marxilaisten piirissä ns. siirtymäongelman muodossa: Hilton ym, Uuden maailman synty; Anderson, Passages from Antiquity to Feodalism.

8 Ks. esim. Adamson, Marx's Four Histories; Cohen, Karl Marx's Theory of History; Haapala, Matkalla vapauden valtakuntaan; Kolakowski, Main Currents of Marxism I; Topolski, Methodology of History, luku IX. Marxin omista teksteistä ks. erit. Saksalainen ideologia, Kommunistinen manifesti ja Grundrisse.

9 Wallerstein, The Modern World System I—II (jatkoa tulossa); Wallerstein, Historiallinen kapitalismi. W:n ajattelun ja kritiikin lyhyt esittely: Peltonen, Wallersteinin skeema (kokoelmassa Viinapästä kolera-kauhuun).

10 Braudel, Civilization and Capitalism 15th—18th Century, I—III. Lyhyemmän ja myös myöhempiä aikaa kommentoiden: Braudel, Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism.

män Wallersteinin kuin Marxin tavalla, so. hän ei pidä oleellisena sosialismin ja kapitalismin ristiriitaa. Vaikka Braudel on voimakkaasti taloudellisia tekijöitä korostava tutkija, hänen kapitalismiteoriaansa on tavallaan Marxin vaihtoehto (vaikka on Marxille paljon velkaakin), koska siihen ei ole liitetty mitään maailmanhistoriallista kehitysoppia. Hän on käyttänyt kapitalismia yleistyksenä, jonka avulla kuvaa kapitalisoituvan Euroopan ihmisten elinolojen rajoja ja mahdollisuuksia ("the limits of the possible").

Max Weber oli Marx-kriitikko siinä, että hän ei hyväksynyt Marxin kapitalismiteorian "teleologisia" ja vulgaarimaterialistisia piirteitä. Weber ei kuitenkaan selittänyt kapitalismia sen "hengellä", kuten joskus on tulkittu, vaan kapitalismi ja sen henki, puritanismi, ovat saman ilmiön, rationaalistumisprosessin, kaksi puolta. Länsimaisen kulttuurin ja yhteiskunnan (=kapitalismin ajan) suuri trendi oli rationaalisuuden kasvu niin ihmiskuvassa, ihmisen toiminnassa kuin koko yhteiskunnassa. Tämän vuosisadan alussa Weber esitti tämän osana kulttuurikritiikkiä: ihminen on menettänyt toimintavapautensa markkinoiden ja nimettömän vallan maailmassa. Hänen historiantutkimuksessaan ns. länsimainen rationalismi on sekä selitys, kuvaus että todellinen prosessi, joka auttaa ymmärtämään (monen sattuman ohella) miksi Eurooppa alkoi kehittyä eri suuntaan kuin muut maanosat. Niin tieteen kuin talouden historia osoittaa teesin hedelmälliseksi. Weberin aitoa historioitsija-luonnetta osoittaa että rationalismi ei ollut mikään luonnonvoimainen tai ihmisen päässä valmiina oleva kehityskoodi, vaan se muovautui elämäkäytännössä. Kapitalismin historiassa hän korosti "aatteellisten" tekijöiden suhteellista omalakisuuutta, ei samaistanut kapitalismia rosvoukseen, vaan korosti "kapitalistisen hengen" positiivista eettistä ulottuvuutta. Silti hän ei ollut kapitalismin lakeija eikä "porvarin marx", mikä maine häntä on seurannut. Edellisten tapaan Weber oli universaalihistorioitsija, koska hän etsi ja löysi suuren selityksen maailmanhistorialle.¹¹

Sivilisaatioteoriat

"Asioiden tapahtuminen ei ole mitään. Niiden tiedetyksi tuleminen on kaikki ... Kaiken mitä sanomme menneisyyestä, sanomme omasta itsestämme ... Mutta sukeltaessamme menneisyyteen löydämme uusia oman minämme mahdollisuuksia, laajennamme oman itsetajuntamme rajoja ... Tässä on kaiken historiantutkimuksen arvo ja tarkoitus".¹² Tämä lainaus edustaa ajattelua, joka löytää historian "suuren selityksen" omasta ajastamme ja suhtautuu jopa pilkallisesti tutkimukseen, joka luulee löytävänsä aidon ja objektiivisen menneisyyden lainalaisuuksineen ("Ranken erehdys"). Tällainen persoonallinen briljee-

11 Weber, Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki; Weber, Maailmanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus. Yhteiskuntahistorian kannalta tärkein on hänen kokoelmansa *Wirtschaft und Gesellschaft* (engl Economy and Society). Selitysteoksia: Hietaniemi (toim), Aiheita Weberistä; Peltonen, Kapitalismi, uskonto ja elämäkäytäntö (em kok.).

12 Friedell, Uuden ajan kulttuurihistoria I, s. 18 ja 32.

raus on istunut hyvin kulttuurihistoriaan, jossa on tulkinnallista tilaa enemmän kuin vaikkapa väestöhistoriassa. ”Ajan henki” eri tavoin määriteltynä on henkítieteellisen historiankirjoituksen suuri paradigma. Sen vuoksi tärkeimpiä tutkimuskohteita ovat uskonto, filosofia ja taide, joissa aikakauden yhteiskunta ikäänkuin tiivistyy käsityksiksi, jotka puolestaan ohjaavat ihmisten toimintaa. Ympäristön ja yksilön suhde on ratkaistu alentamalla ne kumpikin ”ajan hengelle”. Oleellisinta tämältyyppisessä historiankirjoituksessa on historian jäsentäminen kulttuureina — joko erilaisina tai yhden periaatteen hallitsemisena asteina. Kulttuuri on yhteiskunnassa subjekti, joka muuttuu, kehittyy ja laittaa ihmiset toimimaan tietyllä tavalla.

Onko tämä 1800-luvulle ominainen ”metahistoria” ja sivilisaatiokritiikki jo aikansa elänyt, kun Hegelin, Buckhardtin, Lamprechtin, Toynbeen, Spenglerin tai Friedellin teokista on nyt helppo löytää dogmaattisuutta, jota he eivät itse huomanneet?¹³ Ei suinkaan. Heidän perusnäkömyksenä on kokemassa uutta tulemistä mm. mentaliteettihistoriassa. Heidän kompastuskivenään ei ollut ”ajan hengen” teoria tms, vaan pikemminkin 1800-luvun uudet tieteelliset opit ihmisen psyykkisestä tai fysiologisesta olemuksesta, jotka sittemmin ovat osoittautuneet vääriksi.

Sivilisaatiohistorian suurena nimenä on viime aikoina esiintynyt Norbert Elias, joka teki keskeiset työnsä jo 1930-luvulla. Hänellä ei ole suurta kehitysteoriaa, vaan historia on hänelle subjektien vuorovaikutuksen tulos, joka ei ole suunniteltu mutta ei myöskään satuma. Keskinäisen riippuvuuden ”kudos” on yhteiskunnallinen ”järjestys”, jonka yksittäiset ihmiset luovat, mutta joka on heitä vahvempi ja joka on siksi käsitetty esim. Järjeksi, Luojaksi, Ajan hengeksi, Luonnoksi jne. Elias selittää siis kulttuurin muutosta sosiologisesti turvautumatta selityksenä mihinkään oppiin ihmisluonnosta tai abstraktiin ration. Eliasin ”Prozess der Zivilisation” länsieurooppalaisen yhteiskunnan kehityskuvauksena on yritys tarkastella rinnakkain ja yhdessä sekä yksilön että yhteiskunnan historiaa. Ihmisten käytöstopojen muutos (itsekuuri, ”yksilöllisyys”), luokkien muodostuminen (sosiaalinen ”etäisyys”) ja keskitetty valtiovalta (”julkinen kontrolli” ja ”julkisuus”) ovat saman tapahtumisen (Prozess) erottamattomia ulottuvuuksia. Tuloksena on ”kansalaistuminen”, ”rationaalisesti” toimiva yhteiskunnallinen ihminen.¹⁴ Yksilöllistymisen kääntöpuolena voidaan tosin korostaa keskitetyn kontrollin (valtio) vahvistumista.

Systemiteoriat

Systemiteoria ei sinänsä voi olla mikään historiateoria, vaikka kaikki historiateoriat voidaan pukea systemiteoreettiseen asuun. Systemiteoriaa on kuitenkin viime aikoina tarjot-

13 Näitä suuria nimiä on esitelty esim: Setälä ym (toim), Historiankirjoituksen historia ja White, Metahistory.

14 Elias, Über den Prozess der Zivilisation II, erit. s. 312—.

tu uudeksi, tieteellisen maailmanhistorian kaavaksi. Katsotaan, että koska se on formaali matemaattinen malli, se on vapaa sellaisesta spekulatiivisesta historianfilosofiasta ja apriorisista olettamuksista jotka ovat ominaista 1800-lukulaisille teoreetikoille. Systeemitoreettinen (tai ”kyberneettinen”) metodologia on päässyt hallitsevaan asemaan tulevaisuuden tutkimuksessa, jossa historian tutkimuksen tapaan esitetään kuvaus todennäköisestä yhteiskunnallisesta kehityksestä. Tämä tutkimustapa perustuu yleensä tilastolliseen analyysiin kvantifioitavista trendeistä (väestö, luonnonvarat, tuottavuus, saastuminen ja mitattavat häiriöt). Näin mitaten on historian tutkimuksessa laskettu mielenkiintoisia tietoa menneiden aikojen resursseista ja elämisen mittasuhteista, mutta yhteiskunta-analyyysinä ne eivät ole kovin mielenkiintoisia. Suomessa on Pekka Kuusi laatinut — selvästikin antropologi Marvin Harrisiin tukeutuen — ”yleiskuvan maailmankehityksestä”, jossa historiaa tarkastellaan *lajiolento ihmisen ja luonnon välisenä evoluutiona*. Ihminen ja luonto yhdistetään määrittelemällä ihminen ensin biologiseksi olennoksi ja sitten tietoisuutensa ansiosta evoluution ohjaukseen pystyväksi luonnon herraksi.¹⁵ Kuusi kertoo, että ”kukaan historian tutkija ei ole selittänyt, miksi emme enää asu luolissa” ja tarjoaa tilalle evoluutioteoriaa, jossa ”perusmuuttujina ovat ravinnon hankkiminen, lisääntyminen ja suojautuminen”(s. 125—). Ainakin 1800-lukulaisten mielestä tämä olisi ihmisen historian trivialisointia. Samankaltaisia yhden muuttujan suuria selityksiä — arvostettuja tutkimuksia — on rakennettu tautien ja muiden luontotekijöiden tekijöiden varaan.¹⁶

Systeemitoreettisen tarkastelun ansiona voi olla uusien muuttujien ja riippuvuuksien löytyminen historian prosessin selittämisessä. Hyödyllisintä tuossa metodissa on kuitenkin pyrkimys täsmälliseen käsitteenmäärittelyyn eli historian tutkijan ”kieli” joutuu arvioitavaksi. Toisaalta ”yhteiskuntamatemaatikko” joutuu käyttämään aivan samoja ongelmallisia käsitteitä kuin muutkin, eikä niiden formalisointi korvaa yhteiskuntatieteellistä määrittelyä: ”... pyrimme antamaan *toiminnallisen käytännön* perustaville kategorioille matemaattisessa mielessä täsmällisen kyberneettisen sisällön. Esitämme matemaattisesti ... peruskategoriat, joita ovat *todellisuus, tajunta ja teot*”.¹⁷ Mitä näistä voidaan esittää matemaattisesti? Ne voidaan merkitä eksaktisti, kun niiden sisällöt on historiallisesti käsitelty ja määritelty. Tässä mielessä ei voi olla historian matemaattista selitystä. Aivan sama koskee funktionalistisia malleja, jotka näyttävät selityksiltä. Kokonaan toinen asia on Ahmavaaran korostama yleinen käsitteellinen ja looginen selkeys, jota aina on syytä parantaa ja jossa systeemitoreettinen ajattelu sopii hyvin tietokoneajan apuneuvoksi.¹⁸

Suuret selitykset ovat tieteellisiä teorioita, jotka ikäänkuin luonnostaan vaativat itselleen asemaa tieteellisyyden huippuna. Voidaanko historian tutkimuksen tieteellisyys sitten samaistaa teoreettisuuteen? Jos ajatellaan niin, että hyvä teoria on yhtä kuin mahdollisimman kattava selitys, niin miksi ei. Tällöin on kuitenkin hyvä muistaa, että jokaisen selityk-

15 Kuusi, Tämä ihmisen maailma.

16 McNeill, *Plague and Peoples*; Crosby, *Ecological Imperialism*; Boyden, *Western Civilization in Biological Perspective*.

17 Ahmavaara, *Yhteiskuntakybnetiikka*, s. 19. Vrt. Topolski, *Methodology of History*.

18 Rasila, *Systeemanalyytinen näkökulma historiassa*.

sen ”hyvyys” riippuu arvioijasta eli viime kädessä kunkin ajan ihmisten yhteiskunnallisesta itseymmärryksestä, eli kuten historian professori Z. Topelius aikanaan kommentoi tyhmempiään: ”Nykyään tiedämme, että aurinko on Jumalan luoma taivaankappale ...”.¹⁹ Toinen tapa nähdä historiantutkimuksen tieteellisyys on samaistaa se pelisääntöihin, menetelmien ja erityisesti argumentoinnin tieteellisyyteen. Nämä tieteellisyyden kriteerit eivät tosin poikkea edellisestä. Selityksen tulee olla tieteellisen yhteisön silmissä *toden* näköinen. Jälleen törmäämme itseymmärrykseen — mutta se ei ole ongelma, jos hyväksymme tutkimustyön tarkoituksiksi itseymmärryksen.

19 Lainaus: Maamme kirja, s. 209.

Liitteet:

1. Kansantalouden tilinpitojärjestelmä (Sourama & Saariaho) 125
2. BKT Suomessa 1860—1985 (Hjerppe) 126
3. Rannikkotalonpojan talous (Löfgren) 126
4. Demografiset perusmuuttajat (Strömmer) 127
5. Kaavio Englannin väestömallista (Wrigley & Schofield) 128
6. Väestöllinen transiitio (Strömmer) 129
7. Rippikirjan sivu 130
8. Muuttoliikekartta (Lento) 131
9. Liikkuvuuskaavio, MUULI (Haapala) 132
10. Liikkuvuusmatriisi ja sen kuva (Haapala) 133
11. Perhetapahtumataulu (Teinonen) 134
12. Yksityisen kulutuksen jakauma (Hjerppe) 135
13. Elintarpeiden kulutus 1800-luvulla (Heikkinen) 135
14. Reaalipalkkaindeksejä (Haapala) 136
15. Köyhyyden korrelaatiot (Jaakkola) 137
16. Köyhät Tampereella, diagrammi (Haapala) 137
17. Työttömyys Suomessa 1880—1914, kuvio (Kuusi) 138
18. Sosiaalisen aseman luokitus (Haapala) 138
19. Sosiaalinen rakenne Suomessa (Uusitalo) 139
20. ”Luokkatutkimuksen kehät” (Blom ym) 140
21. Työväenluokan synty Kockan mallin mukaan (Haapala) 141
22. Kapinallisuuden muodot (Tilly) 142
23. Rikollisuuden synnyn selitys (Ylikangas) 142
24. Lakon selittäminen (Johansson) 143
25. Viisi selitystä työväenliikkeen synnylle (Haapala) 144
26. Teollistumismalli (Rostow) 148

Liite 1.

Kansantalouden tilinpito (Sourama & Saariaho, Kansantalouden tilinpito)

Tili 1. BRUTTOKANSANTUOTE JA SEN KÄYTTÖ	
1. BKT markkinahintaan	2. Kulutusmenot
	3. Pääomanmuodostus
	4. Vienti
	5. Miinus tuonti
BKT MARKKINAHINTAAN	BKT:N KÄYTTÖ

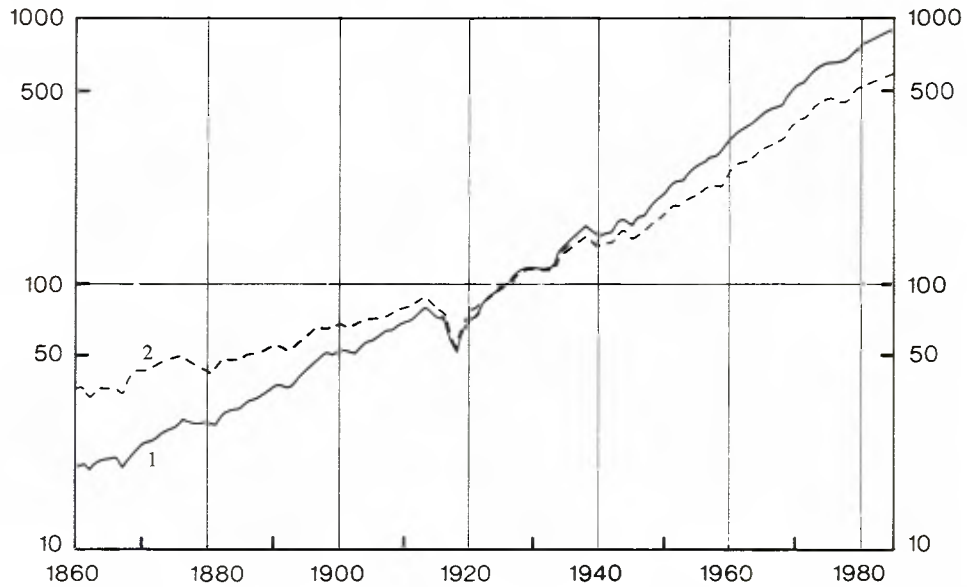
Tili 2. KANSANTALouden KÄYTETTÄVISSÄ OLEVA TULO JA SEN KÄYTTÖ	
2. Kulutusmenot	1. BKT markkinahintaan
6. Säästö	7. Miinus kiinteän pääoman kuluminen
	8. Tuotannontekijätulot ulkomailta, netto (=13 miinus 15)
	9. Tulonsiirrot ulkomailta, netto (=14 miinus 16)
KANSANTALouden KÄYTETTÄVISSÄ OLEVAN TULON KÄYTTÖ	KANSANTALouden KÄYTETTÄVISSÄ OLEVA TULO

Tili 3. KANSANTALouden PÄÄOMATALOUSTOIMET	
3. Pääoman muodostus	6. Säästö
10. Nettoluotonanto ulkomaille	7. Kiinteän pääoman kuluminen
	10. Pääomansiirrot ulkomailta, netto
VARALLISUUDEN BRUTTOMUODOSTUS	VARALLISUUDEN BRUTTOMUODOSTUKSEN RAHOITUS
11. Rahoitusvarojen nettohankinta	12. Velkojen nettohankinta
	10. Nettoluotonanto ulkomaille
RAHOITUSVAROJEN NETTOHANKINTA	VELKOJEN NETTOHANKINTA JA NETTOLUOTONANTO

Tili 4. ULKOMAISET TALOUSTOIMET	
4. Vienti	5. Tuonti
13. Tuotannontekijätulot ulkomailta	15. Tuotannontekijätulot ulkomaille
14. Tulonsiirrot ulkomailta	16. Tulonsiirrot ulkomaille
	17. Vaihtotaseen ylijäämä
JUOKSEVAT TULOT	JUOKSEVIEN TULOJEN KÄYTTÖ
17. Vaihtotaseen ylijäämä	19. Rahoitusvarojen nettohankinta ulkomailta (=11 miinus 12 plus 18)
10. Pääomansiirrot ulkomailta, netto	
18. Velkojen nettohankinta ulkomailta (=12 miinus 11 plus 19)	
TULOT	MENOT

Liite 2.

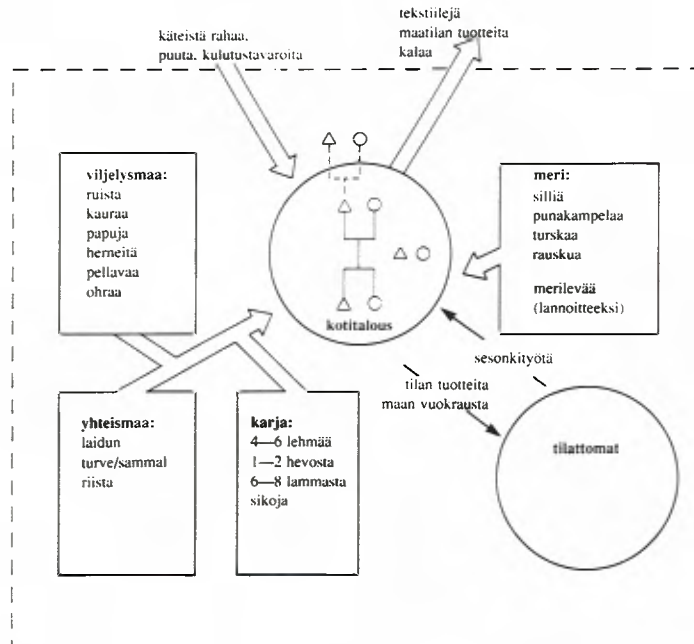
Kansantulo Suomessa 1860—1985 (Hjerppe, Suomen talous, s. 40, volyyymi-indeksi, 1926=100).

1. Bruttokansantuote markkinahintaan
2. Bruttokansantuote henkeä kohden

Liite 3.

Rannikkotalonpojan talous (Löfgren, The Potato People, s. 97)

Liite 4.

Demografiset perusmuuttajat (Strömmer, Väestöllinen muuntuminen, liiteseloste B, lyhennelmä).

Keskiikäkiluku on se väkiluku, johon väestötapahtumat suhteutetaan. Useimmin se on mittausajankohdan (va-kiintunein on vuosi) alun ja lopun aritmeettinen keskiarvo. Pienissä populaatioissa tai muutoin jyrkissä väestömuutoksissa näin laskettu keskiikäkiluku voi olla liian karkea.

Väestön *mediaani-ikä* on ikäraja, joka jakaa väestön kahteen yhtä suureen ryhmään: puolet väestöstä on tätä vanhempia, puolet nuorempia.

Kohortti on joukko, jota yhdistää jokin samanaikaisuus (esim. syntymävuosi tai -vuodet, avioitumisikä tms), ja jota tutkitaan joukkona etsimällä esimerkiksi kohorttikohtaisia demografisia tunnuslukuja.

Avioliittoisuudella tarkoitetaan naimisissa olevien osuutta (%) koko väestöstä tai erikseen rajatusta ryhmästä (esim. 20—50-vuotiaat naiset). Vrt. avioituneisuus.

Avioituneisuus(luku) tai *yleinen avioituneisuus(luku)* osoittaa solmittujen avioliittojen määrän keskiikäluvun 1000 henkeä kohden (=promilleina). *Ikäryhmittäinen avioituneisuusluku* ilmoittaa solmittujen avioliittojen määrän eri 5-vuotisikäryhmissä 1000 vastaavanikäistä keskiikäluvun naimatonta henkilöä kohden.

Syntyneisyys(luku) tai *yleinen syntyneisyysluku* osoittaa elävänä syntyneiden lasten määrän koko keskiikäluvun 1000 henkeä kohden (% (promillea) = ‰).

Yleinen hedelmällisyysluku osoittaa elävänä syntyneiden lasten määrän keskiikäluvun 1000:ta 15—49-vuotiasta naista kohden. Hedelmällisyyslukuun ei vaikuta suoraan väestörakenne, kuten syntyneisyyslukuun.

Erikoishedelmällisyysluvut eli *ikäryhmittäiset hedelmällisyysluvut* osoittavat eri 5-vuotisikäryhmiin kuululle äideille elävänä syntyneiden lasten määrän keskiikäluvun 1000:ta kyseisen ikäistä naista kohden.

Kokonaishedelmällisyysluku (*periodikohtainen kokonaishedelmällisyysluku*) on erikoishedelmällisyysluku-
jen summa kerrottuna viidellä. Se ilmoittaa montako lasta syntyi 1000:lle hedelmällisyytiensä saavuttaneelle naiselle, jos kukaan ei kuolisi ennen tämän iän päättymistä ja hedelmällisyysolosuhteet pysyisivät muuttumattomina (=teoreettinen lapsilukuennuste).

Yleinen aviollinen hedelmällisyysluku on elävänä syntyneiden aviolisten määrä 1000:ta naimisissa olevaa 15—49-vuotiasta naista kohden. *Avioton hedelmällisyys* ilmoittaa saman aviottomista lapsista suhteessa naimattomien naisten määrään. Luvut voidaan laskea myös ikäryhmittäin (esim. 15—24 vuotiaat) tai avioliiton keston mukaan, jolloin kyseessä ovat *erikois-* tai *avioliiton keston mukaiset hedelmällisyysluvut*.

Bruttousiutumisluku ilmoittaa montako tyttölästä vastasyntynyt tyttölapsi tulisi elinaikanaan keskimäärin synnyttämään, jos kuolevuus jätetään huomiotta ja jos erikoishedelmällisyysluvut pysyisivät muuttumattomina. Bruttousiutumisluku saadaan kertomalla kokonaishedelmällisyysluku osamäärällä, joka osoittaa tyttölas-
ten osuuden kaikista elävänä syntyneistä lapsista, ja jakamalla näin saatu luku 1000:lla. Tämä on yleisimmin käytetty karkea mittari osoittamaan väestön uusiutumista.

Nettousiutumisluku ilmoittaa montako tyttölästä vastasyntynyt tyttölapsi tulisi synnyttämään ko. kauden ikäryhmittäisen hedelmällisyyden ja kuolleisuuden vallitessa.

Yleinen kuolleisuus(luku) osoittaa kuolleiden määrän keskiikäluvun 1000:ta henkeä kohden. *Vakioitu kuolleisuusluku* tarkoittaa kuolleisuutta, josta erityisesti ikärakenteen vaikutus on eliminoitu, mikä on usein tarpeen verrattaessa eri populaatioita.

Imeväiskuolleisuusluku tarkoittaa alle vuoden ikäisenä kuolleiden määrää 1000:ta samana aikana syntyntä elävää lasta kohden. (Huom. että vertailulukuna ei ole alle 1-vuotiaiden määrä väestössä, joka saataisiin ikärakennetaulukosta, vaan samana aikana syntyneiden määrä).

Ikäryhmittäiset kuolleisuusluvut osoittavat eri ikäryhmien (yleensä 5-vuositäisten) kuolleiden määrän keskiikäluvun 1000:ta vastaavanikäistä henkilöä kohden. Yleensä kuolleisuusluvut lasketaan erikseen miehille ja naisille suurien erojen vuoksi.

Edellisiä tarkempi kuolleisuuden mittari on *kuolemanvaaraluku*, joka osoittaa vallitsevien kuolleisuussuhteiden mukaisen todennäköisyyden kuolla tietyllä aikavälillä (esim. tietyssä iässä). Laskutavasta ks. Haimi, Väestöntutkimus.

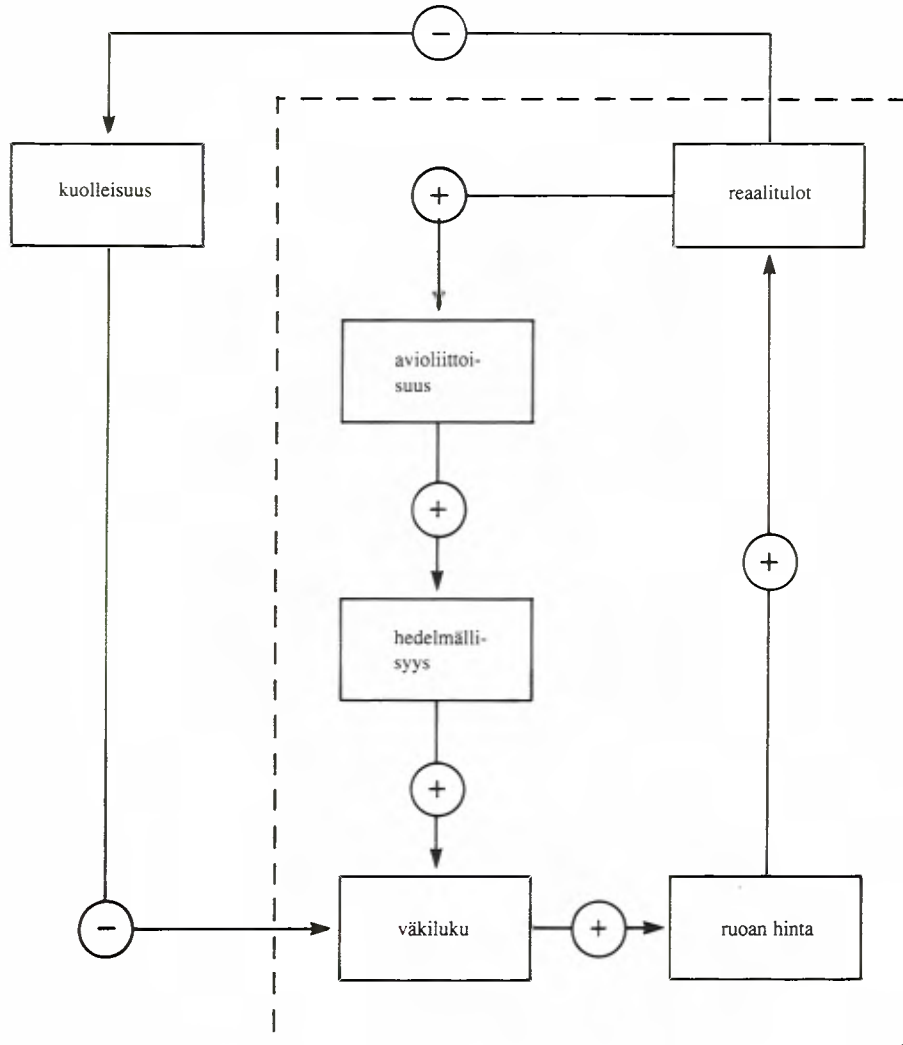
Elinikäodote (life-expectancy) eli *vastasyntyneen keskimääräinen todennäköinen jäljellä oleva elin aika* eli ”todennäköinen elinikä” on käsite, jota usein käytetään huolimattomasti väestön ”keski-ään” synonyymina. Se saadaan laskemalla tietyn syntymäkohortin todennäköinen elonjäämisjakauma (kuinka moni kuolee ennen tiettyä aikaa) vallitsevien kuolleisuussuhteiden perusteella (=kohortin kokonaiselinäika jaettuna henkilöluvulla). Lukuun vaikuttaa ratkaisevasti lapsikuolleisuuden taso ja siksi se on toisinaan harhaanjohtava. Ks. Haimi, emt.

Luonnollinen lisääntyneisyys osoittaa syntyneiden enemmyyden kuolleisiin verrattuna koko keskiikäluvan 1000:ttä henkeä kohden.

Kaikki demografiset tunnusluvut voidaan laskea, ja yleensä on syytäkin, paitsi kokonaisväestöstä, myös ikäryhmittäin, sukupuolen mukaan, kohorteittain, periodikohtaisesti, sosiaaliryhmittäin (mihin yleinen väestötilastointi ei riitä aineistoksi) tai näiden yhdistelminä.

Liite 5.

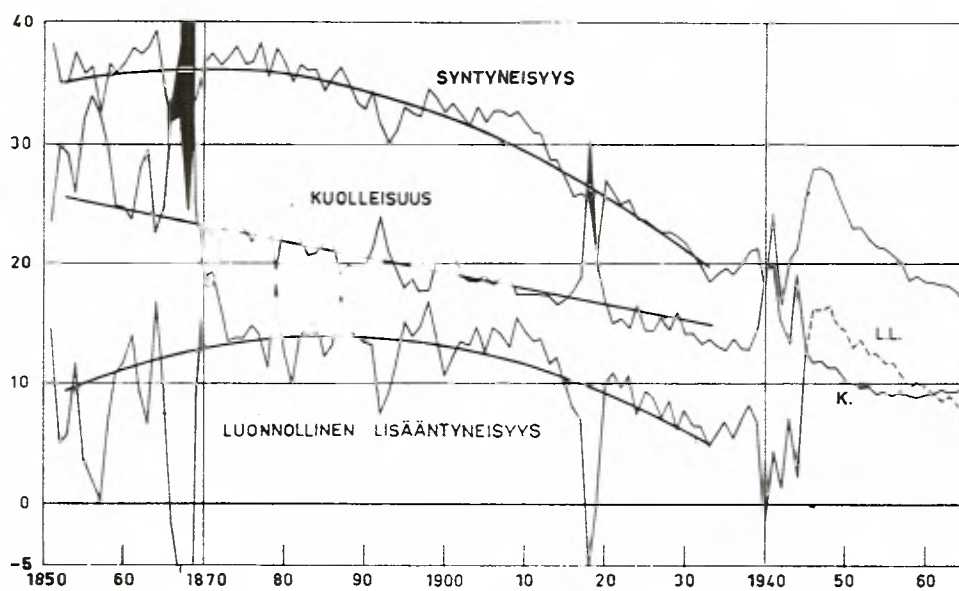
Malli Englannin 1700-luvun väestönkehityksestä (Wrigley & Schofield, *The Population History of England*, s. 458)

Nuoli osoittaa vaikutussuunnan ja merkki positiivisen tai negatiivisen riippuvuuden.

Liite 6.

Väestöllinen transiio Suomessa (Strömmer, Väestöllinen muuntuminen, s. 41).

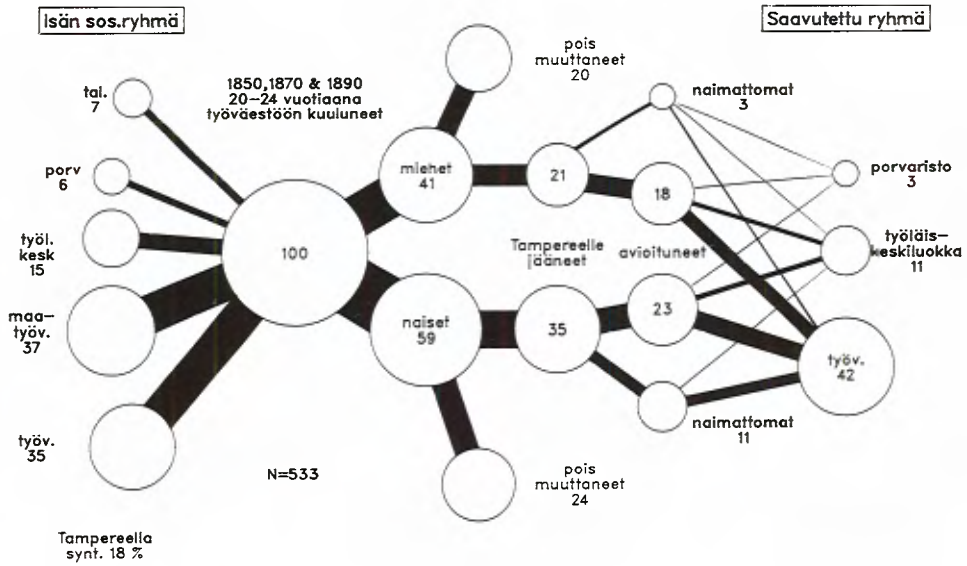
Liite 8.
Muuttoliikekartta (Lento, Maassamuutto)

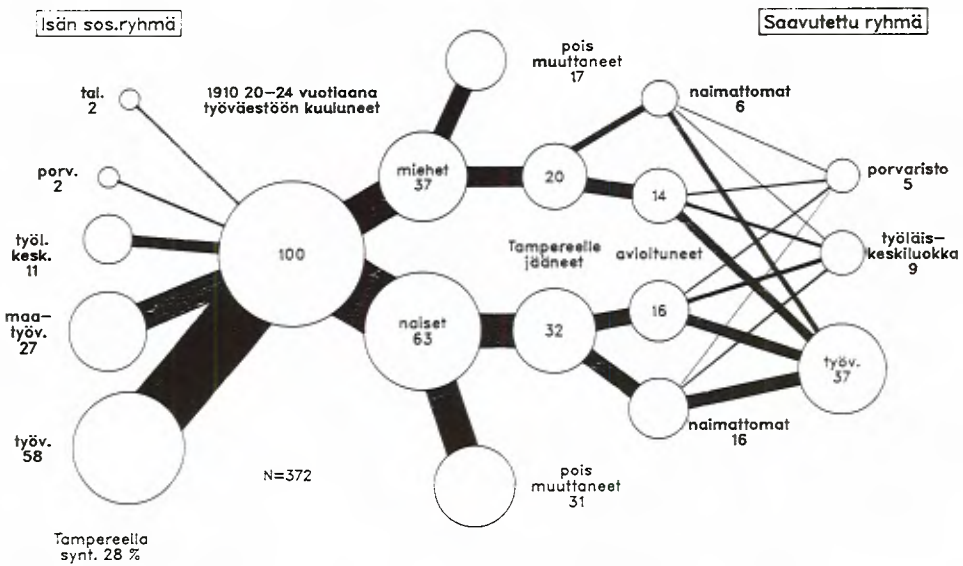
Liite 9.

Liikkuvuuskaavio mikrohistoriallisesta aineistosta (Haapala, Tehtaan valossa, s. 262)

A. Otokset 1850+1870+1890

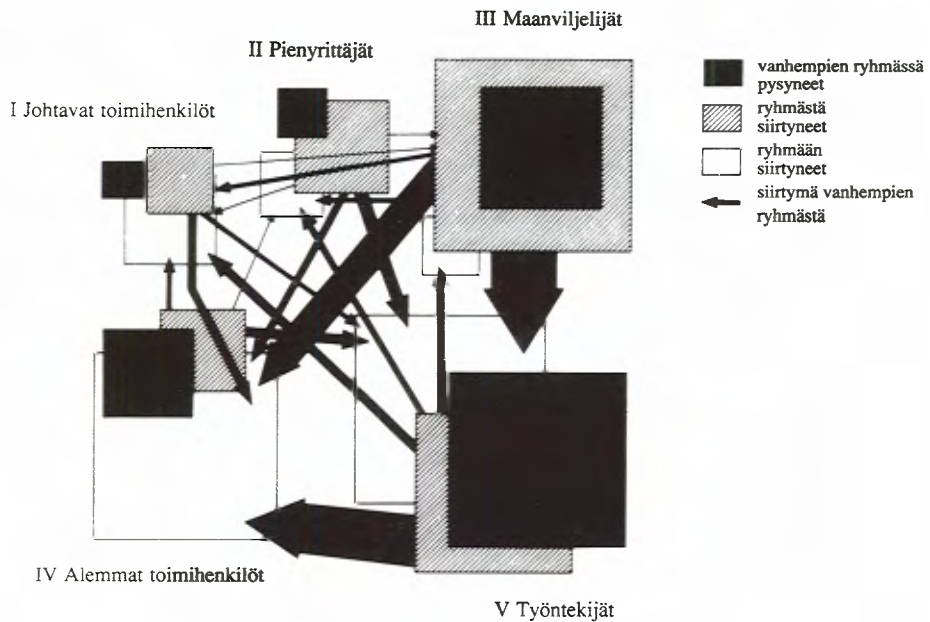

B. Oros 1910

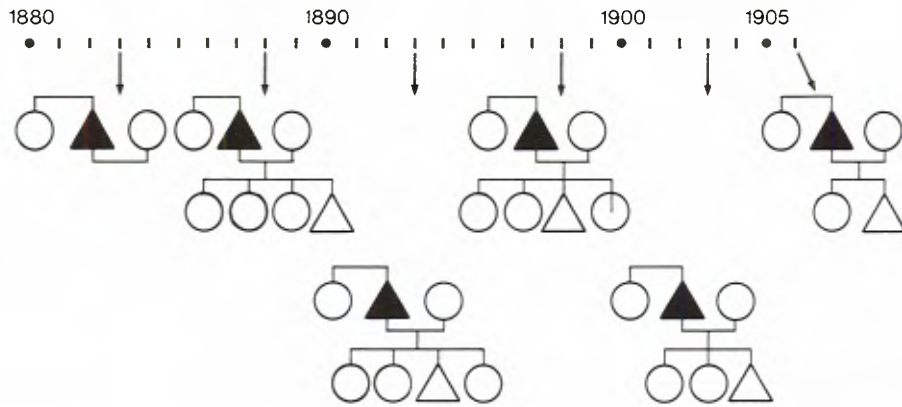
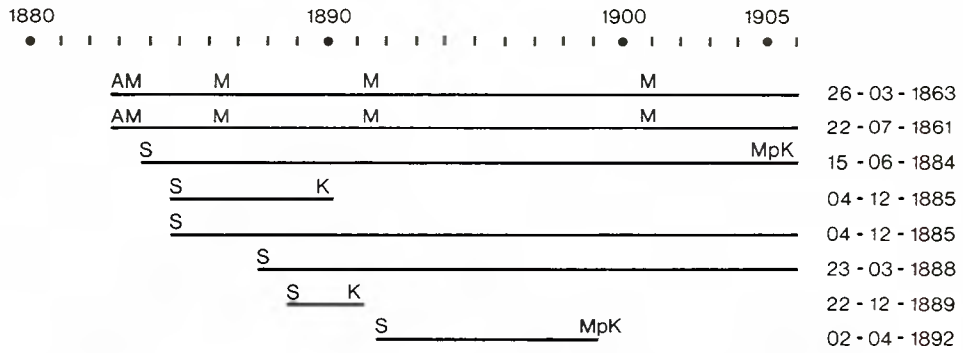
Hämeen läänin väestön sosiaalinen liikkuvuus. Otos: vuoden 1980 väestö.

vanhemmat	sosiaalinen ryhmä 1980					yht. (%)
	1	2	3	4	5	
1 johtava toimihenkilö	1,0	—	0,2	2,3	0,8	4,3
2 pienyrittäjä, itsenäinen ammattinharjoittaja	0,4	1,6	0,4	1,6	3,7	7,8
3 maanviljelijä, peltoala	1,4	1,2	10,1	7,4	16,8	36,9
4 alempi toimihenkilö	1,0	0,2	—	5,5	3,5	10,3
5 työntekijä	2,7	1,4	1,8	12,3	22,4	40,7
yhteensä (%)	6,6	4,5	12,5	29,2	47,2	100,0

Liite 11.

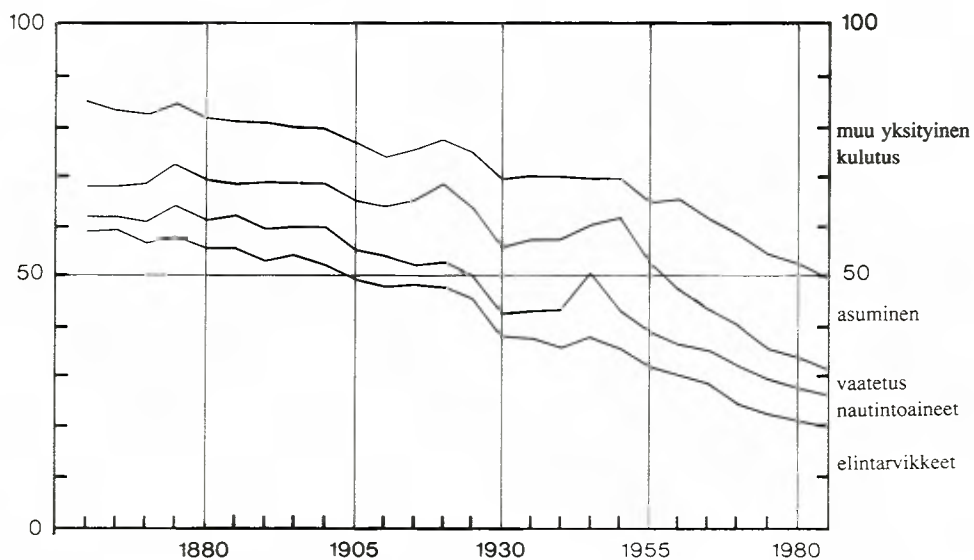
Perhetapahtumataulu (Teinonen, Porilainen perhe, s. 110)

	syntymäpaikka	aviol.	ikä	kuollut	ikä	ikä 1. ja viim. lapsen syntyessä	
						isä	äiti
ISÄ	Pori	1883	20				
ÄITI	Pori	1883	22				
LAPSI 1	Pori			1905 MpK	21	21	23
LAPSI 2	Pori			1890	5		
LAPSI 3	Pori						
LAPSI 4	Pori						
LAPSI 5	Pori			1891	2		
LAPSI 6	Pori			1899 MpK	7	29	31

Liite 12.

Kulutusrakenne (Hjerppe, Suomen talous 1869—1985, s. 105): Yksityisen kulutuksen jakauma joka viides vuosi.

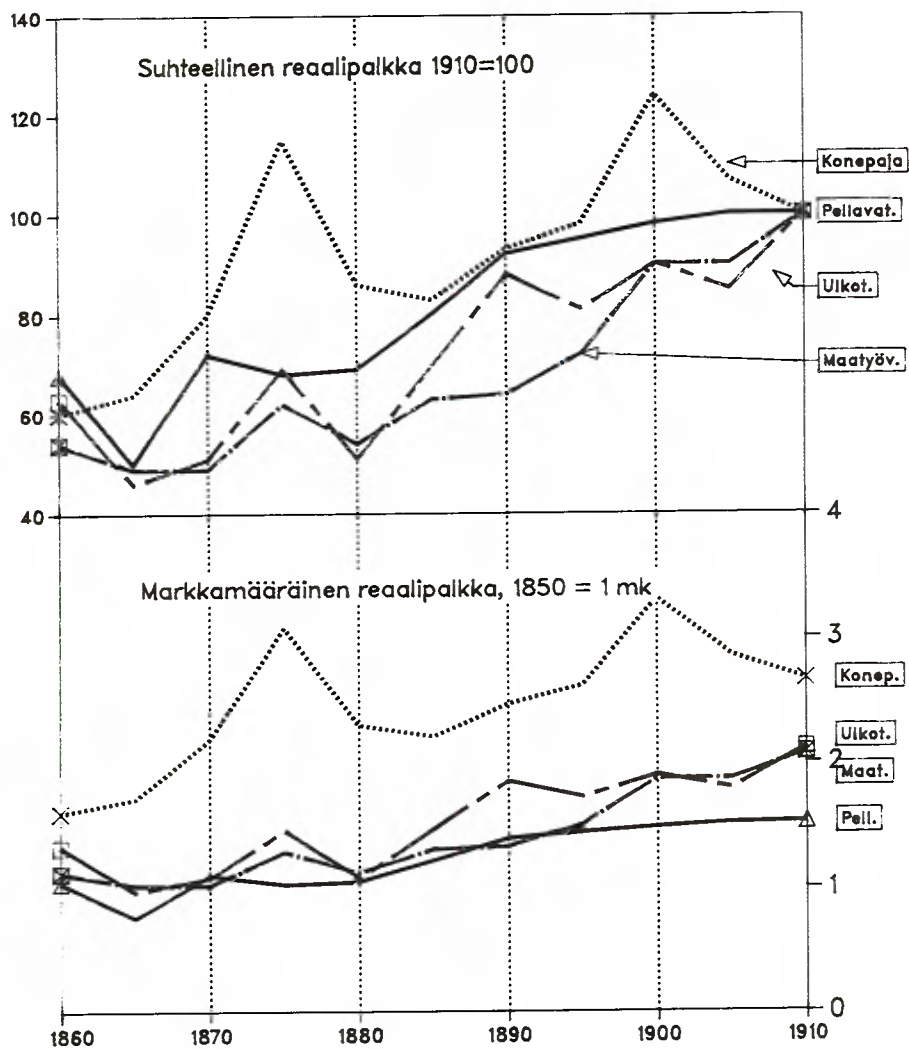
Liite 13.

Elintarvikkeiden tarjonta (Heikinen, Kulutus Suomessa, s. 400).

Tärkeimpien ravintoaineiden kokonaistarjonta (kg) sekä niiden ravintoarvo (kcal/päivä) asukasta kohden (vuosikeskiarvoina)

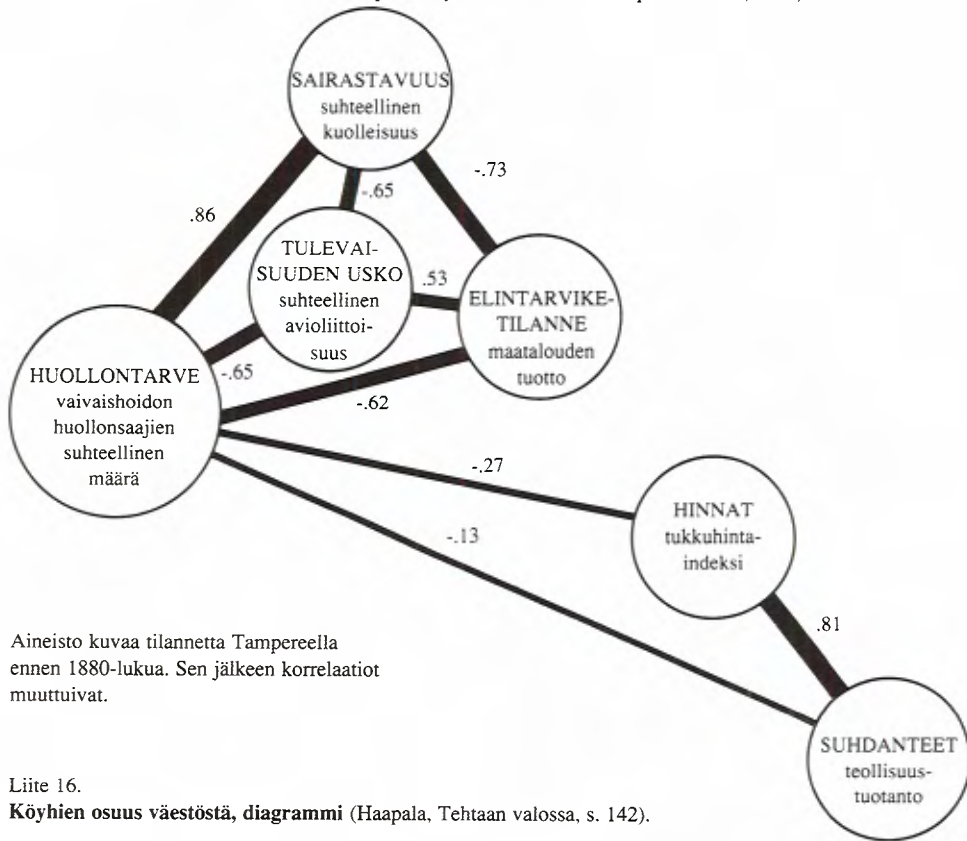
	1860/ 62	1870/ 72	1880/ 82	1890/ 92	1900/ 02	1910/ 12	Kasvu- kerroin
Vilja	133	166	134	145	189	183	1.37
Liha	25	24	22	27	30	32	1.29
Kala	9	9	7	7	5	7	0.77
Maito	96	102	114	135	167	184	1.91
Kuorittu maito	124	174	183	227	209	191	1.54
Voi	4	4	5	6	8	9	2.28
Peruna	74	130	124	126	131	133	1.78
Juurikasvit	43	18	21	20	18	15	0.35
Sokeri ja siirappi	2	3	4	6	11	12	6.37
Kahvi	1	2	2	2	4	4	3.03
Ravintoarvo kcal/päivä	2 400	2 900	2 600	2 900	3 600	3 600	1.50

Kolmen tamperelaisen työntekijäryhmän sekä
 maa- ja metsätyömiehen reaalipalkkaindeksi v. 1850–1910

Liite 15.

Köyhyyden korrelaatiot (Jaakkola, Tampereen työväestön sosiaalinen poikkeavuus, s. 44)

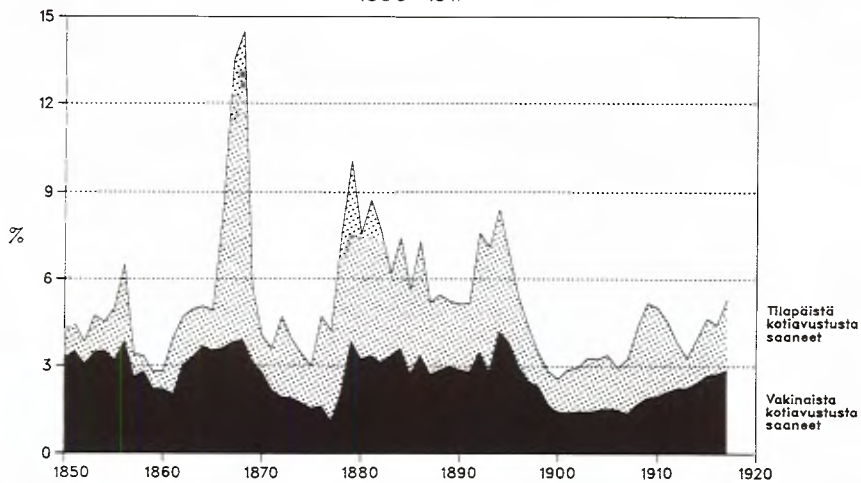

Aineisto kuvaa tilannetta Tampereella ennen 1880-lukua. Sen jälkeen korrelaatiot muuttuivat.

Liite 16.

Köyhien osuus väestöstä, diagrammi (Haapala, Tehtaan valossa, s. 142).

Kunnallista köyhäinapua saaneiden osuus aikuisväestöstä Tampereella 1850–1917

Liite 17.

Työttömyyden yleisyys (Kuusi, Talvityöttömyys, s. 152—153).

Työttömyyden esiintymisajat. Vuodet ja kuukaudet, joiden kuluessa työttömyysasiaa on päivänkysymyksenä käsitelty eri kaupunkien virastoissa (mustalla merkityt) tai työväen keskuudessa (vaakasuuralla viivotuksella merkityt).

	1878	1879	1884	1885	1886	1891	1892	1893	1894	1895	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	
Helsinki																									
Turku																									
Tampere																									
Viipuri																									
Pori																									
Hämeenlinna																									
Kuopio																									
Oulu																									
Pietari																									
Joensuu																									
Lahti																									
Kotka																									
Vaasa																									
Muita							3-3					7-2-1-4					1-1-7-3-3								
Yht.	1		1-1			3-8-9-2					3-17-11-10-14-11-12-11-20-14-11-8-(4)														

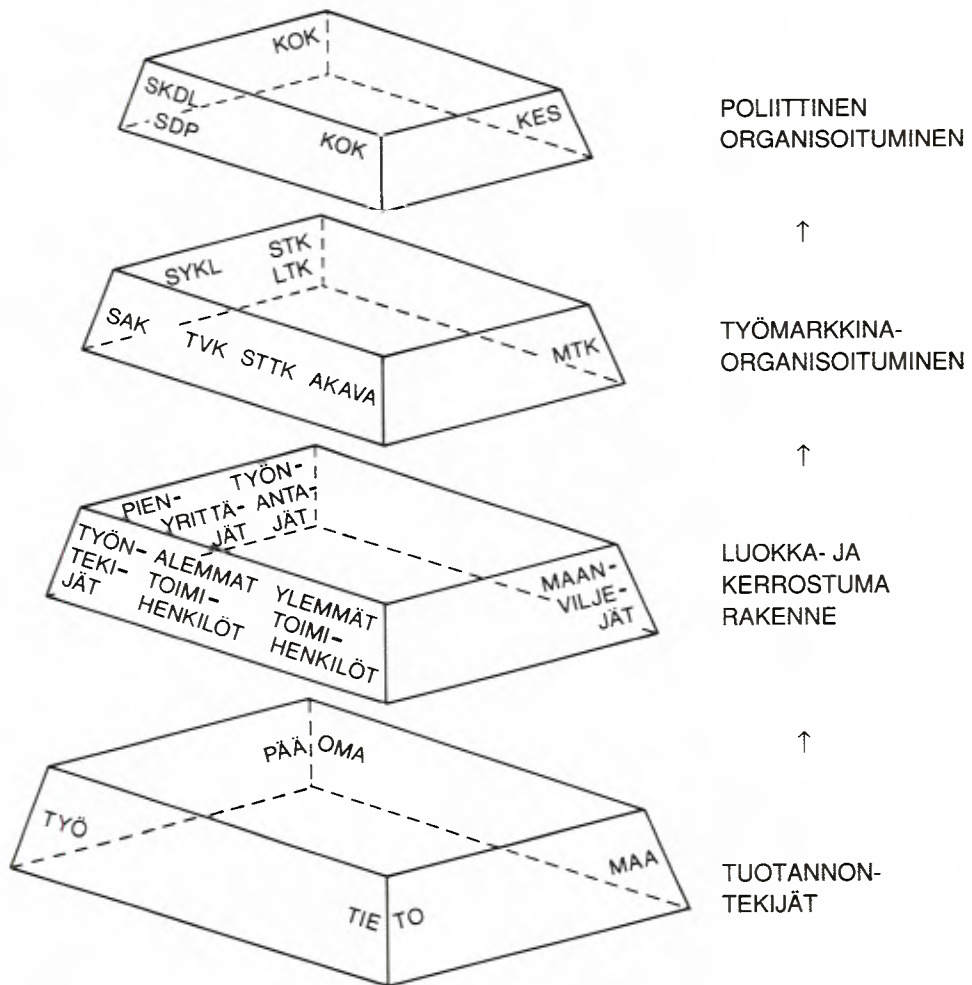
Liite 18.

Sosiaalisen aseman luokitus: 1800-luvun Suomi (Haapala, Tehtaan valossa, s. 349)

- 1 = suuryrittäjä, johtaja, korkea virkamies
- 2 = pienyrittäjä, jolla käytössä vierasta työvoimaa (esim. talollinen, kauppias, käsityöläismestari)
- 3 = ylempi toimihenkilö, jolla alaisia tai itsenäinen asema, ns. vapaa sivistyneistö
- 4 = itsenäinen ammatinharjoittaja, jolla ei aputyöväkeä (esim. pienviljelijä, pikkukauppias, yksinäinen käsityöntekijä)
- 5 = puoli-itsenäinen ammatinharjoittaja (esim. torppari, ajuri, ns. itsenäinen työmies)
- 6 = alempi toimihenkilö, jolla ei alaisia eikä ylempää koulutusta (esim. kauppa-apulainen, konttoristi, renki-vouti)
- 7 = erikoistunut työntekijä (esim. tehtaan mekaanikko, veturinkuljettaja)
- 8 = erikoistumaton työntekijä (esim. nuori tehtaalainen, oppipoika, renki, piika)
- 9 = tilapäistyöntekijä (esim. maataloudessa itsellinen eli loinen, kaupungissa kiertävä sekatyöläinen)
- 0 = tuntematon asema, ammatiton (esim. hoidokki, vanki, köyhä, todellinen irtolainen)

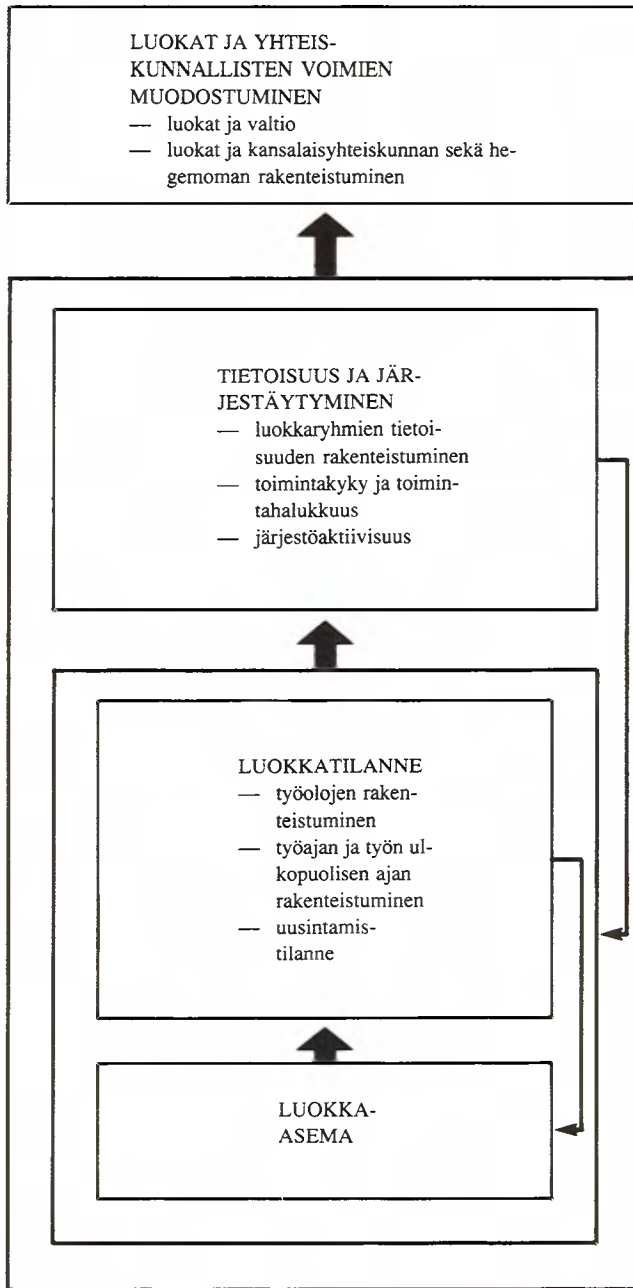
Liite 19.

Sosiaalinen rakenne Suomessa 1980-luvulla (Uusitalo, Luokkarakenne ja intressien organisoituminen, s. 173).

Liite 20.

Luokkatutkimus: "kehääjatus" (Suomalaiset luokkakuvassa, s. 34)

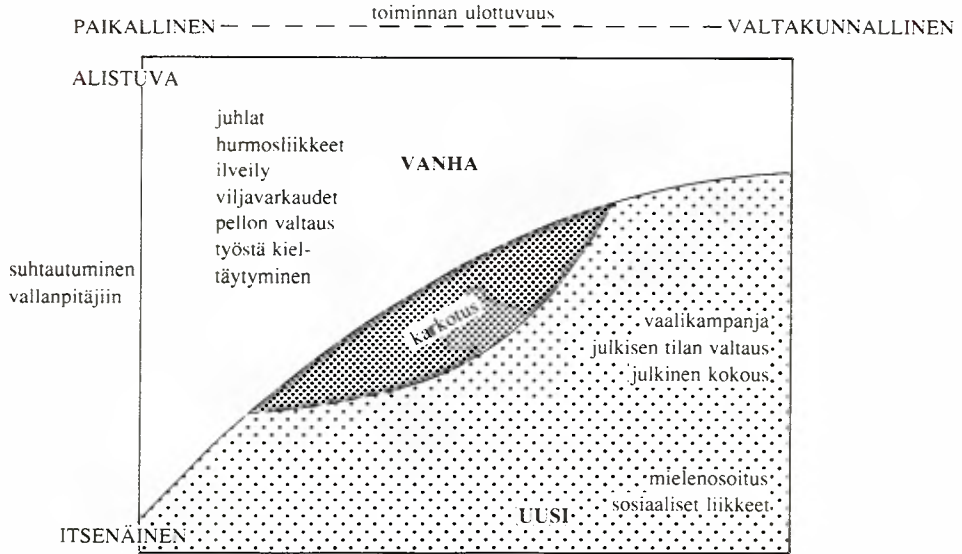
Yhteenveto Tampereen työväestön luokkaluonteeseen vaikuttaneista tekijöistä.

	ALKU vuodet 1820—1870	MURROS vuodet 1870—1900	VAKIINTUMINEN vuodet 1900—1920
taloudellinen luokka	+ palkkatyö tehtaisa ja tehdas- työväen suuri osuus työväestössä — muut työntekijäryhmät pääosin eivät palkka- työsuhteessa — työntekijöiden suuret kvalifikaatioerot <i>erikoispiirre:</i> suurteollisuus	+ palkkatyön yleistyminen käsityössä ja ulkotyössä + työvoiman vapaa liikkuvuus — kausityön yleistyminen, köyhen marginaaliryhmän kasvu <i>erikoispiirre:</i> suurteollisuus	+ palkkatyö hallitseva kaikissa työntekijäryhmissä + työehtojen yhtenäistyminen, ammattilinen järjestäytyminen + lapsityön vähentyminen — ammatillinen erikoistuminen, palkkaerot <i>erikoispiirre:</i> suurteollisuus
sosiaalinen luokka	+ säätyerot itenäiseen väestöön + kiinteät tehtaalaisyhteisöt — työläisryhmien erillisyyss — patriarkaaliset suhteet — demografinen ja sosiaalisen taustan hajanaisuus — sosiaalinen nousu <i>erikoispiirre:</i> naisten suuri osuus, tehdasyhteisöt	+ »menestysero» keski- luokkaan + sosiaaliset ongelmat + sosiaalisen liikkuvuuden staattisuus, perheellistyminen + ammatiterojen pienentyminen + kiinteät tehtaalaisyhteisöt — liikkuvan työväen kasvu <i>erikoispiirre:</i> naisten osuus, tehtaalaisyhteisöt	+ kulttuuri- ja tuloerot keskiluokkaan + demografinen vakiintuminen, toisen polven työväestö + työläiskaupunginosien vakiintuminen + omien instituutioiden synty — sosiaalinen nousu, koulutus <i>erikoispiirre:</i> naisten osuus
poliittinen luokka	— oikeudettomuus ja ulko- puolisuus poliittisessa järjestelmässä — vaikutusmahdollisuuksien puute — ideologinen riippuvuus <i>erikoispiirre:</i> kapitalistinen patriarkalismi	+ poliittinen julkisuuden synty + sivistysliikkeet, koulu + liikkuvuuden lisääntyminen + ongelmien kokeminen — ideologinen riippuvuus — omien organisaatioiden puute <i>erikoispiirre:</i> työväestön sivistyseliitti	+ kansalliset, taloudelliset ja poliittiset kriisit 1899, 1901—1906, 1914—1919 + omat organisaatiot ja instituutit, sosiaalinen oppi + vaikutusmahdollisuudet: vaalit ja joukkovoima — epäonnistumiset, poliittisen eliitin eriytyminen <i>erikoispiirre:</i> reformistinen vallan- kumouksellisuus

+ tekijät, jotka vahvistivat työväestön luokkaluonnetta
— tekijät, jotka heikensivät työväestön luokkaluonnetta

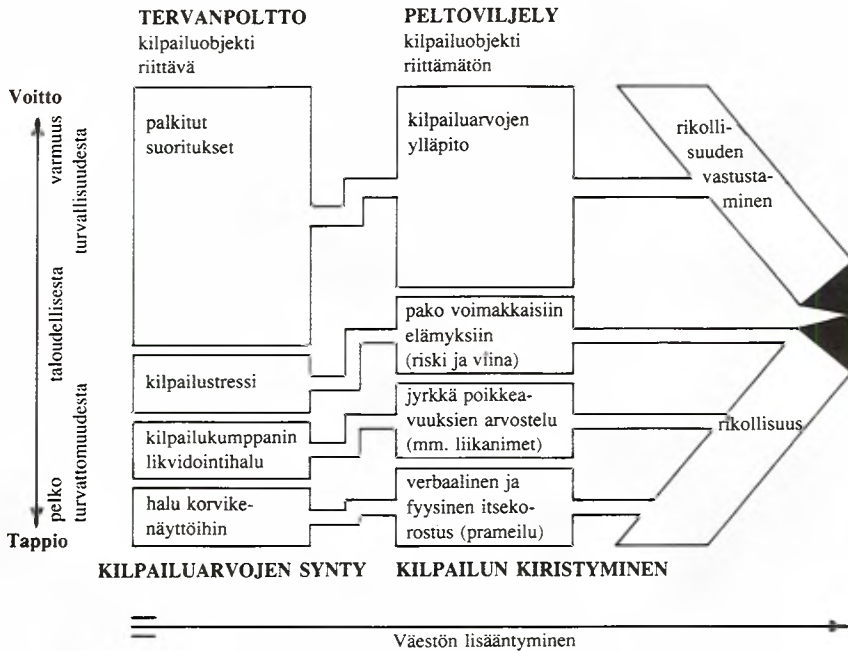
Liite 22.

Kapinallisuuden muodot (Tilly, *The Contentious French*, s. 395): kapinoinnin "vanha ja uusi repertuaari".

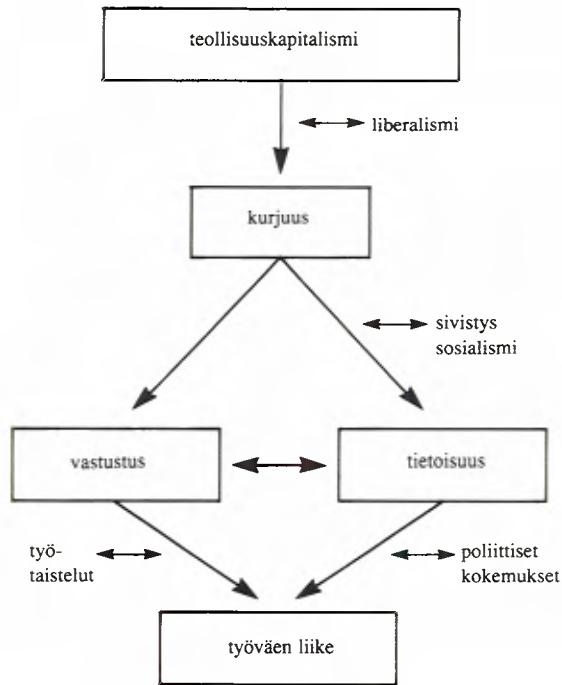
Liite 23.

Rikollisuuden synnyn selitysmalli (Ylikangas, *Puukkojunkkareitten esiinmarssi*, kuvio 23): Kaavio rikollisuuden ja sitä vastustavan kansalaistoiminnan yhteydestä kiristyvään kilpailutilanteeseen.

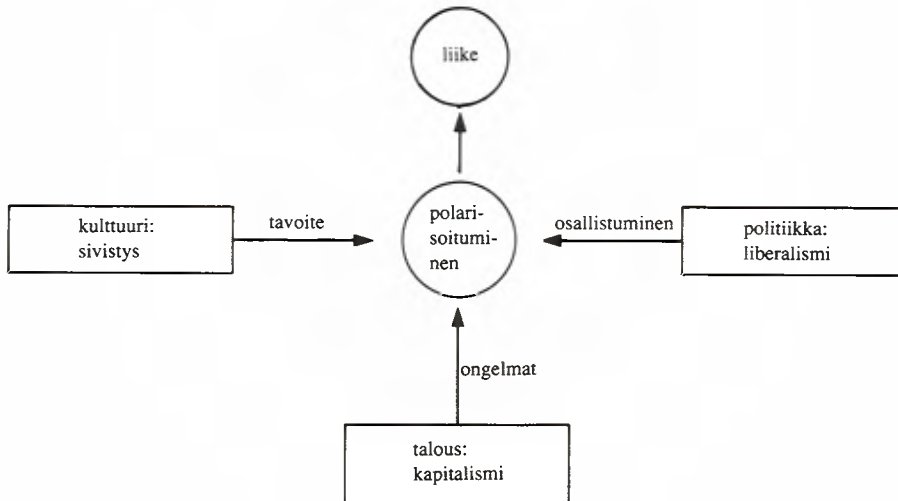

Viisi selitystä Suomen työväenliikkeen synnylle (Haapala, Arbetarrörelsens uppkomst)

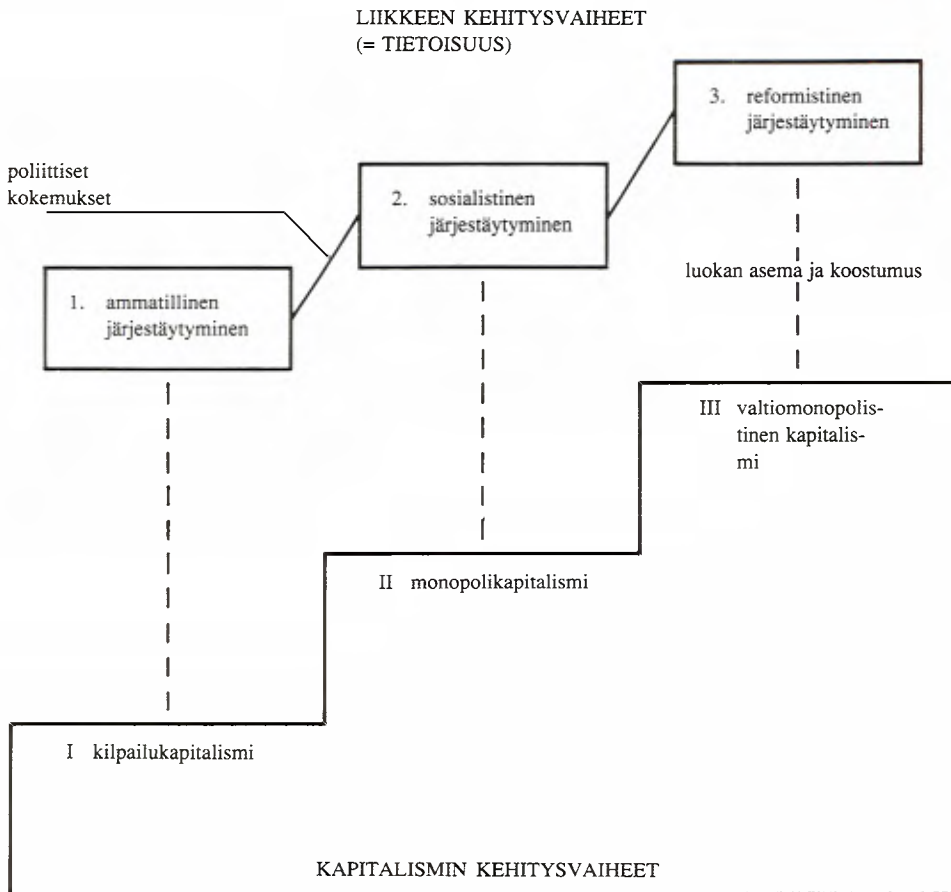
1. malli: Työväenliikkeen klassinen omakuva liikkeen synnystä kapitalistisen riiston seurauksena, jolloin olosuhteet pakottavat työväestön järjestäytymään.

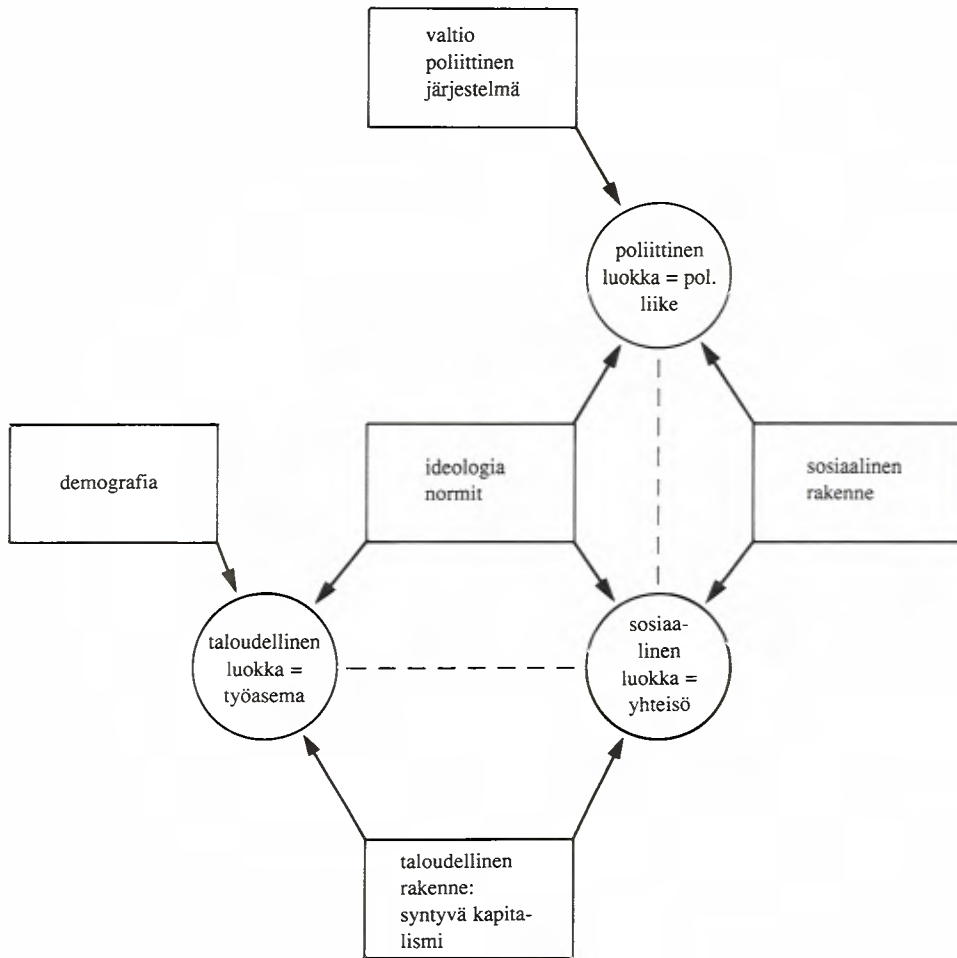
2. malli: Sosiaaliliberalismin näkemys: työväenliike syntyy yhteiskunnallisen edistyksen ja polarisoitumisen ristiriidasta eli tasa-arvotavoitteen ja todellisuuden ristiriidasta.

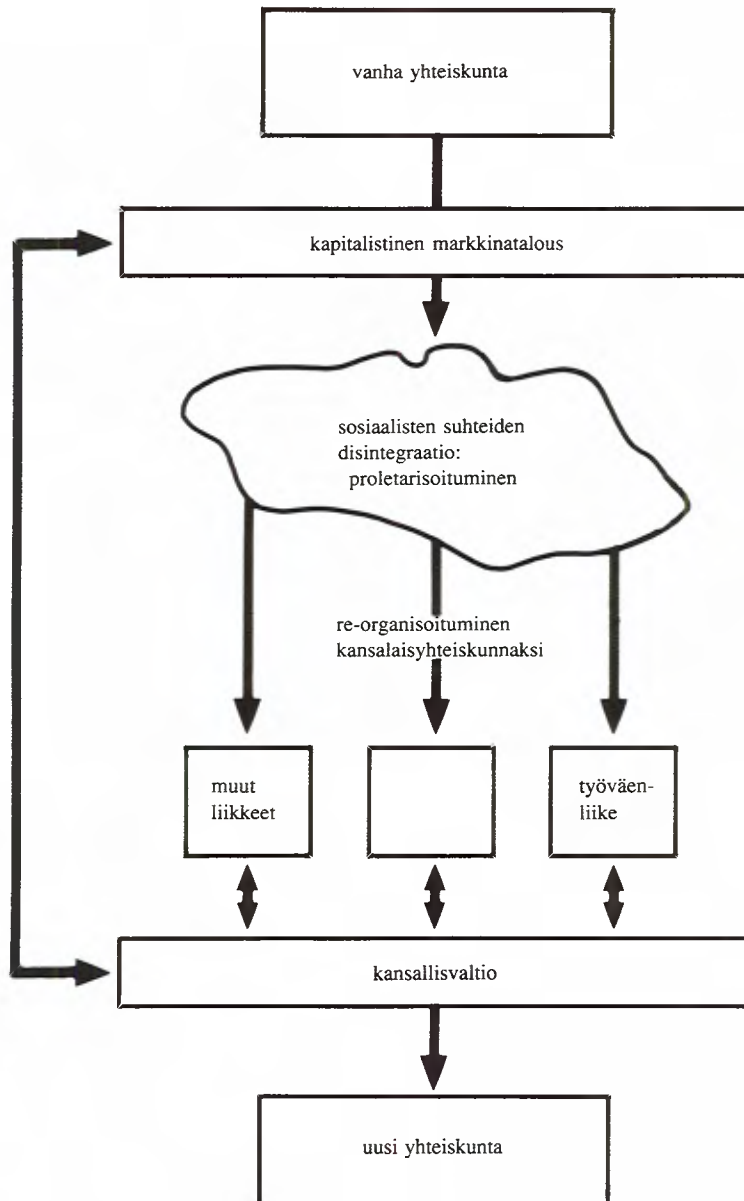
3. malli: 1970-luvun teoreettisen marxismin näkemys: työväenliikkeen historia heijastaa kapitalismin ristiriitojen muodonmuutoksia siten, että työväestön asema on talouden ja organisoitumisen välittäjä.

4. malli: 1980-luvun "uuden sosiaalishistorian" tutkimustapa (Kocka): liike on osa taloudellista, sosiaalista ja poliittista (ei-determinististä) luokkamuodostusta.

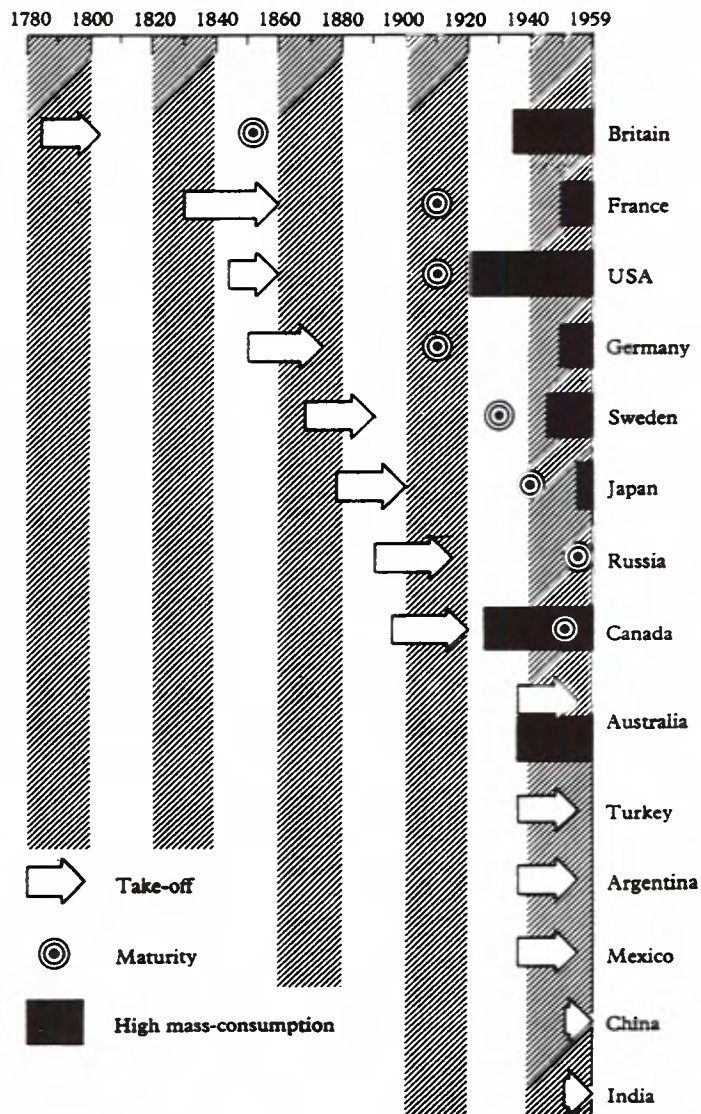

5. malli: moderni sosiologinen selitys: työväenliike syntyy osana uuden yhteiskunnan kansalaisjärjestäytymistä vanhan yhteiskunnan sosiaalisten siteiden hajotessa, jolloin liike edustaa alempien kansanluokkien kansalaisidentiteettiä.

Liite 26.

Teollistumismalli (Rostow, The Stages of Economic Growth).

Sosiaalhistorian kannalta tärkeitä aikakausjulkaisuja

- Annales de démographie historique* (Ranskalainen väestöhistorian vuosikirja)
Annales — Économies, Sociétés, Civilisations (Ranskalaisen annalisti-koulun julkaisu, erittäin monipuolinen vaikka Ranska-keskeinen, english summary)
Archiv für Sozialgeschichte (Runsas review-tyyppinen, länsisaksalainen sosiaalhistorian vuosikirja)
Comparative Studies in Society and History (Englantilainen nimensä mukainen yleisjulkaisu)
Economic History Review (Johtava kansainvälinen taloushistorian julkaisu)
Ethnologia Fennica (Suomalainen kansatieteen vuosikirja, engl.)
Explorations in Economic History (Taloushistoriaa laaja-alaisempi amerikkalainen julkaisu)
Geschichte und Gesellschaft (Hyvin kansainvälistä kenttää seuraava uuden saksalaisen sosiaalhistorian äänenkannattaja, julkaisee perusteellisia teema- ja lisännumeroita)
Historiallinen Aikakauskirja (Suomen Historiallisen Seuran julkaisu, akateemisen historiankirjoituksen pääfoorumi Suomessa)
Historical Social Research — Historische Sozialforschung (Tilastolliseen tutkimukseen erikoistunut, länsisaksalainen)
Historisk Tidskrift för Finland (HAIK:aa vastaava ruotsinkielinen, enemmän yhteiskuntatieteeseen suuntautunut)
History and Theory (Keskustelee historian metodisista kysymyksistä ja erit. historianfilosofiasta, amerikkalainen)
History and Anthropology (Amerikkalainen nimensä mukainen yleisjulkaisu)
Journal of Family History (Hyvin alansa kattava ja kokoava perhehistorian kansainvälinen foorumi)
Journal of Social History (Amerikkalainen, kattavin kansainvälinen sosiaalhistorian julkaisu)
Journal of Historical Sociology. (Uusi englantilainen, kansainväliseen keskusteluun pyrkivä poikkitieteellinen julkaisu)
Journal of Peasant Studies (Sekä vanhemman ajan eurooppalaista että nykyajan kehitysmaiden talonpoikaisyhteiskuntia tutkiva julkaisu)
Journal of Interdisciplinary History (Merkittävä poikkitieteellistä tutkimusta esittelevä, amerikkalainen)
Kvinnovetenskaplig Tidskrift (Johtava pohjoismainen naistutkimuksen ja -historian julkaisu)
Labor History (USA:n uutta työväestön sosiaalistoriaa esittelevä julkaisu)
Le mouvement social (Ranskalainen monikielinen yhteiskunnallisiin liikkeisiin keskittynyt julkaisu)
Oral History (Englantilaisen oral-historyn ja arkipäivän historian esittelijä)
Past & Present (Johtava englantilainen sosiaalhistorian äänenkannattaja, edellistä perinteisempi)
Population Studies (Merkittävin englanninkielinen väestöhistoriaa käsittelevä julkaisu)
Scandinavian Population Studies (Pohjoismainen väestöntutkimuksen vuosikirja)
Scandinavian Journal of History (Yhteispohjoismainen yleishistoriallinen julkaisu, julkaisee uutta tutkimusta englanniksi)
Scandinavian Economic History Review (Suomalaisen taloushistorian tutkimuksen keskeinen julkaisukanava, yhteispohjoismainen)
SIGNS (Johtava kansainvälinen naistutkimuksen foorumi, amerikkalainen)
Social History (Englantilainen, väestö- ja yhteiskuntatieteeseen suuntautunut aikakauskirja)
Sosiologia (Keskeinen suomalaisen yhteiskuntatutkimuksen foorumi)
Suomen antropologi (Suomalaisen antropologian vuosikirja)
Theory & Society (Amerikkalainen, historiallista yhteiskuntatutkimusta korostava teoreettinen edelläkävijä)
Urban Studies (Englantilainen kaupunkihistorian keskeinen julkaisu)
Yearbook of Population Research in Finland (Väestöntutkimuslaitoksen vuosikirja, joka kattaa myös meikäläisen historiallisen demografian)

Kirjallisuusluettelo¹

- Aaltonen, Esko*, Vanhan Forssan elämää (1846—1899) I—II. Forssa 1932—1933.
- Abel, Wilhelm*, Agricultural Fluctuations in Europe. London 1980. (myös saks. ja ransk.)
- Abel, Wilhelm*, Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Deutschland. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1986.
- Abrams, Philip*, Historical Sociology. Open Books, Somerset 1982.
- Adamson, Walter L.*, Marx's Four Histories: An Approach to his Intellectual Development. History and Theory, vol XX:4, Beiheft 20. 1981.
- Ahmavaara, Yrjö*, Yhteiskuntakybernetiikka. Weilin+Göös, Helsinki 1976.
- Alapuro, Risto*, Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. WSOY, Porvoo 1973.
- Alapuro, Risto*, State and Revolution in Finland. University of California Press, Berkeley 1988.
- Alapuro, Risto*, Kansalaissota vallankumouksena. Sosiologia 1. 1983.
- Alapuro, Risto & Alestalo, Matti*, Konkreettinen sosiaalitutkimus. Teoksessa: Suomalaisen sosiologian juuret.
- Alapuro, Risto* ym (toim), Kansa liikkeessä. Kirjayhtymä, Helsinki 1987.
- Alestalo, Matti*, Structural Change, Classes and the State. Finland in an Historical and Comparative Perspective. University of Helsinki. Research Group for Comparative Sociology. Research Reports 33. 1986.
- Anderson, Michael*, Approaches to the History of Western Family 1500—1914. Macmillan, Bristol 1980.
- Anderson, Michael*, Family structure in nineteenth century Lancashire. Cambridge University Press 1971.
- Anderson, Nels*, Kulkumiehet — hobojen elämää 20-luvun Amerikassa. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1988.
- Anderson, Perry*, Passages from Antiquity to Feodalism. NLB, London 1975.
- Ankarloo, Bengt & Henningsen, Gustav* (utg), Häxornas Europa 1400—1700. Historiska och antropologiska studier. Rättshistoriska studier II:13. Lund 1987.
- Annala, Vilho*, Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus Ruotsin vallan aikana. Helsinki 1928.
- Anttila, Veikko*, Jyväskylän Tourula. Pienyhteisötutkimus. Helsinki 1982.
- Anttila, Veikko*, Talonpojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Rauma 1974.
- Ariés, Philippe*, Centuries of Childhood. Penquin Books, Bungay 1986 (alkuteos 1960).
- Ariés, Philippe & Bejin, Andre* (eds), Western Sexuality. Practice and Precept in Past and Present Times. Blackwell 1986.
- Arkiston avain*. Julk. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1984.
- Backman, Wold. & Savonen, Severi*, Keuhkotaudin kulku Suomessa vuosina 1771—1929. Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistys, julkaisuja 24. Helsinki 1934.
- Bairoch, Paul*, Europe's Gross National Product: 1870—1975. Journal of European Economic History, Vol 5, no 2. 1976.
- Barnsby, George J*, The Standard of Living in England 1700—1900. Integrated Publishing Services. Wolverhampton 1986.
- Bendix, Reinhard*, Nation-Building and Citizenship. University of California Press, Berkeley 1977 (alkuteos 1964).
- Bengtson, Tommy & Fridlitzius, Gunnar & Ohlsson, Rolf* (red), Pre-Industrial Population Change. Lund 1984.
- Best, Heinrich & Schröder, Wilhelm H.* (Hg.), Quantitative historische Sozialforschung. Teoksessa: Meier & Rüsen, Historische Methode.

¹ Lyhenteet: HAİK = Historiallinen Aikakauskirja; HTF = Historisk Tidskrift för Finland; SEHR = Scandinavian Economic History Review; HYTS = Helsingin yliopiston Talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja; BFNF = Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk.

- Blickle, Peter*, Die Revolution von 1525. München 1975.
- Bloch, Marc*, Feudal Society I—II. Routledge, London 1962.
- Bloch, Marc*, The Historian's Craft. Manchester University Press, Manchester 1954.
- Blom, Raimo*, Weber, luokat ja toimintateoria. Teoksessa: T.Hietaniemi (toim), Aiheita Weberistä.
- Blum, Jerome*, The End of Old Order in Rural Europe. Princeton 1978.
- Bonsdorf, L.G.von*, Linne och Jern I—III. Helsingfors 1956.
- Bourdieu, Pierre*, The Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Harvard University Press, Cambridge 1984.
- Bourdieu, Pierre*, Sosiologian kysymyksiä (Johdanto J.P.Roos). Vastapaino, Tampere 1987.
- Boxer, Marilyn & Quataert, Jean* (eds), Connecting Spheres. Women in the Western World, 1500 to Present. Oxford 1987.
- Boyden, Stephen*, Western Civilization in Biological Perspective: Patterns in Biohistory. Oxford 1987.
- Braudel, Fernand*, On History. Weidenfeld & Nicolson. London 1980.
- Braudel, Fernand*, The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, I—II. Harper & Row, New York 1973.
- Braudel, Fernand*, Civilization and Capitalism, 15th—18th Century. Vol I: The Structures of Everyday Life: The Limits of the Possible; Vol II: The Wheels of Commerce; Vol III: The Perspective of the World. Collins, London/Harper & Row, New York, 1981—1985.
- Braudel, Fernand*, Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism. Johns Hopkins University Print 1977.
- Breuilly, John*, The Making of the German Working Class. Archiv für Sozialgeschichte XXVII Band. Bonn 1987.
- Bridenthall L, Renate & Koonz, Claudia* (eds), Becoming Visible. Women in European History. Boston 1977.
- Brown, Richard & Daniels, Christopher W.*, Learning History. A Guide to Advanced Study. Mcmillan 1986.
- Burke, Peter*, Sociology and History. Allen & Unwin, London 1980.
- Burke, Peter*, Popular Culture of Early Modern Europe. London 1978.
- Burnett, John*, Plenty and Want. A Social History of Diet in England from 1815 to the Present Day. Scholar Print, London 1979.
- Cambridge Economic History of Europe*, vol. VII. The Industrial Economies: Capital, Labour and Enterprise. Part 1: Britain France, Germany and Scandinavia; Part 2: The United States, Japan and Russia. Cambridge 1978.
- Cantor, Milton* (ed), American Workingclass Culture: Explorations in American Labor and Social History. Contributions in Labor History 7. Greenwood Press, Westport 1979.
- Carlsson, Gösta*, Social Mobility and Class Structure. Gleerup, Lund 1958.
- Carrigan, Tim & Connel, Bob & Lee, John*, Toward a New Sociology of Masculinity. Theory and Society, Vol 14 No 5. 1985.
- Cederqvist, Jane*, Arbetare i strejk. Studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott. Stockholm 1850—1909. Stockholmsmonografier 41. 1980.
- Chance and Change*. Social and Economic Studies in Historical Demography in the Baltic Area. Eds: S.Åkerman, H.C.Johansen and D.Gaunt. Odense University Press 1978.
- Chevalier, Louis*, Labouring Classes in Dangerous Classes in Paris during the First Half of the Nineteenth Century. New York 1973 (alkuteos ransk.)
- Clark, Stuart*, French Historians and Early Modern Popular Culture. Past & Present 100, 1983.
- Cohen, G.A.*, Karl Marx's Theory of History. A Defence. Princeton 1978.
- Coleman, David & Schofield, Roger* (eds), The State of Population Theory: forward from Malthus. Oxford 1988.
- Conze, Werner* (hg), Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas. Klett, Stuttgart 1976.
- Corbin, Alain*, The Foul and the Fragrant. Odor and the French Social Imagination. Berg Publishers 1986.
- Crafts, N.F.R.*, British Economic Growth during the Industrial Revolution. Oxford 1985.
- Crafts, N.F.R.*, Patterns of Development in Nineteenth Century Europe: Some New Estimates. Explorations in Economic History 1983.

- Crew, David F.*, Class and Community: Local Research on Working-Class History in Four Counties. Teoksessa: K.Tenfelde (hg), Arbeiter und Arbeiterbewegung im Vergleich.
- Crosby, Alfred W.*, Ecological Imperialism. The Biological Expansion of Europe, 900—1900. Cambridge 1987.
- Cuisenier, Jean* (ed), The Family Life Cycle in European Societies. The Hague 1977.
- De Geer, Eric*, Migration och influensfält. Studier av emigration och intern migration i Finland och Sverige 1816—1972. Studia Historica Upsalaensia 97. Uppsala 1977.
- Degler, Carl*, At Odds. Women and the Family in America from the Revolution to the Present. New York 1980.
- Demografiska Databasen*. Historiska, demografiska och sociala data om individer och regioner i Sverige för forskning, utbildning och arkiv. Moniste, Umeå Universitet.
- Demos, John*, Past, Present and Personal. The Family and the Life Course in American History. Oxford University Press 1987.
- Denley, Peter & Hopkin, Deian* (eds), History and Computing. Manchester University Press 1987.
- Dublin, Thomas*, Women at Work. The Transformation of Work and Community in Lowell, Massachusetts 1826—1860. Columbia University Press, New York 1979.
- Dublin, Thomas* (ed), Farm to Factory. Women's letters, 1830—1860. Columbia University Press, New York 1981.
- Elias, Norbert*, The History of Manners. The Civilizing Process vol 1. Blackwell, Oxford 1978.
- Elias, Norbert*, Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Zweiter Band: Wandlungen der Gesellschaft, Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation. Suhrkamp, Frankfurt a M. 1976. (Engl. Power & Civility. The Civilizing Process vol 2. Pantheon Books, New York 1982.)
- Elias, Norbert*, The Court Society. Blackwell 1983.
- Elias, Norbert*, What Is Sociology? Hutchinson, London 1978.
- Elster, John*, Logic and Society. Wiley, Chichester 1978.
- Engels, Frederick*, The Condition of the Working-Class in England. From Personal Observation and Authentic Sources. Marx & Engels, Collected Works Vol. 4. Progress, Moscow 1975. (Lukuisia painoksia. alkuteos 1844: Die Lage der Arbeitenden Klassen in England.)
- Engman, Max*, S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703—1917. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk H.130. Helsingfors 1983.
- Eriksson, Margaretha & Åkerman, Sune*, Geografisk och social rörlighet. Resultat av Trestadsstudien. Scandia 40, H. 2 1974.
- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo* (toim), Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Tapiola 1975.
- Eskola, Antti*, Sosiologian tutkimusmenetelmät II. WSOY, Porvoo 1966.
- Eskola, Antti*, Vuorovaikutus, muutos, merkitys. Sosiaalipsykologian perusteiden kriittinen tarkastelu. Tammi, Helsinki 1982.
- Essemyr, Mats*, Food, Fare and Nutrition. Some Reflections on the Historical Development of Food Consumption. SEHR vol XXXIV, No 2. 1986.
- Evans, Richard J & Lee, W.R.* (eds), The German Family. Essays on the Social History of Family in Nineteenth and Twentieth Century Germany. London 1981.
- Falk, Pasi*, Tuleva mennyt maailma. Tiede & Edistys 3.1987.
- Falk, Pasi*, Humalan historia. Sosiologian lis. tutkimus, Helsingin yliopisto 1983.
- Febvre, Lucien*, A New Kind of History (ed. Peter Burke). Routledge, London 1973.
- Fischer, Wolfram* (Hg.), Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 5. Klett-Cotta, 1985.
- Fischer, Wolfram*, Armut in der Geschichte. Erscheinungsformen und Lösungsversuche der "Sozialen Frage" In Europa seit dem Mittelalter. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1982.
- Flandrin, Jean-Louis*, Families in Former Times: Kinship, Household and Sexuality. Cambridge 1979 (alkuteos ranskaksi).
- Flinn, M.W.*, The European Demographic System 1500—1820. Brighton 1981.
- Floud, R.*, An Introduction to Quantitative Methods for Historians. Methuen, 1979.
- Foster, John*, Class Struggle and the Industrial Revolution. Early Industrial Capitalism in Three

- English Towns. Weidenfeld & Nicolson, London 1974.
- Foucault, Michel*, The History of Sexuality. Volume One: An Introduction. Penguin Books 1981.
- Foucault, Michel*, Tarkkailla ja rangaista. Otava, Keuruu 1980.
- Fougstedt, Gunnar*, Trends and Factors of Fertility in Finland. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1976.
- Fox-Genovese, Elisabeth*, Naisten historian sijoittamisesta historiaan. Tiede & Edistys 4.1984.
- Fovert, Ute*, Bewegung und Disziplin in der Frauengeschichte. Ein Forschungsbericht. Geschichte und Gesellschaft 2.1988.
- Friedell, Egon*, Uuden ajan kulttuurihistoria I. WSOY, Porvoo 1955.
- Gaunt, David*, Familjeliv i Norden. Gidlunds, Stockholm 1983.
- Gaunt, David*, Household Typology: Problems — Methods — Results. Teoksessa: Chance and Change.
- Geary, Dick*, European Labour Protest 1848—1939. St. Martins Press, New York 1981.
- Geary Dick*, Protest and Strike: Recent Research on "Collective Action" in England, Germany and France. Teoksessa: Tenfelde (hg), Arbeiter und Arbeiterbewegungen im Vergleich.
- Geertz, C.*, Interpretation of Cultures. Hutchinson, London 1976.
- Gerschenkron, Alexander*, Economic Backwardness in Historical Perspective. Cambridge 1962.
- Giddens, Anthony*, The Class Structure of the Advanced Societies. Hutchinson, London 1981 (2nd ed).
- Giddens, Anthony*, Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analysissä. Otava, Keuruu 1984.
- Giddens, Anthony*, Profiles and Critiques in Social Theory. Mcmillan, London 1982.
- Gillis, John*, Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations, 1770 to Present. Academic Press, New York 1974.
- Glenn Robert*, Urban Workers in the Early Industrial Revolution. Croom Helm 1984.
- Glickman, Rose L.*, Russian Factory Woman. Workplace and Society, 1880—1914. University of California Press, Berkeley 1984.
- Godelier, Maurice*, Antropologia ja materialismi. Vastapaino, Tampere 1987.
- Goubert, Pierre*, The French Peasantry in the Seventeenth Century. Cambridge 1986.
- Grigg, D.B.*, The Agricultural Systems of the World. An Evolutionary Approach. Cambridge 1974.
- Grigg, D.B.*, The Dynamics of Agricultural Change. Hutchinson, London 1982.
- Groundstroem, Osk.*, Helsingin työväen taloudellisista oloista. Esitelmiä Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä II. Porvoo 1897.
- Gustafsson, Uno*, Industrialismens storstad. Studier rörande Stockholms sociala, ekonomiska och demografiska struktur 1860—1910. Stockholms kommunalförvaltning, Stockholm 1976.
- Gustafsson, Bo*, The Rise and Economic Behaviour of Medieval Craft Guilds. An Economic-Theoretical Interpretation. SEHR Vol XXXV, 1/1987.
- Gutman, Herbert*, Work, Culture and Society in Industrializing America. Essays in Working Class and Social History. New York 1976.
- Gutman, Herbert & Bell, Donald* (eds), The New England Working Class and the New Labor History. University of Illinois Press, Urbana 1987.
- Gylling, Edvard*, Maanviljelysväestön taloudellisista oloista Ikaalisten pitäjässä v. 1902. Taloustieteellisiä tutkimuksia 3. Helsinki 1907.
- Gylling, Edvard*, Väestö-, invaliditeetti- ja tulosuhteet Tuusulan, Humppilan, Kymin, Räisälän ja Vihannin kunnissa vuonna 1903, I—II. Helsinki 1906—1907.
- Haapala, Pertti*, Arbetarrörelsens uppkomst. Förklaringsmodeller inom finländsk historieforskning. Arbetarhistoria 3.1987.
- Haapala, Pertti*, How Was the Working-Class Formed? The Case of Finland, 1850—1920. Scand.Journal of History 3.1987.
- Haapala, Pertti*, Maaseudun liikaväestöongelman syntyminen 1800—luvulla. Empiiristä aineistoa Hämeestä. Sosiologia 4.1983.
- Haapala, Pertti*, Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820—1920. Historiallisia tutkimuksia 133. SHS & Vastapaino, Tampere 1986.
- Haapala, Pertti*, Muotia vai ei? — Suomalaisen sosiaalhistorian muuttuvat näkökulmat. Teoksessa:

- Yksilö ja yhteiskunnan muutos.
- Haapala, Pertti*, Matkalla vapauden valtakuntaan eli nuoren Marxin historiankäsitelmä. Historiatieteen laitoksen julkaisuja 8. Tampereen yliopisto, 1984.
- Haapala, Pertti*, Väestörakenne. Teoksessa: Hämeen historia V, Toisen maailmansodan jälkeinen aika. Hämeen Heimoliitto, Hämeenlinna 1986.
- Haapala, Pertti*, Mitä on rakennemuutos? Suomi 1800—2000. Teoksessa: Historiallinen Arkisto 94. Helsinki 1989.
- Haapala, Pertti* (toim), Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun yhteiskunnasta. Vastapaino, Tampere 1989.
- Haataja, Lauri* ym (toim), Suomen työväenliikkeen historia. TSL, Joensuu 1976.
- Haatanen, Pekka*, Köyhyys Suomen maaseudulla. Teoksessa: Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Weilin+Göös, Espoo 1981.
- Haatanen, Pekka*, Sosiaalishistoria. Teoksessa: Suomalaisen sosiologian juuret.
- Haatanen, Pekka*, Suomen maalaisköyhälistö, tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. WSOY, Porvoo 1968.
- Haavio, Ari*, Suomen uskonnolliset liikkeet. WSOY, Porvoo 1965.
- Haavio, Martti*, Suomalainen mytologia. WSOY, Porvoo 1967.
- Haavio, Martti*, Suomalaiset kodinhaltijat. WSOY, Porvoo 1942.
- Haimi, Olavi*, Väestöntutkimus. Periaatteet ja menetelmät. Väestöntutkimuslaitos, D 19. Vammala 1988.
- Halila, Aimo*, Me raatiherrat ja porvarit. SHS, Helsinki 1982.
- Halme, Veikko*, Vienti Suomen suhdannetekijänä v. 1870—1939. Suomen Pankki, Helsinki 1955.
- Hareven, Tamara* (ed), Transitions: the family and the life course in historical perspective. New York 1978.
- Hareven, Tamara & Plakans, Andrejs* (eds), Family History at the Crossroads. A Journal of Family History Reader. Princeton University Press 1987.
- Haumann, Heiko* (red), Arbeiteralltag in Stadt und Land. Neue Wege der Geschichtsschreibung. Argument Sonderband 94, Berlin 1982.
- Hausen, Karin*, Family and Role-Division: The Polarisation of of Sexual Stereotypes in the Nineteenth Century — an Aspect of the Dissociation of Work and Family. Teoksessa: Evans & Lee (eds), The German Family.
- Hausen, Karin*, Familien und Familiengeschichte. Teoksessa: Schieder & Sellin (hg), Sozialgeschichte in Deutschland II.
- Hawke, G.F.*, Economics for Historians. Cambridge 1978.
- Heikkilä, Markku & Seppo, Juha*, Uskonnollinen liike, esivalta ja ”maailma”. Teoksessa: Alapuro ym, Kansa liikkeessä.
- Heikkinen, Antero*, Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640—1712). Historiallisia tutkimuksia 78. Helsinki 1969.
- Heikkinen, Antero*, Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan. Gaudeamus, Jyväskylä 1983.
- Heikkinen, Antero*, Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa. WSOY 1988.
- Heikkinen, Sakari*, Kulutus Suomessa autonomian ajan jälkipuoliskolla. Teoksessa: När samhället förändras.
- Heikkinen, Sakari*, On Private Consumption and the Standard of Living in Finland 1860—1912. SEHR vol. XXXIV, No 2.1986.
- Heikkinen, Sakari & Kortteinen, Timo & Soikkanen, Hannu & Soininen, Arvo M.*, Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1860—1913. HYTS N:o 13 1983.
- Heino, Ulla*, Käsitö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa. Historiallisia tutkimuksia 127. Jyväskylä 1985.
- Helelä, Timo*, Työnseisaukset ja teolliset suhteet Suomessa 1919—1939. Suomen Pankin tutkimuksia D:21. Helsinki 1969.
- Hellspong, Matts & Löfgren, Orvar*, Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nytid. Liber, Lund 1977.

- Henige, David*, Oral Historiography. Longman 1982.
- Hentilä, Marjaliisa*, Naishistoria — feminististä oppositiotiedettä? HAIK 1.1988.
- Hentilä, Seppo*, Vardagens historia — historieforskningens nya paradig? Synpunkter på ”den nya historierörelsen” i Förbundsrepubliken Tyskland. HTF 2.1988.
- Hietala, Marjatta & Myllys, Kari* (toim.), Tutkijan tilastolliset tiedonlähteet. Gaudeamus, Espoo 1982.
- Hietaniemi, Tapani* (toim), Aiheita Weberistä. Tutkijaliitto, Jyväskylä 1987.
- Hilton, Rodney ym.*, Uuden maailman synty. Feodalismista kapitalismiin. Vastapaino, Tampere 1988 (alkuteos 1976).
- Hjelt, August & Broms, O.A.*, Kunnallinen tuloverotus ja tulosuhteet Suomessa, I. Kaupungit, II. Maalaiskunnat. Helsinki 1904—1905.
- Hjerppe, Riitta*, Käsitöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa. Teoksessa: När samhället förändras.
- Hjerppe, Riitta*, Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844—1975. BFNH, H.123. Tammi-saari 1979.
- Hjerppe, Riitta & Hirvonen, Juhani*, Taloudellinen kasvu Suomessa 1880—1980. Teoksessa: Sata vuotta suomalaista kansan taloustiedettä, Kansantaloudellinen Yhdistys 1884—1984. Vammala 1984.
- Hobsbawm, E.J.*, From Social History to the History of Society. Daedalus vol 100, 1/1971.
- Hobsbawm, Eric J.*, Labouring Men. Studies in the History of Labour. Weidenfeld & Nicolson, London 1986 (alkuteos 1964).
- Hobsbawm, Eric J.*, Primitive Rebels. Weidenfeld & Nicolson, London 1971.
- Hobsbawm, Eric J.*, Worlds of Labour. Further Studies in the History of Labour. Weidenfeld & Nicolson, London 1984.
- Hobsbawm, Eric J.*, Karl Marx’s Contribution to Historiography. Teoksessa: R.Blackburn (ed), Ideology in Social Science. Fontana, Glasgow 1979 (7.p).
- Hobsbawm, Eric & Rudé, George*, Captain Swing. Penguin, London 1985 (alkuteos 1973).
- Hoerder, Dick*, (ed), Struggle a Hard Battle: Working Class Immigrants in the United States. Northern Illinois University Press, 1986.
- Hoffman, Kai*, Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuoliskolla. BFNH, H.124. Tammi-saari 1980.
- Hoffman, Kai*, Sawmills — Finland’s Proto-Industry. SEHR vol XXX 1982.
- Hoglund, William A.*, Finnish Immigrants in America: 1880—1920. Arno Press, New York 1960.
- Hufton, Olwen*, Women in History I. Early Modern Europe. Past & Present nr 101. 1983.
- Hummasti, George*, Finnish Radicals in Astoria, Oregon, 1904—1940: A Study in Immigrant Socialism. Arno Press, New York 1979.
- Hunt, E.H.*, British Labour History 1815—1914. Weidenfel & Nicolson, London 1981.
- Hutton, Patrick H.*, The History of Mentalities: The New Map of Cultural History. History and Theory vol. XX. 1981.
- Huuhka, Kosti*, Talonpoikaisnuorison koulutie. Tutkimus talonpoikaisnuorison koulunkäynnistä ja siihen vaikuttaneista tekijöistä Suomessa 1910—1950. Historiallisia tutkimuksia 43. Forssa 1955.
- Hyppölä, Jorma & Tunkelo, Aarre & Törnqvist, Leo*, Suomen väestöä, sen uusiutumista ja tulevaa kehitystä koskevia laskelmia. Tilastollisia tiedonantoja 38. Helsinki 1949.
- Hyrkkänen, Markku*, Aatehistoriallisesta metodista. Tampereen yliopiston Historiatieteen laitoksen julkaisuja 10. Tampere 1984.
- Hyvärinen, Matti*, Alussa oli liike. Tutkimus yhteiskunnallisten liikkeiden mahdollisuudesta. Vastapaino, Tampere 1985.
- Hämäläinen—Forslund, Pirkko*, Maammon marjat. Entisaikain lasten elämää. WSOY, Porvoo 1987.
- Ikonen, Vappu & Valkonen, Matti*, Milloin ja miksi Suomi teollistui eri kirjoittajien mukaan. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1987.
- Isacson, Matts & Magnusson, Lars*, Proto-industrialization in Scandinavia: Craft Skills in the Industrial Revolution. Berg, Leamington Spa 1987.
- Jaakkola, Jouko*, Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus. Tampereen työväestön huollontarve, sairas-

- tauvuus ja rikollisuus 1850—1917. Suomen historian lis.tutkimus. Tampereen Yliopisto 1982.
- Jaakkola, Jouko*, Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860—1985. TTTS, Tampere 1985.
- Jaakkola, Jouko*, Teollistumiskauden sosiaaliset ongelmat. Sosiaalipolitiikka 1983.
- Jallinoja, Riitta*, Miehet ja naiset. Teoksessa: Suomalaiset.
- Johansson, Ingemar*, Strejken som vapen. Fackföreningar och strejker i Norrköping 1870—1910. Tidens Förlag, Stockholm 1982.
- John, Angela V.*, (ed), Unequal Opportunities. Women's Employment in England 1800—1918. Blackwell, London 1985.
- Johnson, Richard ym* (ed.), Making Histories: Studies in history-writing and politics. Hutchinson, London 1982.
- Johnson, Robert*, Peasant and Proletarian: The Working Class of Moscow in the Late 19th Century. New Brunswick 1979.
- Jones, E.L.*, The European Miracle. Enviroments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia. Westford 1981.
- Jutikkala, Eino*, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I—II. Historiallisia tutkimuksia XV. Helsinki 1932.
- Jutikkala, Eino*, Finlands befolkning och befolkande. HTF 3.1987.
- Jutikkala, Eino*, Talonpoika, aatelmies, kruunu. Maapolitiikkaa ja maanomistusoloja Pohjoismaissa 1550—1750. Tietolipas 92. SHS / SKS. Juva 1983.
- Jutikkala, Eino*, Feodalismi Suomessa. Historiallinen Arkisto 72. Forssa 1977.
- Jutikkala, Eino*, Suomen talonpojan historia. SKS toimituksia 257. Helsinki 1958 (2. uud.p., alkuteos 1942).
- Jutikkala, Eino*, Sosiaalishistoria. Yhteiskuntatieteen käsikirja II. Otava, Keuruu 1964.
- Jutikkala, Eino*, Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsinajan päättyessä. HAIK 1949, s. 171—206.
- Jutikkala, Eino*, Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriviivoja. WSOY, Porvoo 1987.
- Jutikkala, Eino*, Sääty-yhteiskunnan hajoaminen. Teoksessa: E. Jutikkala (toim), Suomen talous- ja sosiaalishistorian kehityslinjoja. WSOY, Porvoo 1968.
- Kaelble, Hartmut*, Historical Research on Social Mobility. Western Europe and the USA in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Croom Helm, London 1981.
- Kaelble, Hartmut & Volkman, Heinrich*, Konjunktur und Streik während des Übergangs zum organisierten Kapitalismus. Teoksessa: D. Langewiesche & K. Schönhoven (hg), Arbeiter in Deutschland. Paderborn 1981.
- Kahra, Eljas*, Työttömyys vuosina 1928—1936. Työttömyysneuvoston julkaisuja. Helsinki 1938.
- Kaila, E. E.*, Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. Talousmaantieteellishistoriallinen tutkimus. Historiallisia tutkimuksia XIV. Helsinki 1931.
- Kalela, Jorma*, Historian tutkimusprosessi. Gaudeamus, Helsinki 1972.
- Kalela, Jorma*, Ihmiset kirjoittavat omaa historiaansa — Paperiliiton historiahanke. Tiede ja Edistys 3.1983.
- Kallio, Topi*, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18.vuosisadalla. Taloustieteellisiä tutkimuksia XI. Helsinki 1913.
- Kallio, Reino*, Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto. Tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta. Studia Historica Jyväskyläänsä 23. 1982.
- Kanerva, Unto*, Liinatehtaalaisia ja ”tehtaanmaistereita”. Pellava- ja verkatehtaan työoloja ja tehdastyöväen sivistysharrastuksia viime vuosisadan jälkipuoliskolla. Tampere-Seura, Tampere 1972.
- Kanerva, Unto*, Pumpulilaisia ja prukkilaisia. Tehdastyöväen työ- ja kotioloja Tampereella viime vuosisadalla. Tammi, Tampere 1946.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Haapola, Ilkka*, Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka. Suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta. WSOY, Juva 1988.
- Karni, Michael* (ed), The Finnish Diaspora I—II. Toronto 1981.
- Karni, Michael & Kaups, Matti & Ollila, Douglas* (eds), The Finnish Experience in the Western Great Lakes Region: New Perspectives. Siirtolaisinstituutin julkaisuja C:3. 1975.
- Kasvututkimuksia I—XIII*. Suomen Pankin julkaisuja, Helsinki:

- I Viita, Pentti, Maataloustuotanto Suomessa 1860—1960. 1966.
- II Pihkala, Erkki, Suomen ulkomaankauppa 1860—1917. 1970.
- III Heikkonen, Eero, Asuntopalvelut Suomessa 1860—1965. 1971.
- IV Kunnas, Heikki J., Metsätaloustuotanto Suomessa 1860—1965. 1972.
- V Leppänen, Seppo, Liikenne Suomessa 1900—1965. 1973.
- VI Oksanen, Heikki & Pihkala, Erkki, Suomen ulkomaankauppa 1917—1949. 1975.
- VII Hjerppe, Reino & Hjerppe, Riitta & Mannermaa, Kauko & Niitamo, Olavi & Siltari, Kaarlo, Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1900—1965. 1976.
- VIII Kohi, Pertti, Maa- ja vesirakennustoiminta Suomessa 1900—1960. 1977.
- IX Heikkonen, Eero, Talonrakennusinvestoinnit ja talonrakennuskanta Suomessa 1900—1970. 1977.
- X Forssell, Osmo, Kauppa Suomessa 1860—1960. 1979.
- XI Peltonen, Matti T., Liikenne Suomessa 1860—1913. 1983.
- XII Heikkinen Sakari & Hjerppe, Riitta, Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1860—1913. 1986.
- XIII Hjerppe, Riitta, Suomen talous 1860—1985. Kasvu ja rakennemuutos. 1988.
- Katsaus Suomen väestönkehitykseen.* Tilastollisia tiedonantoja. 54. 1975.
- Katznelson, Ira & Zolberg, Aristide* (eds), *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States.* Princeton University Press 1986.
- Katznelson, Ira,* *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States.* Pantheon Books, NY 1981.
- Kaukiainen, Yrjö,* *Microdemographic Studies of Social and Geographical Mobility in Finland. Methods and problems.* HYTS 6. 1978.
- Kaukiainen, Yrjö,* Miksi kansa lisääntyi? Ajatuksia syntyvyyden ja kuolevuuden vaikutuksesta ja vuorovaikutuksesta. HAIK 2 1973.
- Kaukiainen, Yrjö,* Taloudellinen kasvu ja yhteiskunnan muuttuminen teollistuvassa Suomessa. Teoksessa: När samhället förändras.
- Kaukovalta, K.V.,* Forssan puuvillatehtaan historia 1847—1934, Hämeenlinna 1934.
- Kaukovalta, K.V.,* Tampereen Verkatehtaan historia 1797—1929. Helsinki 1930.
- Kelly, Joan,* *Women, History, and Theory.* The University of Chicago Press. Chicago & London 1984.
- Kemp, Tom,* *Historical Patterns of Industrialization.* Longman 1978.
- Kero, Reino,* *Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War and the First World War.* Annales Universitatis Turkuensis B:130. Vammala 1974.
- Kero, Reino,* *Suuren Lännen suomalaiset.* Otava, Keuruu 1976.
- Ketola, Eino,* *Kansalliseen kansanvaltaan. Suomen itsenäisyys, sosiaalidemokraatit ja Venäjän vallankumous 1917.* Tammi, Helsinki 1987.
- Kettunen, Pauli,* *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918—1930.* Historiallisia tutkimuksia 138. Helsinki 1986.
- Kilpi, O. K.,* *Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXII.* Helsinki 1917.
- Kilpi, O. K.,* *Suomalaisen kansanluonteen taipuvaisuus nykyaikaiseen industrialismiin ja kapitalismiin.* Aika 1915.
- Kilpi, O. K.,* *Suomen ammatissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/1870. I. Maaseutu, II. Kaupungit, III. Koko maa.* KTY, Taloustieteellisiä tutkimuksia 12 ja 20. Helsinki 1913 ja 1915.
- Kindleberger, C.P. & di Tella, G.* (ed.), *Economics in the Long View I: Models and Methodology.* McMillan, London 1982.
- Kirby, David,* "The Workers' Cause": Rank-and-File Attitudes and Opinions in the Finnish Social Democratic Party 1905—1918. *Past & Present* 111. May 1986.
- Kirk, Neville,* In Defence of Class: A critique of recent revisionist writing upon the nineteenth century working class. *International Review of Social History*, vol XXXII, 1987.
- Kirkinen, Heikki,* *Historian rakenteet ja voimat. Johdatus historianfilosofiaan.* Kirjayhtymä, Hämeenlinna 1987.

- Kivinen, Markku*, Parempien piirien ihmisiä. Näkökulma uusiin keskiluokkiin. Tutkijaliitto. Helsinki 1987.
- Kivinen, Osmo*, Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Turun yliopiston julkaisuja C:67. Turku 1988.
- Klemetilä, Aimo*, Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö. Acta Universitatis Tamperensis A:72. Tampere 1976.
- Kocka Jürgen* (hg), Arbeiter und Bürger im 19. Jahrhundert: Varianten ihres Verhältnisses im europäischen Vergleich. Oldenbourg, München 1986.
- Kocka, Jürgen* (hg), Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1987.
- Kocka, Jürgen*, Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800—1875. Dietz, Bonn 1983.
- Kocka, Jürgen*, Sozialgeschichte zwischen Strukturgeschichte und Erfahrungsgeschichte. Teoksessa: Sozialgeschichte in Deutschland I.
- Kocka Jürgen*, Sozialgeschichte: Begriff, Entwicklung, Probleme. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1977 (2.Aufl. 1986).
- Kocka, Jürgen*, Zurück zur Erzählung? Plädoyer für historische Argumentation. Geschichte und Gesellschaft 10 1984.
- Kocka, Jürgen & Nipperday, Thomas* (Hg.), Theorie und Erzählung in der Geschichte. Beiträge zur Historik Bd 3. DTV, München 1988.
- Koivukangas, Olavi & Toivonen, Simo*, Suomen siirtolaisuuden ja maassamuuton bibliografia. Siirtolaisinstituutin julkaisuja. Turku 1978.
- Kolakowski, Leszek*, Main Currents of Marxism, vol I: The Founders. Oxford 1978.
- Kolari, Risto*, Kohorttikuolleisuus Suomessa vuodesta 1851 lähtien. Tilastokeskus. Tutkimuksia 57. Helsinki 1980.
- Koskinen, Tarmo*, Tehdasyhteisö. Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta. Vaasan korkeakoulun Tutkimuksia 123. 1987.
- Kovero, Martti*, Suomen vientiteollisuus. Liike-elämä XIV. Otava, Helsinki 1926.
- Kovero, Martti*, Suomen kotimarkkinateollisuus. Liike-elämä XV. Otava, Helsinki 1928.
- Krantz, Olle*, Historiska Nationalrekenskaper för Sverige: Husligt arbete 1800—1980. Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen i Lund, vol. VII. 1987.
- Kriedte, Peter*, Peasants, Landlords and Merchant Capitalists. Europe and the World Economy 1500—1800. Worcester 1983.
- Kriedte, Peter & Medick, Hans & Schlumbohm, Jürgen*, Industrialization before Industrialization. Rural Industry in the Genesis of Capitalism. Cambridge 1981.
- Krötzl, Kristian*, Parent—Child-Relations in Medieval Scandinavia. According to Scandinavian Miracle Collections. Scand. Journal of History 1989.
- Kuczynski, Jürgen*, Työväenluokan synty. Kansankulttuuri 1984.
- Kuparinen Eero* (toim), Maitten ja merten takaa. Vuosisata suomalaisia siirtolaiskirjeitä. Turun Historiallinen Arkisto 40. Turku 1985.
- Kuusanmäki, Lauri*, Kulutustavarain leviäminen maalaisväestön keskuuteen. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria IV.
- Kuusi, Eino*, Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisy toimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa. Tampere 1914.
- Kuusi, Eino & Kuusi, Reino*, Sosiaalinen kysymys ja sosiaalinen liike kautta aikojen. WSOY, Porvoo 1948 (2.p).
- Kuusi, Matti* ym. (toim), Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen. Otava, Helsinki 1977.
- Kuusi, Pekka*, Tämä ihmisen maailma. WSOY, Porvoo 1982.
- Kuusterä, Antti*, Valtio ja vapaan kilpailun harhat — valtion panos autonomian ajan jälkipuoliskon taloudellis-sosiaalisessa muutoksessa. Teoksessa: Historiallinen Arkisto 88. SHS, Helsinki 1986.
- Kuusterä, Antti*, Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murroksessa 1859—1913. Historiallisia tutkimuksia 149. SHS, Helsinki 1989.
- Kuznets, Simon*, Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread. Yale 1966.

- Laine, Katri*, Suomen talousseuran arkisto. Maamme viljelyshistoriaa valaiseva arvokas lähdekoelma. Historiallinen Arkisto 44. Helsinki 1938.
- Laine, Leena & Markkola, Pirjo* (toim), Tuntematon työläisnainen. Vastapaino, Tampere 1989.
- Laslett, Peter & Wall, Richard* (eds), Household and Family in Past Time. Cambridge 1972.
- Laslett Peter*, Familie und Industrialisierung: eine "starke Theorie". Teoksessa: W. Conze (hg), Sozialgeschichte der Familie.
- Laslett, Peter* ym (eds), Bastardy and its Comparative History: Studies in the history of illegitimacy and marital conformism in Britain, France, Sweden, North America, Jamaica and Japan. Arnold, London 1980.
- Laurila, Eino H.*, Kulutus Suomen kansantaloudessa vuosina 1900—1975. Etnologia B 42, Helsinki 1985.
- Laurila, Eino H.*, Yksityinen kulutus Suomessa ajanjaksona 1880—1980. Etnologia B 52, Helsinki 1987.
- Le Bon, Gustave*, Joukkosielu. Otava, Helsinki 1912.
- Le Goff, Jacques*, Mentaliteterna, en tveetydig historia. Teoksessa: Goff & Nora, Att skriva historia.
- Le Goff, Jacques & Nora, Pierre* (red), Att skriva historia. Panbok, Stockholm 1978 (alkuteos ransk.).
- Le Roy Ladurie, Emmanuel*, The Territory of the Historian. Harvester, Sussex 1979.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel*, Mountailou. Ranskalainen kylä 1294—1324. Otava, Keuruu 1984.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel*, Carnival in Romans: A People's Uprising at Romans 1579—1580. Penguin Books 1981.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel*, The Mind and Method of the Historian. Harvester, Brighton 1981.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel*, The Peasants of Languedoc. Illinois UP, Urbana 1976.
- Lefebvre, George*, La Grande Peur de 1789. Colin, Paris 1970 (myös engl: The Great Fear).
- Lenger, Friedrich*, Ein Program für die Arbeiter- und Arbeiterbewegungsgeschichte. Archiv für Sozialgeschichte XXIV Band. Bonn 1984.
- Lento, Reino*, Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa v. 1878—1939. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:5. Helsinki 1951.
- Letto-Vanamo, Pia & Ylikangas, Heikki*, Rikollisuutta valaisevien tilastojen synty ja varhaisin tutkimuksellinen hyväksikäyttö. Teoksessa: Hietela & Mylly (toim), Tutkijan tilastolliset tiedonlähteet.
- Lequin, Yves*, Les Ouvriers de la région lyonnaise 1848—1914 I—II. I: La Formation de la classe ouvrière régionale, II: Les Intérest de classe et la république. Lyon 1977.
- Lerner, Gerda*, The Majority Finds Its Past. Placing Women in History. New York 1981.
- Levine, David*, Reproducing Families. The Political Economy of English Population History. Cambridge 1987.
- Lindert, Peter & Williamson, Jeffrey*, English Workers' Living Standards During the Industrial Revolution: A New Look. Economic History Review, Second Series vol xxxvi No 1.1983. Julkaistu myös teoksessa: Mokyr (ed), The Economics of the Industrial Revolution.
- Lindfors, Gustav V.*, Finlaysonin tehtaat Tamperella 1820—1907. Helsinki 1938.
- Lindqvist, Sven*, Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb. Bonniers, Stockholm 1978.
- Lipset, Seymour & Bendix Reinhard*, Social Mobility in Industrial Society. University of California Press, Berkeley 1959.
- Lis, Catharina & Soly, Hugo*, Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe. Bristol 1982.
- Lloyd, Christopher*, Explanation in Social History. Blackwell, London 1986.
- Louhivuori, K. O.*, Kunnallinen köyhäinhoitorasitus Suomen suurimmissa kaupungeissa ennen nykyistä kunnallishallitusta. Taloustieteellisiä tutkimuksia XVIII. Helsinki 1915.
- Lundahl, Mats*, 'Efficient but Poor' — Schultz' Theory of Traditional Agriculture. SEHR vol XXXV 1.1987.
- Löfgren Orvar*, The Potato People. Household Economy and Family Patterns among the Rural Proletariat in Nineteenth Century Sweden. Teoksessa: Chance and Change.
- Löfgren, Orvar*, The Sweetness of Home. Class, Culture and Family Life in Sweden. Ethnologia Europa XIV:1. 1984.
- Macfarlane, Alan*, Marriage and Love in England. Modes of Reproduction 1300—1840. Blackwell, London 1987.
- Maddison, Angus*, Phases of Capitalist Development. Oxford 1982.

- Mannila, Olavi*, Karjalainen suurperhe ja sen hajoaminen Salmin kihlakunnassa. Helsingin yliopiston sosiologian laitos, Helsinki 1969.
- Manninen, Pentti*, Tilastotiedettä yhteiskuntatieteilijöille. Gaudeamus, Hämeenlinna 1975 (2.p).
- Manninen Turo*, Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918. *Studia Historica Jyväskyläensia* 24. Jyväskylä 1982.
- Markkanen, Erkki*, Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinöelämän murroskaudella v. 1850—1914. *Studia Historica Jyväskyläensia* 14. Jyväskylä 1977.
- Markkanen Erkki & Nygård, Toivo & Rantatupa, Heikki*, Johdatus Suomen historian lähteistöön. Otava, Keuruu 1976.
- Markkola, Pirjo*, Emännäksi, piiiaksi vai tehtaaseen: Tampereen ympäristössä syntyneiden naisten elämänvaiheita 1830—luvulta 1930-luvulle. Teoksessa: Yksilö ja yhteiskunnan muutos.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich*, Kommunistisen puolueen manifesti. Kansankulttuuri, Helsinki 1970 (alkuteos London 1848).
- Matthei, Julie*, An Economic History of Women in America: Women's work, the sexual division of labor and the development of capitalism. Schocken Books, New York 1982.
- Mattila, Aarne*, Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa. Tutkimus työntekijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen määrämiseen 1880-luvulta vuoden 1905 suurlakkoon. Historiallisia tutkimuksia LXXVI. Helsinki 1969.
- Mauranen, Tapani* (ed), Economic Development in Hungary and in Finland, 1860—1914. HYTS 18. 1985.
- Mause, Lloyd de* (ed), The History of Childhood. Psychohistory Press, New York 1974.
- McLellan, David*, The Thought of Karl Marx. McMillan, London 1980.
- McNeill, William H.*, Plague and Peoples. New York 1976.
- Meier, Christian & Rüsen, Jörn* (Hg.), Historische Methode. Beiträge zur Historik Bd. 5. DTV, München 1988.
- Mitchell, Brian R.*, European Historical Statistics, 1750—1970. Columbia UP 1979 (rev ed).
- Moilanen Olavi*, Elämän puhuteltavana. Tutkimus ahdistuksen käsittelystä herännäisyyden alkuvaiheissa ja tämän vuosisadan Kainuussa. Terapia-säätiö, Paltamo 1987.
- Mokko Tuula-Maria*, Pentti Renvallin historiankäsitys historismin paradigmaa murtamassa. Tampereen yliopiston Historiatieteen laitoksen julkaisuja 9. Tampere 1984.
- Mokyr Joel* (ed.), The Economics of the Industrial Revolution. London 1985.
- Monkkonen, Eric*, The Dangerous Class. Crime and Poverty in Columbus, Ohio, 1860—1885. Cambridge 1975.
- Moore, Barrington Jr*, Injustice: The Social Basis of Obedience and Revolt. McMillan, London 1978.
- Morell, Matts*, Eli T. Heckscher, The 'Food Budgets' and Swedish Consumption from the 16th to the 19th Century. SEHR vol XXXV, 1.1987.
- Morris R. J.*, Class and Class Consciousness in the Industrial Revolution 1780—1850. London 1979.
- Mustakallio, Sinikka*, Naisten itsenäisyshistoriaa Suomessa. Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki 1988.
- Myrskylä, Pekka*, Maassamuutto sekä Suomen ja Ruotsin välinen muuttoliike 1950—1975. Tutkimuksia 48. Tilastokeskus 1978.
- Mäkelä, Matti*, Suuri muutto — 1960- ja 1970-lukujen suomalaisen proosan kuvaamana. Otava, Keuruu 1986.
- Mäntylä, Ilkka*, Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpolto vapauden aikana. SKS, Pieksämäki 1985.
- Mäntylä, Ilkka*, Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan. Raatimiesten vaalit 12 kaupungissa 1722—1808. Historiallisia tutkimuksia 104. Helsinki 1977.
- Mäntylä Ilkka*, Ja yhteinen rahvas todisti. Kollaasi 1600-luvun suomalaisista tuomiokirjoista. WSOY, Porvoo 1969.
- Neale, Robert S.*, Class in English History 1680—1850. Blackwell, Oxford 1981.
- Nenonen Marko*, Paholaiskultista konfliktiteoriaan eli kuinka selittää noitavainot. Teoksessa: Yksilö ja yhteiskunnan muutos.

- Nieminen Armas*, Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajalta 1910-luvulle. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:6. Turku 1951.
- Nikula, Oscar*, Strengberg 1762—1962. Pietarsaari 1962.
- Nikula, Oscar*, Finländska borgare på 1700—talet. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 477. Ekenäs 1978.
- Nygård Toivo*, Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 31. Jyväskylä 1985.
- Nygård, Toivo*, Suomalainen äärioikeisto maailmansotien välillä. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 25. Jyväskylä 1982.
- När Samhället Förändras — Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen arkisto 76. SHS, Helsinki 1981.
- Näreikkö, Heikki*, Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys 1850—1914. Suomen historian lisensiaattitutkimus. Tampereen yliopisto 1983.
- Näreikkö, Heikki*, Työläiskotien esineistö ja työväestön vaatetus Tampereella 1850—1910. Tampereen kaupungin museolautakunnan monisteita 12. Tampere 1981.
- Ojala, Herkko*, Ensipolven akateemisen sivistyneistön muodostumisesta Suomessa vuosina 1859—1899. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* I. Pieksämäki 1962.
- Ossowski, Stanislaw*, Class Structure in the Social Consciousness. Routledge & Kegan Paul, London 1963.
- Paloposki, Toivo J.*, Suomen historian lähteet. Gaudeamus, Forssa 1972.
- Pekkarinen, Jukka & Sutela, Pekka*, Kansantaloustiede I—II. WSOY, Juva 1982.
- Peltonen, Matti*, A. V. Tshajanovin teoria talonpoikaistaloudesta. *Sosiologia* 4.1984.
- Peltonen, Matti*, Maataloustyö ennen traktorin aikaa. Arvio maatalouden työllisyydestä 1860—1948. *HYTS* 20. Helsinki 1987.
- Peltonen, Matti*, Agrarian World Market and Finnish Farm Economy. The Agrarian Transition in Finland in Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *SEHR* vol XXXVI, 1.1988.
- Peltonen, Matti*, Metsätulot ja maatilatalouden murros autonomian ajan lopulla. *Historiallinen Arkisto* 88. Helsinki 1986.
- Peltonen, Matti*, Kuinka ”suomalainen viinapää” syntyi. Teoksessa: Peltonen, Viinapästä kolera-kauhuun.
- Peltonen, Matti*, Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalishistoriasta. Hanki ja Jää, Helsinki 1988.
- Peltonen, Matti*, Johtolankoja ja tiheää kirjausta. Mitä uutta mentaliteettien historia on tuomassa?. *HAIK* 4.1988.
- Peltonen Ulla-Maija*, Työväen muistitieto ja perinne. Selvitys työväen muistitiedon ja perinteen sisältöanalyysin malliksi. Helsinki 1985.
- Perrot, Michelle*, Les ouvriers en grève. France 1871—1890 I—II. Mouton, Paris 1974 (engl: Workers On Strike).
- Petersson, Birgit*, ”Den farliga underklassen”. Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige. *Acta Universitatis Umensis* 53. Umeå 1983.
- Piaget, Jean*, Structuralism. Routledge & Kegan Paul, London 1971.
- Piha, Kalevi*, Suurperhe karjalaisessa työyhteisössä. Turun yliopiston sosiologian laitos B:6, Turku 1964.
- Piirainen Veikko*, Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Historiallisia tutkimuksia XLIX, Helsinki 1958.
- Piore, Michael*, Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies. Cambridge University Press, New York 1979.
- Piikänen, Kari* (toim.), Talous, nälkä, kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin. HY, Talous- ja sosiaalishistorian laitos, Helsinki 1988.
- Piikänen, Kari*, Historiantutkija ja mikrotietokone. *HYTS* 19.1987.
- Piikänen, Kari*, Väestöntutkimus ja yhteiskunta. Suomalaisen väestöntutkimuksen historia 1700-luvulta noin vuoteen 1950. Suomen Väestötieteen Yhdistyksen julkaisuja 11. Helsinki 1988.

- Pitkänen, Kari*, Väestötillastot. Teoksessa: Hietala & Mylly (toim.), Tutkijan tilastolliset tiedonlähteet.
- Pocock, David*, Social Anthropology. Sheed and Ward, London 1988.
- Pollard Sidney*, Peacefull Conquest. The Industrialization of Europe 1760—1970. Oxford University Press 1981.
- Pressat, Roland*, Demographic Analysis. Methods, Results, Applications. Arnold, London 1972.
- Pulma Panu*, Fattigvård i frihetstidens Finland. En Undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle. Historiallisiä tutkimuksia 129. Helsinki 1985.
- Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva*, Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun Keskusliitto, Kouvola 1987.
- Punaisen Suomen historia* 1918. Julk. Opetusministeriö, Helsinki:
- 1—2. Punakaartin sota. Kirj. Jussi T. Lappalainen. 1981
 3. Vallankumous kunnallishallinnossa. Kirj. Juhani Piilonen. 1982.
 - 4—5. Työväenkaartin synty ja kehitys punakaartiksi. Kirj. Marja-Leena Salkola. 1985.
 6. Kansanvaltuuskunta Punaisen Suomen hallituksena. Kirj. Osmo Rinta-Tassi. 1986.
- Puotinen, Arthur*, Finnish Radicals and Religion in Midwestern Mining Towns 1865—1914. Arno Press, New York 1979.
- Puranen, Britt-Inger*, Tuberkulos. En sjukdoms förekomst och dess orsaker. Sverige 1750—1980. Umeå Studies in Economic History, Umeå 1984.
- Purola, Tapani*, Maassamuuton vilkkaus. Tutkimus maassamuuton vilkkauksen alueittaisista eroista ja niihin liittyvistä tekijöistä Suomessa 1951—1954. Sosiaalipolittisen yhdistyksen tutkimuksia, Helsinki 1964.
- Pönttinen, Seppo*, Models and Social Mobility Research: A Comparison of Some Log-Linear Models of a Social Mobility Matrix. Quality and Quantity, Vol 16, 1982.
- Pönttinen, Seppo*, Social Mobility and Social Structure. A Comparison of Scandinavian Countries. Commentationes Scientiarum Socialium 20. Helsinki 1983.
- Pönttinen, Seppo & Alestalo, Matti & Uusitalo, Hannu*, The Finnish Mobility Survey 1980: Data and First Results. Suomen Gallup OY Report no 9. Helsinki 1983.
- Rabb, Birger*, Luontaisedut palkan osana 1800-luvun loppupuolella. HYTS 4. Helsinki 1975.
- Raevuori Yrjö*, Suomen Trikoo 1903—1953. Helsinki 1954.
- Ranki, György*, Notes sur l'histoire sociale. Le mouvement social 111, 1980.
- Ranki, György & Berend, Ivan*, The European Periphery and Industrialization 1790—1940. Budapest 1982.
- Rannikko, Pertti*, Metsätalous ja kylä. Suurmetsätalouden vaikutus maaseudun asutusrakenteeseen 1900-luvulla. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 81. Joensuu 1987.
- Ranta, Raimo*, Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721—1809. Historiallisiä tutkimuksia 108. Forssa 1978.
- Ranta Raimo*, Vanhan Suomen talouselämä 1721—1743, 1—2. Historiallisiä tutkimuksia 130. Jyväskylä 1986.
- Rasila, Viljo*, Kansalaissodan sosiaalinen tausta. Tammi, Helsinki 1968.
- Rasila, Viljo*, Systemianalyttinen näkökulma historiassa. HAIK 3.1972.
- Rasila, Viljo*, Tilastolliset menetelmät historian tutkimuksessa. Otava, Keuruu 1977.
- Rasila, Viljo*, Teollistumiskauden muuttoliikkeet. Mikrohistoriallinen tutkimus Tampereen seudulta. Tampereen yliopisto, Historiatieteen laitoksen julkaisuja 7. 1983.
- Rasila, Viljo*, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Historiallisiä tutkimuksia 59. Kajaani 1961.
- Rasila, Viljo*, Kaupunkien sosiaalipolitiikka ja terveydenhoito 1875—1917. Teoksessa: Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. Vammala 1983.
- Rauhala, Urho*, Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus. Sosiaalipolittisen yhdistyksen tutkimuksia 14. Porvoo 1966.
- Raussi, Eljas*, Vironlahden kansanelämää 1840-luvulla. SKS toimituksia 280. Forssa 1966.
- Renvall, Heikki*, Tulojen jaosta Suomen suurimmissa kaupungeissa 1875—1899. Kansantaloudellisen Yhdistyksen esitelmät III:9. Helsinki 1900.
- Renvall, Pentti*, Nykyajan historian tutkimus. WSOY, Porvoo 1965 (2.p. 1983).

- Renvall, Pentti*, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. *Annales Universitatis Turkuensis B:XXXIII*. Turku 1949.
- Renvall, Pentti* (toim), Suomalaisen kansanvallan kehitys. *Historian Aitta XIII*. WSOY, Porvoo 1965.
- Ricoeur, Paul*, The Contribution of French Historiography to the Theory of History. Oxford 1980.
- Riihinen, Olavi*, Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 12. Helsinki 1965.
- Rinne, Risto*, Kansanopettaja mallikansalaisena: opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoitumismekanismit Suomessa 1851—1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisusarja A:108. 1986.
- Rinne, Risto & Jauhiainen, Arto*, Koulutus, professionaalistuminen ja valtio. Julkisen sektorin koulutettujen reproduktioammattikuntien muotoutuminen Suomessa. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiede kunta. Julkaisusarja A:128. 1988.
- Roos, J. P.*, Elämäntapaa etsimässä. Tutkijaliiton julkaisusarja 34. Jyväskylä 1985.
- Roos, J. P.*, Heikki Waris amerikansuomalaisten elämäkertojen tutkijana. Teoksessa: Sosiaalipoliitikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Weilin+Göös, Espoo 1981.
- Rosenbaum, Heidi*, Formen der Familie. Untersuchungen zum Zusammenhang von Familienverhältnissen, Sozialstruktur und sozialem Wandel in der deutschen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts. Suhrkamp, Frankfurt am Maim 1982.
- Rosenberg, Antti*, Väestön maantieteellisestä liikkuvuudesta Suomessa 1700-luvulla. HAIK 1967, s.215—225.
- Rosenberg, Antti*, Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen ajan lopulla (1821—1880). Historiallisia tutkimuksia 70. Helsinki 1966.
- Rosenblum, Gerard*, Immigrant Workers: Their Impact on American Labor Radicalism. Basic Books, New York 1973.
- Ross, Carl*, The Finn Factor In American Labour, Culture and Society. Parta Printers, New York Mills (Minn.) 1982.
- Ross, Carl & Wargelin Brown, Marianne*, Women Who Dared. The History of Finnish American Women. Immigration History Research Center, St.Paul (Minn.) 1986.
- Rostow, W. W.*, The Stages of Economic Growth. Cambridge 1971.
- Rudé, George*, The Crowd in History: A Study of Popular Disturbances in France and England, 1730—1848. New York 1964.
- Rule, John*, The Labouring Classes in Early Industrial England. Longman 1986.
- Ruppert, Wolfgang*, Die Arbeiter. Lebensformen, Alltag und Kultur von der Frühindustrialisierung bis zum Wirtschaftswunder. München 1986.
- Saarenheimo, Juhani*, Vanhan Ylä-Satakunnan maaseudun yhteiskuntarakenne ennen teollistumista. Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia VIII. THS, Tampere 1984.
- Saari, Heikki, R. G.* Collingwood historiallisesta ymmärtämisestä. Haik 2.1983.
- Saarinen, Aino*, Naistutkimus — paradigmahaaste yhteiskuntatieteille? Teoksessa: L.Rantalaiho (toim), Miesten tiede, naistenpuuhat. Yhteiskuntatieteen kritiikkiä naisten työn näkökulmasta. Vastapaino, Tampere 1986. (Hieman laajennettuna: Acta Sociologica No 1.1988).
- Samuel, Raphael & al*, What is Social History? History Today, March 1985.
- Samuel, Raphael* (ed.), People's History and Socialist Theory. Routledge & Kegan Paul, London 1981.
- Sandberg, Lars & Steckel, Richard*, Soldier, Soldier, What Made You Grow So Tall? Economy and History 23. 1980.
- Sandberg,Lars & Steckel, Richard*, Overpopulation and Malnutrition Rediscovered: Hard Times in 19th Century Sweden. Explorations in Economic History, Vol 25, nr 1 1988.
- Sariola, Sakari*, Amerikan kultalaan. Amerikansuomalaisten siirtolaisten sosiaalhistoriaa. Tammi, Helsinki 1982.
- Savola, Matti*, Lakko työelämän ristiriitana. Tutkimus suomalaisen yhteiskunnan lakoista. WSOY, Porvoo 1969.
- Schieder, Wolfgang & Sellin, Volker* (hg.), Sozialgeschichte in Deutschland I—IV. I: Die Sozialgeschichte innerhalb der Geschichtswissenschaft, II: Handlungsräume des Menschen in der

- Geschichte, III: Soziales Verhalten und soziale Aktionsformen in der Geschichte, IV: Soziale Gruppen in der Geschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1986—1987.
- Schmoller, Gustav*, Luokkataistelut ennen ja nyt. Edistysseurojen kustannus-OY, Helsinki 1920 (alkut. Die soziale Frage 3:5).
- Schulze, Winfried*, Mikrohistorie versus Makrohistorie. Teoksessa: Meier & Rösen, Historische Methode.
- Schumpeter, Joseph A.*, History of Economic Analysis. Allen & Unwin, Boston 1986 (1954).
- Schumpeter, Joseph A.*, Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. New York 1939.
- Schybergson, Per*, Fabriksetablering och fabriksägare inom Finlands konsumtionsvaruindustri 1809—1870. HYTS 3. 1974.
- Schybergson, Per*, Hantverk och fabriker. Finlands konsumtions-varuindustri 1815—1870, I—III. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsingfors 1973—1974.
- Schybergson Per*, Juuret metsässä. Schauman 1883—1983, I—II. Helsinki 1983.
- Scott, Joan W.*, Women in History II. The Modern Period. Past & Present 101. 1983.
- Senghaas, Dieter*, The European Experience: A Historical Critique of Development Theory. Berg, Leamington Spa 1985.
- Setälä, Päivi & Kurki, Hannele* (toim.), Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen. Yliopistopaino, Helsinki 1988.
- Setälä, Päivi ym* (toim), Naiskuvista todellisuuteen. Tutkimusnäkökohtia naishistoriaan. Hämeenlinna 1984.
- Setälä, Päivi & Suvanto, Seppo & Viikari, Matti* (toim), Historiankirjoituksen historia. Otava, Helsinki 1983.
- Shanin, Teodor* (ed), Peasants and Peasant Societies. McMillan, London 1972.
- Shanin, Theodore*, The Awkward Class. Political Sociology of Peasantry in a Developing Society: Russia 1910—1925. Oxford 1972.
- Shanin Teodor*, Russia as a 'Developing Society'. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century, Vol.1. McMillan 1985.
- Shorter, Edward*, Sexual Change and Illegitimacy: The European Experience. Teoksessa: R. Bezucha (ed.), Modern European Social History. Lexington 1972.
- Shorter, Edward & Tilly, Charles*, Strikes in France 1830—1968. Cambridge 1974.
- Siltala, Juha*, Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava 1985.
- Siltala, Juha*, Symbioottisesta hallintapakosta suhteelliseen toimintavapauteen — psykohistorian ulottuvuus? I—II. Tiede & Edistys 2—3.1988.
- Simonen, Seppo*, Lypsykarjatalousvaltainen tuotantojärjestelmä Suomessa. Helsinki 1949.
- Simonsuuri, Lauri* (toim), Myyttillisiä tarinoita. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 229. Helsinki 1947.
- Sirén, Olle, Sarvlax*, Gårdshushållningen och gårdsamhället från 1600-talet till 1900-talet. Folklivsstudier 12. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1980.
- Slicher van Bath, B. H.*, The Agrarian History of Western Europe A.D. 500—1850. Arnold, London 1966.
- Smelser Neil J.*, Social Change in the Industrial Revolution. Routledge & Kegan Paul, London 1959.
- Smelser Neil*, Theory of Collective Behaviour. Routledge & Kegan Paul, London 1962.
- Snellman, G. R.*, Tutkimus vähävaraisten asunto-oloista vuonna 1909 Tampereen kaupungissa sekä viereisissä Messukylän ja Pirkkalan pitäjien osissa. Tampere 1909.
- Soikkanen, Hannu*, Finnish Research on Changes in the Standard of Living. SEHR vol XXXIV, 2.1986.
- Soikkanen, Hannu*, Sosialismin tulo Suomeen. WSOY, Porvoo 1961.
- Soininen, Arvo*, Maataloustyöväestön palkkakehitys 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Ajanjakso 1878—1913. HYTS 11. 1981. Myös teoksessa: När samhället förändras.
- Soininen, Arvo*, Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 96. Helsinki 1974.
- Sorokin, Pitrim*, Social and Cultural Mobility. The Free Press, Glencoe 1959 (1.p. 1927).
- Sourama, H. & Saariaho, O.*, Kansantalouden tilinpito. Rakenne, määritelmät ja luokitukset. Tilas-

- tokeskus, Tutkimuksia 63.
- Sozialgeschichte in Deutschland* (ks. Schieder).
- Stavins, Robert, A Model of English Demographic Change: 1573—1873. Explorations in Economic History, vol. 25. 1988.
- Stearns, Carol Z. & Stearns, Peter N., Anger: The Struggle for Emotional Control in America's History. Chicago University Press 1986.
- Stearns, Peter N., Be a Man! Males in Modern Society. Holmes & Meier, New York 1979.
- Stearns Peter N., Toward a Wider Vision: Trends in Social History. Teoksessa: M.Kammen (ed.), The Past Before Us. Cornell University Press, Ithaca 1980.
- Stearns, Peter N., Lives of Labour. Work in a Maturing Industrial Society. London 1975.
- Steckel, Richard, A Peculiar Population: The Nutrition, Health and Mortality of American Slaves from Childhood to Maturity. Journal of Economic History 46. 1986.
- Stedman Jones, Gareth, Languages of Class: Studies in English Working Class History 1832—1982. Cambridge 1983.
- Stedman Jones, Gareth, From Historical Sociology to Theoretical History. British Journal of Sociology 27. 1976.
- Stedman Jones, Gareth, Outcast London. A Study in the Relationship Between Classes in Victorian Society. Penguin Books 1976.
- Stenius, Henrik, Massorganisation och nationell sammanhållning. Sosiologia 2.1983.
- Stenius, Henrik, Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland Nr 545. Helsingfors 1987.
- Stenvall, Kirsti & Holmalahti, Timo, Tutkimus ja työväenkuulttuuri. Väki voimakas 2. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Turenki 1987.
- Stevenson, John, Popular Disturbances in England 1700—1870. Penguin Books, London 1979.
- Stoianovich, Traian, French Historical Method: The Annales Paradigm. Cornell University Press, Ithaca 1976.
- Stoianovich, Traian, Social History: Perspective of the Annales Paradigm. Review vol.1.1978.
- Stone, Lawrence, The Family, Sex and Marriage in England 1500—1800. Harper and Row, New York 1977.
- Stone, Lawrence, The Revival of Narrative. Past & Present 85. 1979.
- Stone, Lawrence, The Past and the Present (Essays). Routledge & Kegan Paul. London 1981.
- Strömmer Aarno, Väestöllinen muuntuminen Suomessa. Analyttinen kuvaus syntyvyyden, kuolevuuden ja luonnollisen kasvun tähänastisesta kehityksestä ja alueellisesta vaihtelusta. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A :13. Tornio 1969.
- Sukupolvien perintö I—III (päätoim. Heikki Kirkinen). I: Talon poikaiskulttuurin juuret, II: Talonpoikaiskulttuurin kasvu, III: Talonpoikaiskulttuurin sato. Helsinki 1984—1985.
- Sulkunen, Irma, Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Historiallisia tutkimuksia 134. Helsinki 1986.
- Sulkunen, Irma, Väckelserörelserna som ett förskede i organiserings historia. HTF 1.1983.
- Suolahti, Eino E., Opinkäynti ja sen aiheuttama säätykierto Suomen porvariston keskuudessa 1600-luvulla. WSOY, Porvoo 1946.
- Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvulla. WSOY, Porvoo 1919.
- Suolahti, Gunnar, Elämää Suomessa 1700-luvulla I—II. WSOY, Porvoo 1909 ja 1917.
- Suolahti Gunnar, Säätykierto ja varallisuussuhteet Suomen papiston keskuudessa 1700-luvulla. Historiallinen Arkisto XXV. Helsinki 1915.
- Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana (2.p.). WSOY, Juva 1985.
- Suomalaiset luokkakuvassa. Luokkaprojekti. Vastapaino, Jyväskylä 1984.
- Suomalaisten elinlot. Tilastollisia tiedonantoja Nro 74. Tilastokeskus, Helsinki 1984.
- Suomen Kulttuurihistoria I—IV.I: Esihistoriallinen aika, II: Sääty-yhteiskunnan aika 1, III: Sääty-yhteiskunnan aika 2, IV: Industrialismin ja kansallisen nousun aika. Gummerus, Jyväskylä 1933—1936.
- Suomen siirtolaisuuden historia I—III. Kirjoittaneet Reino Kero, Auvo Kostianen, Arja Pilli ja Keijo Virtanen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja no 10, 12 ja 16. Turku 1982, 1983

- ja 1986.
- Suomen talonpoikaistalouden ja maatalouden historiaa*. Historian Aitta VI. Toim. Historian Ystävien Liitto. Helsinki 1936.
- Suomen taloushistoria* I—III: 1. Agraarinen Suomi (toim. E. Jutikkala, Y. Kaukiainen, S.-E. Åström), 2. Teollistuva Suomi (toim. J. Ahvenainen, E. Pihkala, V. Rasila), 3. Historiallinen tilasto (toim. K. Vattula). Tammi, Helsinki 1980—1983.
- Suomen Yritysarkeistot* I—II. Elinkeinoelämän Keskusarkiston julkaisuja. Pieksämäki 1987—1988.
- Suvanto, Seppo*, Knaapista populiin. Tutkimuksia erilaistumisesta Satakunnan talonpojistossa vuosina 1390—1571. Historiallisia tutkimuksia 142. Helsinki 1987.
- Süssmuth, Hans* (hg.), Historische Anthropologie. Der Mensch in der Geschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1984.
- Talve, Ilmar*, Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja. SKS, Mikkeli 1979.
- Talvi, Veikko*, Pohjois-Kymenlaakson teollistuminen. Kymin Osakeyhtiön historia 1872—1917. Kouvola 1979.
- Taussi-Sjöberg, Marja*, Dufvans fångar. Brottet, straffet och människan i 1800-talets Sverige. Författarförlaget, Malmö 1986.
- Taylor, Arthur J* (ed), The Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution. Bungay 1975.
- Taylor, Philip A. M.* (ed.), The Industrial Revolution in Britain — Triumph or Disaster? Heat & Co., Lexington, Mass. 1970.
- Teinonen, Markku*, Porilainen perhe 1881—1931. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 12. Turku 1984.
- Tenfelde, Klaus* (hg), Arbeiter und Arbeiterbewegungen im Vergleich. Historische Zeitschrift, Sonderheft 15. Oldenburg, München 1986.
- Teperi, Jouko*, Elämää maaseudulla sata vuotta sitten. Suomalainen yhteiskunta Pietari Päivärinnan kuvaamana. WSOY, Porvoo 1986.
- Thernstrom, Stephan*, The Other Bostonians. Poverty and Progress in the American Metropolis 1880—1970. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1973.
- Thomas, Keith*, Man and the Natural World. Changing Attitudes in England 1500—1800. Penguin Books 1984.
- Thomis, M. I.*, The Luddites. Machine-breakers in Regency England. Newton Abbot 1970.
- Thompson, E. P.*, The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. Past & Present 50. 1971.
- Thompson, E. P.*, Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism. Past & Present 38, 1967.
- Thompson E. P.*, The Making of the English Working Class. Penguin, Harmondsworth 1974 (1.p. 1963).
- Thompson, E. P.* The Poverty of Theory, and Other Essays. Merlin, London 1978.
- Thompson, Paul*, The Voice of the Past: Oral History. Oxford 1978.
- Tilastokeskus. Käsikirjoja* 17: Sosioekonominen asema-luokitus. Ammattiasemaluokitus. Helsinki 1983.
- Tilasto-opas* 1988. Tilastokeskus, WSOY, Juva 1988.
- Tilattoman väestön alakomitea*. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901:
- I *H. Gebhard*, Maanviljelysväestö, sen suhde muihin elinkeinoryhmiin ja sen yhteiskunnallinen kokoonpano. Helsinki 1913.
 - II *H. Gebhard*, Asunto-olot Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Helsinki 1910.
 - III *H. Gebhard*, Viljellyn maan ala ja sen jakautuminen Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Helsinki 1910.
 - IV *H. Paavilainen*, Karjan- ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901 sekä vertailuja ulkomaiden vastaaviin oloihin. Helsinki 1918.
 - V *H. Gebhard*, Työväenperheiden asunto- ja maataloudellisia oloja. Helsinki 1916.
 - VI *J. H. Vennola*, Maanomistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Helsinki 1918.
 - *H. Gebhard*, Yhteiskuntatilastollinen kartasto Suomen maalaiskunnista v. 1901. Helsinki 1908.
- Tilly, Charles*, The Contentious French. Four Centuries of Popular Struggle. Harvard University

- Press, Cambridge, Mass. 1986.
- Tilly, Charles & Tilly, Louise & Tilly, Richard*, *The Rebellious Century 1830—1930*. Cambridge, Mass. 1975.
- Tilly, Louise & Scott, Joan W.*, *Women, Work and Family*. Holt, Rinehart and Winston, New York 1978.
- Tilly, Richard*, *Kapital, Staat und sozialer Protest in der deutschen Industrialisierung*. Göttingen 1980.
- Toivonen, Timo*, *Ainainen puute ja kurjuus? Kulutus- ja yhteiskuntakerrostumat Suomessa 1928—1950*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja A-1: 1986.
- Toivonen, Timo*, *Rakennemuutos 1930—1980. Aineistoa toimiala-, luokka- ja kerrostumarakenteen tutkimukseen*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja A-1: 1988.
- Tommila, Päiviö & Roiha, Juhani*, *Sosiaalishistoria ja sen tutkimus*. Turun yliopisto, Historian laitos, Suomen historia, julkaisuja No 2. Turku 1976.
- Topelius, (Z.)*, *Maamme kirja*. Toim. Vesa Mäkinen. WSOY, Juva 1985 (1.painos 1875).
- Topolski, Jerzy*, *Das Modell der integralen Erklärung in der historischen forschung*. Geschichte und Gegenwart 1/1986.
- Topolski, Jerzy*, *Methodology of History*. Reidel, Dordrecht/Boston & PWN, Warszawa 1976.
- Tosh John*, *The Pursuit of History. Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*. Longman, London 1984.
- Touraine, Alain*, *The Self-Production of Society*. Chicago University Press 1977.
- Touraine, Alain*, *The Voice and the Eye. An analysis of social movements*. Cambridge 1981.
- Toynbee, Arnold*, *Lectures on the Industrial Revolution*. Rivington, London 1884, reprint 1927.
- Tranter, N. L.*, *Population and Society 1750—1940. Contrasts in Population Growth*. Longman, London 1985.
- Trevelyan, G. M.*, *The English Social History*. Longman, London 1942.
- Tudeer, A. E.*, *Hämeen läänin väestön lisääntyminen vuosina 1811—1910*. Taloustieteellisiä tutkimuksia XVI. Helsinki 1914.
- Tuomela, Raimo & Patoluoto, Ilkka* (toim.), *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet I—II. Gaudemus*, Helsinki 1974, 1976.
- Turpeinen, Oiva*, *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866—1868*. Historiallisia tutkimuksia 136. Jyväskylä 1986.
- Turpeinen, Oiva*, *Fertility and Mortality in Finland since 1750*. Population Studies 1979.
- Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla*, vihott 1—14. Helsinki 1885—1893.
- Upton, Anthony*, *Vallankumous Suomessa 1917—1918, I—II*. Gummerus, Jyväskylä 1980, 1981.
- Urbans, Runar*, *Sokeri Suomessa 1500—1917*. Helsinki 1968.
- Utrio Kaari*, *Eevan tyttäret. Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia*. Tammi, Helsinki 1984.
- Uusitalo, Hannu*, *Luokkarakenne ja intressien organisoituminen*. Sosiologia 3.1985.
- Uutta maataloushistoriaa*. ”Suomen maatalouden kaupallistuminen 1860—1960”-projektin julkaisuja 1. HYTS 17. Helsinki 1985.
- Valkonen, Tapani*, *Väkiluvun ja ikärakenteen kehitys*. Teoksessa: *Suomalaiset*.
- Wallerstein, Immanuel*, *Historiallinen kapitalismi*. Vastapaino, Tampere 1987.
- Wallerstein Immanuel*, *The Modern World System I—II. Vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century; Vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600—1750*. Academic Press, New York 1974, 1980.
- Wallin (Voionmaa), Väinö*, *Tampereen käsityö ja käsityöläiset XIX:llä vuosisadalla*. Suomen Teollisuushallituksen tiedonantoja 33. Helsinki 1902.
- Varelius, Antero*, *Suomen kansaa. Kansatieteellisiä havaintoja suuriruhtinaskunnan alueelta*. SKS toimituksia 424. Jyväskylä 1985.
- Waren, Aksel*, *Torpparioloista Suomessa*. SKS toimituksia 89. Helsinki 1898.
- Waris, Heikki*, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Otava, Helsinki 1948.
- Waris, Heikki*, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*. WSOY, Porvoo 1968.
- Waris, Heikki*, *Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä industrialismin murtautumiskaudella*.

- Valtio ja yhteiskunta 7. Vammala 1946.
- Waris, Heikki*, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I—II. Historiallisia tutkimuksia 16. Helsinki 1932—1934. (Lyhennetty laitos, Helsinki 1973)
- Waris, Heikki*, Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810—1867. Historiallinen Arkisto XLVII. Helsinki 1940.
- Watts, Sheldon W.*, A Social History of Western Europe 1450—1720: Tensions and solidarities among rural people. Hutchinson, London 1984.
- Vattula, Kaarina*, Palvelustyöstä konttoristiin — naisten työhön osallistuminen 1880—1940. Teoksessa: När samhället förändras.
- Vattula, Kaarina*, Tietoa indekseistä ja indeksisarjoista. HYTS 9. Helsinki 1980.
- Weber, Max*, Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology I—II. Bedminster Press, New York 1968. (alkuteos Wirtschaft und Gesellschaft.)
- Weber, Max*, Protestantinen etiikka ja kapitalismin henki. WSOY, Juva 1980 (alkuteos 1904).
- Weber, Max*, Maailmanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus. Vastapaino, Tampere 1989.
- Weckroth, Klaus*, Toiminnan psykologia. Hanki ja Jää, Helsinki 1988.
- Wehler Hans-Ulrich* (hg), Klassen in der europäischen Sozialgeschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1979.
- Wehler, Hans-Ulrich* (Hg.), Geschichte und Soziologie. Königstein 1984.
- Wehler, Hans-Ulrich*, Sozialgeschichte und Gesellschaftsgeschichte. Teoksessa: Sozialgeschichte in Deutschland I.
- Vepsä, Kirsti*, Elintason muutos Suomessa vuosina 1910—1965. Tutkimus elintason perusolotuuksista sekä elintason ja taloudellisen kasvun välisestä yhteydestä. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 21, Helsinki 1973.
- Westermarck, Edward*, Avioliiton historia. WSOY, Porvoo 1932.
- White, Hayden*, Metahistory: The Historical Imagination in the Nineteenth Century Europe. Baltimore 1973.
- Vilkuna, Kustaa*, Työ ja ilonpito. Kansanomaisia työjuhlia ja kestityksiä. Helsinki 1946.
- Vilkuna, Kustaa*, Lohi. Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. 2. p. Helsinki 1975.
- Williamson, J. G.*, Did British Capitalism Breed Inequality? Allen and Unwin, Boston 1985.
- Winberg, Christer*, Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges länbygd under den agrara revolutionen. Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg. 1975. (Lyh. engl. teoksessa: Chance and Change.)
- Wirilander, Kaarlo*, Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721—1870. Historiallisia tutkimuksia 93. Forssa 1974.
- Virrankoski, Pentti*, Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella (1809—noin 1865). Historiallisia tutkimuksia 64. Lahti 1963.
- Virrankoski, Pentti*, Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. Turun yliopiston Suomen historian laitoksen tutkimuksia, 1970.
- Virtanen, Keijo*, Settlement or Return: Finnish Emigrants (1860—1930) in the International Overseas Return Migration Movement. Studia Historica 10. SHS, Forssa 1979.
- Virtanen, Keijo*, Sources for the Study of Migration in the Archives of Finland. Teoksessa: F. Blouin & R. Warner (eds), Sources for the Study of Migration and Ethnicity. Ann Arbor, Mich. 1979.
- Virtanen Keijo*, The Use of Oral Testimony in Historical Demography. The Case of Emigration History. Yearbook of Population Research in Finland 1981.
- Virtanen Leea*, Suomalainen kansanperinne. SKS, Helsinki 1988.
- Voionmaa Väinö*, Suomen karjalaisen heimon historia. Porvoo 1915, 2. p. 1969.
- Voionmaa, Väinö*, Suomen talousmaantieto (3.p.). WSOY, Porvoo 1922.
- Voionmaa, Väinö*, Tampereen kaupungin historia I—IV (2.p.). Tampere 1929—1935 (1.laitos 1903—1907).
- Wolf, Eric*, Europe and the People without History. University of California Press, Berkeley 1982.
- Wolf, Eric R.*, Peasants. Englewood Cliffs 1966.
- Wright, Erik Olin*, Classes. Verso, London 1985.
- Wright, Erik Olin*, Varieties of Marxist Conceptions of Class Structure. Politics & Society 9, no 3. 1980.

- Wright G. H. von*, Determinismi ja ihmistutkimus. Teoksessa: Tuomela & Patoluoto (toim.), Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet II.
- Wrigley, E. A.*, People, Cities and Wealth. The Transformation of Traditional Society. Blackwell, Oxford 1987.
- Wrigley, E. A. & Schofield R. S.*, The Population History of England 1541—1871, a Reconstruction. Arnold, London 1981.
- Yksilö ja yhteiskunnan muutos*. Acta Universitatis Tamperensis Ser A vol 202. Tampere 1986.
- Ylikangas, Heikki*, Körttiläiset tuomiolla. Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa. Otava, Keuruu 1979.
- Ylikangas*, Käännekohtat Suomen historiassa. WSOY, Porvoo 1986.
- Ylikangas, Heikki*, Nuijasota. Otava, Keuruu 1977.
- Ylikangas, Heikki*, Puukkojunkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790—1825. Otava, Keuruu 1976.
- Ylikangas, Heikki*, Murtuva säätyvalta. WSOY, Porvoo 1984.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari*, Työväenseikka. Kirjallinen kuukauslehti 9. 1874 (Julk. myös teoksessa: Eräsaari & Rahkonen (toim), Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan.
- Zeldin, Theodore*, Social History and Total History. Journal of Social History vol 10. 1976.
- Zinn, Howard*, A People's History of the United States. Longman 1987.
- Zitomersky, Joseph*, Ecology, Class or Culture? Explaining Family Residence and Support of the Elderly in the Swedish Agrarian Past. Scand. Journal of History 3.1987.
- Zorn, Wolfgang*, Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte (2.Aufl.). Beck, München 1974.
- Zwahr, Hartmut*, Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse. Strukturuntersuchungen über das Leipziger Proletariat während der industriellen Revolution. Berlin 1977.
- Åkerman, Sune & Johansson, Egil & Juslin, Kari*, Computerized Family Reconstruction. A Preliminary Report. Teoksessa: W. Conze (hg), Sozialgeschichte der Familie, myös teoksessa: Chance and Change.
- Åkerman, Sune*, Theories and Methods of Migration Research. Teoksessa: H.Runblom & H.Norman (eds), From Sweden to America. A History of Migration. Studia Historica Upsalaensia 74. Uppsala 1976.
- Åström, Sven-Erik*, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. Helsingin kaupungin historia IV:2. Helsinki 1956.
- Åström, Sven-Erik*, Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia. Söderström, Ekenäs 1978.
- Åström Sven-Erik*, Anlagda städer och centralortssystemet i Finland 1550—1785. Teoksessa: Urbaniseringsprosessen i Norden II. Oslo 1977.
- Åström, Sven-Erik*, From Tar to Timber: studies in Northeast European forest exploitation and foreign trade 1660—1860. Helsinki 1988.
- Åström, Sven-Erik*, Ståndsamhälle och universitet. Universitets-besöken som socialt fenomen i Österbotten 1722—1808. En social-historisk undersökning. BFNH H. 95. Helsingfors 1950.

